

Fågelinfluensa!
Galna kor! Hur
man säljer hot s.6

Arabvärldens
protester en
fråga om ära s.35

För USA
blev 70-talet
en neuros s.38

AXESS

BPP/388

Nummer 8 November 2006

Pris: 59:50 kr

TEMA: MELLAN ANARKI OCH IMPERIUM



Håller lapptäcket
samman? Från Indien
till EU är balansen
mellan imperium och
anarki federalismens
eviga dilemma.

PORTRÄTT

Schackmästaren
som utmanar
Putins välde



FRIZON

RÖVARKAPITALISM
UR KINESISK VINKEL

AXELARATION 4-15**FALNAR MÄNNE SÖDERGLÖDEN?**

Röda Söder blir allt blåare. **Dan Hallemar** undersöker vad som händer när en mytomspunnen stadsdel byter skinn. 4-5

DREVET RENAR OSS

En kollision mellan olika moraliska världar förklarar varför Reinfeldt inte förstod sprängkraften i ministerskandalerna, menar **Kerstin Jacobsson**. 8-9

EU DRIVER DUBBELT SPEL

Irène Nilsson berättar om Rumäniens väg in i EU. Enligt kritiker riskerar landet att bli Europas Filippinerna. 10-11

DEBATT: DEN SVENSKA MODELLENS PSYKE

Regeringen måste ta hänsyn till svenskars *status quo*-mentalitet, enligt **Magnus Henrekson** och **Johanna Möllerström**. 13-15

ÖVRIGT

Kanadensisk fredskonflikt, hot till salu, 10 000 får, maffians fiende nummer ett, övergivna platser med mera.

I Nyordsboken kan man se att vi under slutet av 1900-talet fick in följande arabiska ord: fatwa, intifada, jihad och mujahedin.

Lars Melin om hur lånord ger tydliga signaler om tendenser i tiden. 7



En federal förebild.

FOTO: THIERRY ROGE/SCANPIX

TEMA: MELLAN ANARKI OCH IMPERIUM 16-25

En möjlig kombination av stormakt och närmedemokrati stavar federalism. I en globaliserad värld är det en populär men svår-bemästrad lösning. **David Hendrickson** skriver om

hur dagens EU påminner om det gamla USA. **Nathan Shachar** berättar om Brasiliens pendlande mellan centralstyre och decentralisering. Och i Indien genomförs nu en omfattande förflyttning av makt från centrum ut i landet, rapporterar **Sten Widmalm**.

PORTRÄTT 26-27**MÄSTARENS SVÅRASTE PARTI**

Visste Garri Kasparov vad han gjorde, när han bytte schackbrädet mot den ryska politikens snåriga och farliga värld? **Chris Stephen** tecknar ett porträtt av en av de få som öppet vågar kritisera Vladimir Putin.



Garri Kasparov.

TRADITION 28-30**DET ÄR BARA TANKEN SOM RÄKNAS**

Historien består inte av händelser utan av tankar, enligt R. G. Collingwood. **Sverre Wide** förklarar vad den engelske historikern och filosofen menade med det.

FRIZON 31-37**HISTORIEN SAKNAR SAMVETE**

Göran Sommardal har givit sig ut på jakt efter skildringar av rovkapitalismens Kina. Han har hittat landets motsvarigheter till Dickens och översatt dikter av författaren Yin Lichuan. 31-34



Öga.

DEN SOM HAR VANÄRATS**SLÅSS TILL SISTA BLODSDROPPEN**

Arabvärldens protester mot västerlandet handlar om ära snarare än om religion och kultur, skriver **Thomas Steinfeld**. Och äran har djupa rötter också i Europa, även om ingen i dag kallar den vid dess namn. 35-37

RECENSIONER 38-47**EN DESPERAT EPOK SKÖRDAR VAD DEN SÅDDE**

En defekt i dagens amerikanska samtidskänsla kan spåras tillbaka till 1970-talet. **Marie Cronqvist** läser nya kulturhistoriska studier om konspirationer, dokusåpor och flygrädsla. 38-40

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av David Blackburn, Gershom Gorenberg, Jean Tirole, Theodor W. Adorno med flera.

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Tf chefredaktör: Erik Wallrup

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Redaktörer: Håkan Forsell och Lisa Irenius

Gästredaktör: Ivar Ekman

Redaktionsassistent: Gun Ferling

Bildredaktör: Bo Lindell

Grafisk form: Lars Andersson

Redigering: Charlotte Arwedsson och Lotta Brandt

Korrektur: Håkan Hagwall

Repro: Sammy Elers-Svensson

Omslagsillustration: Mattias Waldén

Verkställande direktör: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Karin Alm

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Ingmar Karlsson, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Tommy Möller, Anders Olsson, Kari Andén-Papadopoulos, Joanna Rose, Johan Svedjedal, Gunnar Wetterberg, Sten Widmalm och Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans

ISSN: 1651-0941

Tryck: V-TAB, Västerås

Postadress: Axess, Jakobsbergsgatan 2, 111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-791 52 50

Internet: www.axess.se

Nästa nummer: Utkommer den 12 december 2006.

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 400 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Den subtila gemenskapen

Unioner och federationer tycks vara politiska lösningar i tiden. Men vad håller dem samman, mer än egennytta? Kanske är det med europeisk gemenskap som med hälsan. Vi uppskattar den på allvar först när vi inte har den.



ERIK
WALLRUP

erik.wallrup@axess.se

Det som under ett århundrande verkar vara en segerrik formel kan under nästa visa sig vara en förbannelse. Så var det med nationalstaten. Kanske kan andra världskriget ses som det krig då nationalstaten (i aggressiv skepnad) gick under för att ersättas av segrarmakternas system – skilda slag av unioner eller federationer, svagare till sin konstitution men i längden med en uthållighet som inte kunde övervinnas när länderna väl kommit på stridsfot. Men det är en spekulativ tankegång.

Fastare mark under fötterna får Axess-läsaren med detta nummer. Här kommer vi att tala om något som på flera håll inom EU, inte minst i Sverige, blivit ett fult ord – som inte får nämnas men som blir alltmer av en realitet: federalism. En av ämnets främsta teoretiker, den amerikanske statsvetaren David C. Hendrickson, säger i sin temaartikel att EU befinner sig i ett stadium av federalism som i mycket påminner om de unga Förenta staterna, då landet fungerade som bäst. Det var före den utveckling mot nationalstatlighet som hade sin startpunkt i Roosevelt och som kommit att utvecklas under efterkrigstiden.

USA har blivit ett imperium; det Brasilien Nathan Shachar skildrar spretar däremot åt olika håll. Men när federalismen fungerar som bäst är den en styrelseform som går den gyllene medelvägen, eller med en grekisk term står för *sofrosyne*, motsatsen till hybris, eller för att tala ren svenska: något lagom. Ett starkt inslag av självstyre men också en övergripande centralmakt.



Det är lätt att föreställa sig de centrifugala krafterna, de som leder mot autonomi.

Mycket av vår tankeverksamhet består i dag av att söka självstyre för landet, regionen, staden eller individen. Svårare är att föreställa sig de centripetala krafterna, de som för mot centrum. Oftast kan de senare rörelserna omskrivas till något nyttigt, nämligen att gemensamma regler gör att alla vinner på samarbete. Det är kort och gott en *win-win situation* (ursäkta, jag var bara tvungen att skriva den där efterhängsna frasen). Men frågan är om det finns något som håller samman EU mer än egennytta, vare sig den skrivs i termer av marknad, fred eller skydd mot globaliseringen.

Vänstern har ett alternativ, solidariteten. Men denna har inte sällan visat sig vara en omskrivning för egennytta. Högern, ja, den har tagit individualismen på entreprenad. Gemenskapen är däremot något utan given ideologisk hemvist, den framstår knappast som grunden för ett politiskt program – alltför vag, alltför subtil, alltför passé.

Men kanske är det med gemenskaps-känslan som med äran. Thomas Steinfeld skriver i en annan av numrets essäer om att äran blir som tydligast när vi blir vanärade. Vissa företeelser, hälsan är ett annat exempel, upplever vi bara i deras frånvaro eller genom deras negation. Gemenskapen upptäcker vi när den gått förlorad. Det starka bandet till familjen upptäcker vi när vi inte längre har den omkring oss, kärleken till hemlandet när vi befinner oss i fjärran land – och den europeiska identiteten när Europa vandrar bort och Sverige blir kvar.

Ändå finns banden där, också innan de töjts, eller brustit. Det gäller bara att i tid stärka knutarna så att de håller också i ofärdstider.

Erik Wallrup

Erik Wallrup
Tfchefredaktör

INBLICK | STOCKHOLM

Falnar manne Söderglöden?

Medelklassens Södermalm håller envist fast vid myten om utanförskap.

PONTUS SYSSLAR MED reklam. Han sitter med en vän i Björns trädgård på Södermalm i Stockholm. De dricker hämtkaffe i pappmugg. Det är fullt med folk, det är soligt, det är skateboardåkare i betongropar, det är lite graffiti, det är svartklädda tjejer med gitarrfodral och små barn med fotbollar. Pontus är ensamstående med ett barn varannan vecka, "för mig är det jävligt nice att vara skild", bor i en öppen industrilokal, eller ska vi kalla det studio.

Pontus är huvudpersonen i Måns och Felix Herngrens senaste film *Varannan vecka*. Att bröderna Herngrens film spelas in på Södermalm är så klart ingen slump. Pontus är den nya söderbon. Ska man ha en trovärdig nyseparerad, maniskt tolerant reklamlacker med en kaxig dotter med cykelhjälm och skateboard under armen så kan han inte kava runt i Vasastan. Där bor sådana som de präktiga, lite inskränkta, Tobias och Sonja i Daniel Lind-Lagerlöfs romantiska komedi *Miffö*. Där har de sina löjliga ängsliga midagar med Tobias föräldrar, där ingen vågar ta sista biten.

Söder är kreativt och spontant. Vasastan är instängt och nedärvt.

Men nu är Söder inte bara spontant utan också blått. Nyheten om att det borgerliga blocket segrat i Katarina-Sofia, östra Södermalm, kan inte ha förvånat någon, men den fick genast stor uppmärksamhet.

De blå var bara ett par procentenheter från segern i resten av stadsdelen. Detta på det Söder där 72 procent röstade vänster 1942. Detta i den stadsdel som i det närmaste kommit att betraktas som hela Sveriges arbetarstadsdel. Om det är någon myt om Stockholm som är känd runt om i Sverige så är det den om söderkisarna. Med sitt i dag kanske främsta varumärke i fotbollslaget Hammarby, där LO fortfarande delar ut pris till "matchens blåställ" efter varje match och dessutom sponsrar klubben med motiveringen: "Hammarby är klubben med rötter i arbetarklassen."

– Den relativa isoleringen och stadsdelens storlek, som mest 146 000 invånare, har gjort Söder till en värld för sig. Det gör att när en förändring kommer dit blir den mer anmärkningsvärd, säger urban-sociologen Mats Franzén.

Mats Franzén är uppvuxen på Söder och har studerat hur stadsdelen har gentrifierats, alltså hur det gått till när fler med högre socio-

ekonomisk status flyttat hit. Den process som så småningom lett till att det borgerliga blocket i år slutligen segrade på åtminstone en del av det "röda söder".

Det är alltså sant som det sägs: Södermalm har gentrifierats. Medelklassen har tagit över. Men det är inte något unikt för Söder. Läger man statistiken för Södermalm intill statistiken för de andra inre stadsdelarna i Stockholm blir man varse att samma förändring vad gäller inkomstnivåer och andelen bostadsrätter – fler höginkomsttagare och färre låginkomsttagare – har skett överallt i innerstaden. När 72 procent röstade rött på Söder 1942, gjorde 80 procent detsamma i Röda Bergen, som i dag räknas till Vasastans flottaste områden.

Den stora uppmärksamhet som gentrifieringen har fått när det gäller just Söder har snarast att göra med den identitet som platsen hade innan den förändrades. Eftersom Söder dubbats till Arbetarstadsdelen, blev förändringen, den mentala förändringen, när gentrifieringen kom så mycket större. Men myten om Söder är ändå inte död. Med en

den kreativa klassen. Professorn i ekonomisk utveckling Richard Florida har kallat dem så. De som letar plats att bo på inte efter antalet simhallar, dagisplatser eller arbetstillfällen utan efter den livsstil som platsen berättar om. Den kreativa klassen, skriver Florida, söker också upp platser som upplevs som autentiska, "de likställer autentisk med att 'vara äkta', som en plats som har äkta byggnader, äkta människor, en äkta historia".

Platser som Södermalm i Stockholm. Som södermalmsromantikern hip-hop-Petter uttrycker det i sin låt "S.Ö.D.E.R": "Om du är äkta är jag mé/Är du falsk blir jag sné", och vidare: "Det är på riktigt. Söder övertar distrikt. Extra ordinära rövarbröder från Södermalm."

Eller som Ernst Brunner skrev i en av de bostadsannonser han gjorde för mäklarfirman Notar: "Ingen annanstans i stan kryper levern fram lika grovknölig under revbensbågen som här". Lägenheten, en två och en halva på Krummakargatan på Söder, hade som utgångsbud 1,8 miljoner.

– Söder har en väldigt stark egenbild. Det finns något självmedvetet

Med en alltmer homogen innerstad är behovet av en "annorlunda", "friare" stadsdel faktiskt större än någonsin. Så Arbetarsöder har förvandlats till kreativa Söder ...

alltmer homogen innerstad är behovet av en "annorlunda", "friare" stadsdel faktiskt större än någonsin. Så Arbetarsöder har förvandlats till kreativa Söder, tydligast illustrerat i kvarteren söder om Folkungagatan som kallas "SoFo" i mäklarlannonserna.

EN BERÄTTELSE OM EN PLATS, dess identitet, skapas på ett sätt som noga väljer sina utgångspunkter – precis som bröderna Herngren noggrant har genomfört sin *location hunting* för att hitta just det lite skitiga, men gemytliga, mångkulturella (ja, det ligger en moské i kvarteret) Björns trädgård.

– Platsidentitet är selektivt, det är ett val som avgör vilken materialitet, vilka hus och platser, men också vilken historia, som ingår, säger Ingrid Martins Holmberg, som i juni lade fram sin avhandling om stadsdelen Haga i Göteborg, *På stadens yta – om historiseringen av Haga*.

Pontus i *Varannan vecka* hör till

där, som du inte hittar i till exempel någon av Malmös arbetarstadsdelar, säger Mats Franzén.

På Söder har man sedan mellankrigstiden gjort sitt liv till något som angår fler än dem som bor där. Söderskildringarna har blivit Stockholmsskildringarna.

Rudolf Värnlund växte upp fattig på Söder och skrev om det, Erik Askund skrev om Manne från Söder, Vårat gäng sjöng 1939 låtar som "Stigbergsgatan 8 fyra trappor över går'n", Harry Kullman skrev om Trettiotalssöder i *Gårdarnas krig*, och på 1960-talet skrev Per Anders Fogelström Arbetarsöders historia från sitt hem på Sista Styverns Trapapor, och Stig Claesson fick personifiera söderkisen.

– Det är ett bildskapande som romantiserar eller heroiserar arbetarstadsdelen på olika vis. Det är inte en bild som döljer, men den spetsar till, säger Mats Franzén.

För egentligen fanns det inte fler arbetare på Söder än på Kungshol-



men eller i Vasastan. Men det fanns ingen solid Vasastansidentitet.

Mats Franzén hittar ytterligare två förklaringar till Söders starka identitetsbygge som något utanför, vid sidan av: geologi och stadsbyggnad.

– Man har alltid sagt "upp på Söder", stadsdelen ligger ovanför resten av staden. Med sin stora nordliga, mörka bergssida ser den ut som en ointaglig mörk fästning från Kungsträdgården.

Det finns en klassmetaforik i geologin.

Stora delar av Söder stadsplanerades redan på 1640-talet. Så när staden växte i slutet av 1800-talet blev inte den nya stadens genomslagskraft, breda gator, tunga hus, lika stor där.

– Bebyggelsen på Söder är inte lika homogen som i vissa delar av Vasastan och Östermalm. En hel del av Södermalm byggdes före 1880, det finns gator i olika nivåer, hus i olika åldrar i kvarteren, säger Mats Franzén.

Och fortsätter i ett närmast romantiskt tonläge:

– Det finns något irreguljärt över Söder.

SÖDER ÄR KREATIVT och spontant. Vasastan är instängt och nedärvt. Men, tänker jag när jag står på Södermalms allé i Södra stationsområdet, en nedsänkt plats som i höstkylan är ett par grader kallare än resten av staden, det här är verkligen inte Söder. Södermalms allé är en baktalad gång- och cykelväg på det gamla järnvägsspåret som ledde fram till den södra stationen. 1990 står det ingravat i putsen på ett av de postmoderna husen på Fatburs Kvarngata intill. 1991 invigdes



Knegare är vi allihopa. Hammarby är Söders främsta varumärke, och de grönvita färgerna anammas friskt av stadsdelens nya invånare.

FOTO: LASSE ALLARD/AFTONBLADET BILD

Södra stationsområdet. Då hade de allmännyttiga bostadsbolagen 62 procent av alla lägenheter. I dag är 51 procent av lägenheterna bostadsrätter. När området invigts skrev Ernst Brunner i arkitektidskriften *Mama*: "Man längtar efter den rustika friden hos ett lantligt torg. Man längtar efter Södermalms gamla arbetargator med sin förkärlek för mollackord." Södra station var inte äkta, är inte äkta. Ingår därför inte.

Det finns ganska gott om platser som Södra station på Söder. Platser som inte ingår i sagan om Söder. Norra hammarbyhamnen är ett sådant.

DE FÖRSTA DELARNA i Norra hammarbyhamnen byggdes under 1990-talets första år. I de första etapperna var andelen bostadsrätter 30 procent. I de sista, som byggdes kring sekelskiftet 2000, var andelen 70 procent. Stadsdelen ger en bra bild av dagens Södermalm, i slitningen mellan självbilden och den till synes ostopppbara ekonomiska och samhällsliga utvecklingen. Andelen moderata väljare här är högst i hela stadsdelen, 42 procent, bara åtta enheter under Östermalm, mot ett snitt i stadsdelen på 35 procent.

Gustav flyttade till en hyresrätt i Norra Hammarbyhamnen 1999. Han berättar om huset han kom till:

– Jag var den enda som ställde cykeln i cykelkällaren, de blev stulna hela tiden, men jag låste fast den i elementet.

– Nu står det fullt av cyklar därnere, många olästa.

1999 bodde de granne med en

kvinnor som handlade med olika typer av droger. Hennes barn omhändertogs. Det var skottlossning i trappuppgången.

– Och högst upp, i den takvåning som nu värderas till över fyra miljoner bodde en ensamstående mamma med sina två barn, deras pappa satt inne, han var på besök ibland.

2001 omvandlades hyresrätterna till bostadsrätter. Den ensamstående mamman högst upp kunde som många andra inför omvandlingen göra ett fördelaktigt byte och fick en lägenhet på Tjurbergsgatan, en bit bort. Andelen bostadsrättsföreningar på Södermalm har gått från var fjärde lägenhet 1990 till varannan 2005.

Men Södra station och Norra Hammarbyhamnen ingår inte i den samtida sagan om kreativa Söder. Då talar man hellre, med ett nyproducerat ord, om "Knivsöder", trakterna kring Hornstull, och det områdets omvandling till kreativt och hippt Södermalm. Som trendanalytikern Cay Bond sa om Hornstull på Söder i en intervju i *Dagens Nyheter*: "Hornstull är lite Chelsea, lite Soho, lite Saint Germain. Och så finns det fler sköna knasbollar här."

Både Södra stationsområdet och Norra Hammarbyhamnen är ett vitt ark, en tom kopp, ett hål i identiteten Söder. Och de blir kanske därför också platser där lojaliteten mot Söders självbild – Brunners Bellmansgata, Petters Skånegata – är mindre. Platser som man kan besöka om man vill se vad som skulle kunna vänta för en av Sveriges mest romantiserade platser.

För avståndet mellan bilden och verkligheten kommer obönhörligen att öka. Det borgerliga blockets seger var bara början. Stockholm har levt gott på bilden av ett Söders höjder, ett annat Stockholm inom tullarna, ett tillgängligt utanförskap, en möjlighet att distansera sig även om man är lika blond, blåögd och medelklass som resten av innerstadens invånare.

Om det skulle försvinna får Stockholmsbilden problem. Tänk er Seinfeld utan Kramer.

Det finns dock gott om intressen som vill bevaka myten om det annorlunda Söder. När man läser om Söder i Stockholm Visitors Boards officiella guide skummar det av ord som omväxlande, föränderligt, yngre, trendigt, kreativt, bohemiskt. Om Vasastan och Kungsholmen används bara två adjektiv, intressant och särpräglad.

På Kaffebaren på den nyrenoverade Bysistäppan vid Hornsgatan ser jag Carl Johan de Geer, som beklagar för en vän att mjölkbutikerna från hans barndom har försvunnit. Kaffebaren ligger i just den del av staden som Ulf Lundell i sin bok *Friheten* från 1999 kallar "Bronx", kvarteren runt Zinkensdamm, där det är "hårt, vanligt, anonymt, tuft, snabbt". Wasser åker med sin unga kvinna Jaz till Östermalm, där det "var förunderligt stereotypiskt fult, på Söder fanns i alla fall en mångfald i saggigheten".

– **DET HAR INTE GÅTT** att upprätthålla bilden av Arbetarsöder på länge, säger Mats Franzén.

Det är egentligen bara röstsiffrorna som gjort det möjligt. Och nu är också de nästan borta, även om västra Södermalm, som i det senaste valet var det enda röda fästet i innerstan, fortfarande håller ut.

Men Franzén menar att det ändå finns något i den gamla bilden av Söder som lever vidare. Toleransen för individualism har alltid varit större än i de motsvarande arbetarstadsdelar i Malmö där det tunga kollektivet har gällt, menar Mats Franzén.

– Det fanns också i den gamla bilden av Arbetarsöder en "happy-go-lucky"-hållning.

Den bilden har nu tagit över historien om arbetarstadsdelen och blivit dagens berättelse om Södermalm som en lite friare, lite tolerantare, lite roligare stadsdel. Det är en ny myt, anpassad till samtidens varumärkestänkande, med sina rötter i den gamla. En rak linje från den bohemiske Slas och det tokroliga Vårat gäng till Pontus med sina reklamfilmer för kyckling, som romantiserar livet som fränskild småbarnspappa.

DAN HALLEMAR
Frilansjournalist

Slaget om citaten

FORSKNINGENS GENOMSLAG.

I det förra numret av *Axess* skrev Mats Benner om värvningar inom akademien. Det skulle göra universiteten lika italienska fotbollsklubbar, som kastar sig över vassa måltjuvar. Men på universiteten kan man inte räkna mål, utan hårdvaluta är det antal citeringar texter får i fackorgan.

Det är inom medicin och naturvetenskap citerandet står som högst i kurs, och dessa discipliner ligger i centrum för den "biometriska översikt" Vetenskapsrådet givit ut: *Hur mycket citeras svenska publikationer?* Antalet citat till en publikation relateras här till världsmedelvärdet på tidskriftens område.

På vissa håll har det viskats att svensk forskning håller på att tappa i konkurrenskraft. Översikten pekar dock på att det inte ser så illa ut. Sverige har under de senaste 20 åren konstant legat



Nature. Ett citat är hårdvaluta.

runt 10 procent högre än världs-genomsnittet. Däremot har Danmark, Nederländerna och Tyskland starkt förbättrat resultaten under det senaste decenniet.

Allt handlar om universitetens attraktionsvärde. Då blir det genast intressant att se hur huvudkonkurrenterna, de svenska lärosätena, klarar sig mot varandra. Variationen är begränsad, visar det sig: av 18 lärosäten klarade sig 14 över det internationella genomsnittet 1982–2002.

Bland universiteten och högskolorna toppar överraskande nog Högskolan i Kalmar under perioden 1998–2002, men det anges bero på en tillfällig topp. Annars ligger Kungliga tekniska högskolan, Chalmers och Stockholms universitet i täten.

Slutkommentaren blir ändå dyster. I den europeiska konkurrensen lider Sverige av att ha förlorat de högt citerade arbetena, och det har gått dåligt inom biomedicinen. Frågan är förstas om denna högst relativiserande modell säger hela sanningen. Författarna själva talar om om att inte alla anledningar till citering nödvändigtvis är relevanta: man citerar för att visa att man känner till andras verk ("sociala skäl") men också för att kritisera tidigare forskning. Dock är självcitaten borttagna ur siffrorna.

ERIK WALLRUP

INBLICK | HOTBILDER

Hur man säljer hot

Bakom uppmärksammade hotbilder finns ofta särskilda intressen, och inte nödvändigtvis verklig fara.

VÅREN 2006 UPPTÄCKTES de första fallen av fågelinfluensa i Sverige. Vissa kvällstidningar använde krigsrubriker för att varna för en annalkande pandemi, trots att experter och vetenskapsjournalister försökte tona ned det hela, åtminstone som ett potentiellt hot mot människan. Hotbilder säljer.

I dag är fågelinfluensan nästan bortglömd, liksom många andra hot som präglat löpsedlarna – som galna kosjukan och den så kallade Y2K-buggen, som det talades så mycket om inför millennieskiftet.

Bland dem som forskar om hotbilder finns en relativt bred konsensus om att det inte finns något enkelt eller naturligt samband mellan "verkliga" hot och de hotbilder som får uppmärksamhet av myndighe-

gisk anknytning till al-Qaida. En katastrof kan möjliggöra genomförandet av kontroversiella reformer och riskfyllda internationella insatser, vilket har visats av de politiska följderna av händelserna den 11 september 2001.

VID TIDEN KRING millennieskiftet var forskningen om hur inflytelserika aktörer agerar, då hotbildernas dagordning formuleras, relativt begränsad. Men i dag finns en hel del svensk och internationell forskning för den som vill fördjupa sig i hotbildspolitiken. På svenska finns till exempel boken *Förvarning och samhällshot* (2005), av Wilhelm Agrell. Internationellt finns en växande forskning om hotbilder utifrån framför allt socialkonstruk-



sigt lyfter fram en viss hotbild. En viss händelse – som terrordåden den 11 september – kan kraftigt öka möjligheten att få uppmärksamhet för en viss hotbild, men bakom ett genomslag finns alltid aktörer som antingen känner sig tvingade att resonera om en hotbild eller som tar tillfället i akt för att lyfta fram den.

I princip kan vem som helst agera i rollen som hotbildsentreprenör, men när det gäller påverkan på statsmakternas och myndigheternas dagordningar är det självfallet vissa grupper som är mer inflytelserika än andra, såsom politiker, myndighetschefer, handläggare, analytiker, forskare och journalister. I en nyutkommen skrift, *Handbok för hotbildsentreprenörer*, redogör vi för ett flertal strategier, bland annat olika retoriska knep, som de använder sig av. Här följer några exempel.

OM MAN SKA LYCKAS få uppmärksamhet för en hotbild är det ofta framgångsrikt, ibland rentav ofrånkomligt, att skuldbelägga någon stat, organisation, grupp eller individ. Försvarsberedningen har sedan andra hälften av 1990-talet uttryckligen avgränsat det säkerhetspolitiska begreppet till sådana hot som är orsakade av fientligt sinnade aktörer.

Även då det inte går att peka ut någon fiende förekommer skuldbeläggning. Vissa hotbildsentreprenörer

ser chansen att svärta ned aktörer som de har en intressekonflikt med. Detta förekommer inom partipolitiken såväl som byråkratin, organisationslivet och medievärlden.

FOTO: ADRIAN WYLD/SCANPIX

Ett annat, retoriskt knep går ut på att betona det nationella och att tala i termer av "vi och de andra". Den som talar om ett "nationellt säkerhetsshot" låter förstå att frågan bör få hög prioritering. Det kan också legitimera extraordinära åtgärder, som annars skulle vara svåra att försvara i ett demokratiskt samhälle, såsom sekretess, intrång i den privata integriteten och till och med våldsinsatser. Belysande är hur det amerikanska och patriotiskt klingande uttrycket *homeland security* har börjat användas även på den europeiska kontinenten. Detta patriotiska språkbruk gagnar inte minst försvarsindustrin och försvarsforskningen, som efter 11 september-attentaten vädrade morgonluft inför de finansieringsmöjligheter som den nya "säkerhetsmarknaden" erbjuder.

Beslutsfattare anlägger ofta ett "vi och dom"-perspektiv då hotet anses drabba den egna identiteten och de värden som den egna gruppen anses omfatta. Men det kan vara känsligt. Uppenbarligen har den

... hotbildsentreprenörer spelar en avgörande roll för om en hotbild hamnar på den politiska dagordningen.

ter, statsmakt och nyhetsmedier. I stället är hotbilder resultat av psykologiska, politiska, byråkratiska och mediala processer, genom vilka skilda tolkningar, idéer och intressen filtreras. I grunden finns ofta en ambition att forma den politiska dagordningen.

När bomberna exploderat på pendeltågen i Madrid den 11 mars 2004, slog den spanska regeringen omedelbart fast att det var den basiska separatist rörelsen ETA som låg bakom. Regeringen fick till och med stöd från FN:s säkerhetsråd för en resolution som hävdade ETA:s skuld. Men uppgiften visade sig vara felaktig. Dådet var i stället iscensatt av en islamistisk grupp med ideolo-

gisk anknytning till al-Qaida. En katastrof kan möjliggöra genomförandet av kontroversiella reformer och riskfyllda internationella insatser, vilket har visats av de politiska följderna av händelserna den 11 september 2001.

gisk anknytning till al-Qaida. En katastrof kan möjliggöra genomförandet av kontroversiella reformer och riskfyllda internationella insatser, vilket har visats av de politiska följderna av händelserna den 11 september 2001.

gisk anknytning till al-Qaida. En katastrof kan möjliggöra genomförandet av kontroversiella reformer och riskfyllda internationella insatser, vilket har visats av de politiska följderna av händelserna den 11 september 2001.

DEN RÖDA TRÅDEN

Tre aspekter på en gemenskap

■ ■ ■ **EUROPAS ICKE-EUROPEÉR** är på utdöende, enligt en studie av europeisk identitet som publicerades i tidskriften *Science* i oktober. Frågan är vilka som har multipla identiteter – det vill säga identifierar sig som både europeer och till exempel svenskar – i EU:s femton "gamla" medlemsländer mellan åren 1996 och 2004. Och föga överraskande har medborgare i åldern 60+

minst multipla, alltså minst europeiska, identiteter. Enligt studien kommer dock år 2030 den grupp europeer som enbart identifierar sig som "nationella" att vara endast tre av tio, att jämföra med fyra av tio i dag.

■ ■ ■ **DET ÄR OCKSÅ** mest unga personer som har deltagit i en tävling om att göra logotypen för EU:s 50-årsjubileum. Nästa år firas minnet av Romfördraget från 1957. En 23-årig polack vann tävlingen med logon "Togethé", en färgglad

sammansättning av olika europeiska bokstäver. Dessvärre för loggan tankarna mest till ett slags födelsedagskalas för barn.

Togethé
SINCE 1957
EU snart 50 år.

det räcker att, som i dag, vara indirekt representerade genom sina nationella partier. Men

■ ■ ■ **MEN FÖR EN POLITISK** union är 50 år förstås ingen hög ålder. Ändå vill en del otåliga medborgare att den ska utvecklas snabbare. Tre av dem, faktiskt danskar, skrev nyligen ett brev för att ansöka om personligt medlemskap i tre olika, europeiska partigrupper. De tycker inte

danskarna tycks få ge sig till tåls. "Det tar lång tid att utveckla en europeisk politisk kultur", lød kommentaren från de europeiska socialisternas ledare Poul Nyrup Rasmussen. Om europeerna är "Togethé" gäller det det ännu bara till en viss gräns.

LISA IRENIUS

KRÖNIKA | SPRÅKENS STATUS

Världens framsida – och baksida

De flesta av våra lånord kommer från engelskan. Det är hipa ord för *high tech*, *show biz* och *global management*. För två hundra år sedan tog vi in ord från franskan. Det var eleganta och galanta ord från scenens och salongernas värld. Och på 1400-talet fick vi hit de flesta av de ord som vi i dag betraktar som ursvenska, till exempel *arbete*, *bli*, *måste*, *ganska* och *möjlig*. Orden är i själva verket urtyska. Det blir ett ganska hårt arbete att skriva en mening utan lånord, troligen omöjligt. Inte ens *Du gamla du fria* är fri från lånord. *Fria* råkar nämligen vara tyska.



Skalar vi bort alla lånord har vi bara ett mikroskopiskt litet ordförråd.

Detta säger något om varifrån huvuddelen av alla prylar och idéer kommer. Huvuddelen, alltså. För det har alltid kommit små rännilar också från annat håll, och dessa små bidrag till vår ordskatt kan vara väl så tydliga signaler om tendenser i tiden.



I *Nyordsboken* kan man se att vi under slutet av 1900-talet fick in följande arabiska ord: *fatwa*, *intifada*, *jihad* och *mujahedin*. Och det stämmer ju exakt med en modern ryggradsreflex på allt arabiskt: intolerant och stridslystet. Det är dessutom svårt att komma på något modernt exempel på positivare sidor av arabisk kultur. Däremot kommer vi lätt på andra likartade ord som av någon anledning inte fastnat i *Nyordsboken*, till exempel *burka* och *mulla*, ord som verkligen inte lyfter fram arabländernas mest förtjusande sidor.

Låt oss jämföra detta lågstatusspråk med ett från världens framsida, *the Pacific Rim*.



Japanerna har frikostigt lånat ut dessa ord: *kaizen*, *karaoke*, *ninja*, *sushi* och *tamagotchi*. Ja, visst speglar det framsidan: modern affärskultur, avancerade leksaker både för vuxna (karaoke) och barn (tamagotchi) och behaglig fritid där vi smaskar på en take away-sushi medan vi tittar på en ninjarulle. Tyvärr bryts den idylliska bilden av japanernas senaste ordbidrag: *tsunami*. Å andra sidan är det få som vet att det är japanska.

Tydligare kan man inte visa världens fram- respektive baksida. Men så har det inte alltid varit. Låt oss backa till den tid då japanerna just förlorat andra världskriget. Då var kampsporten *jiu jitsu*, det rituella självmordet *harakiri* och självmordspiloterna *kamikaze* de ord man förknippade med det blodtörstiga öriket långt i öster, där den lilla *geishan* var den enda ljuspunkten. Då var Japan världens baksida.

Och då var det förstås västerlandet som var världens framsida. Jo, men med god hjälp från annat håll, från arabiskan. Araber har gett oss vetenskapliga ord som *algebra* och *algoritm*, exotiska ord som *harem* och *safari*, prydnadsväxter som *jasmín* och *tamarind*, och kulturord som *kaffe*, *kofta*, *ottoman* och *schack*. Så någon gång måste arabiskan ha varit världens framsida.



Nå vi själva då? Skalar vi bort alla ord från diverse fram- och baksidor, från när och fjärran och från olika epoker återstår ett mikroskopiskt litet ordförråd av typen *fader*, *jord*, *kall*, *måne*, *nej* och *äta*. Det verkar som vi inte hade så mycket att prata om förrän vi fick in lånorden.

LARS MELIN
Docent i nordiska språk

svenska regeringen insett detta eftersom den, i strid med tryckfriheten, tillämpat censur mot Sverigedemokraternas hemsida och nättidning, som publicerat karikatyrer på profeten Muhammed. Bakom denna handling finns bedömningar av olika demokratiska fri- och rättigheter, men också av säkerhetsrisken – det vill säga rädslan för att attentat ska riktas mot Sverige som följd av en sådan publicering.

Ett vanligt sätt för politiker och opinionsbildare att försöka övertyga om hot och risker är också att använda historiska analogier. Den amerikanska administrationen hänvisade frekvent till analogier i samband med Vietnamkriget. President Lyndon B. Johnson försökte på 1960-talet få kongressens stöd för en storinvasion av Vietnam med hjälp av en jämförelse med Korea. Under Koreakriget hade amerikanerna misslyckats med att driva bort kommunisterna och ena landet under en och samma demokratiska regim. Detta ville man inte upprepa i Vietnam. Johnsons retoriska grepp gick hem hos kongressen inte minst för att hotbilden var så tydlig: mot världens fria demokratier stod den ondskefulla kommunismen som försökte erövra den fattiga Tredje världen.

MEN DE SOM ANVÄNDER analogier får akta sig så att dessa inte blir för långsökta. När försvarsvänner i säkerhetspolitiska diskussioner jämförde nedbantningen av det svenska försvaret på 1990-talet med 1925 års så kallade nedrustningsbeslut var det främst militärhistoriskt intresserade personer som förstod liknelsen. Och när miljöpartiets Inger Schörling, i riksdagen 1991 inför ett svenskt EG-inträde, målade upp en hotbild i termer av att regeringen "säljer ut det som Sverige stått för sedan Gustav Vasas tid", påminde retoriken om den som brukar användas av nynazistiska grupper. Det har sina risker att använda historiska analogier som

även brukas av grupper man inte vill förknippas med.

Analogin fungerar som bäst när den refererar till en specifik och väl avgränsad händelse som inte ligger alltför långt tillbaka i tiden. Ett bra exempel är jämförelsen mellan tsunamikatastrofen och Estoniärförslinigen. Vi har här två fruktansvärda katastrofer som var och en skördade hundratals svenska dödsoffer. I båda fallen tycks den svenska regeringen ha blivit tagen på sängen. Men jämförelsens sensmoral är att erfarenheterna från Estoniärförslinigen, som inträffade drygt tio år före tsunamikatastrofen, borde ha bidragit till att förbättra krisberedskapen inför den senare.

NÄR EN HOTBILD plötsligt får stor uppmärksamhet bör vi försöka genomskåda retoriska knep och massmediala överdrifter och hålla huvudet kallt. Det gäller att komma ihåg att det inte behöver råda något självklart samband mellan den "objektiva faran" och den hotbild som för tillfället ligger högst på den massmediala och politiska dagordningen. Och när en fråga dominerar, riskerar andra att trängas ut.

Föreställningen om farliga nätverksterrorister har efter händelserna den 11 september 2001 antagit kolossala proportioner. Terrorismen har blivit en globaliserad hotbild, med följden att andra hotbilder effektivt har blockerats under flera år. Det gäller till exempel den globala hiv/aids-epidemin. Bara i Ryssland är enligt officiell statistik närmare 340 000 personer smittade, experter befarar att det kan röra sig om över en miljon. Först i år har president Putin offentligt deklarerat att spridningen av hiv/aids är ett nationellt säkerhetsproblem.

Hotbilder talar inte för sig själva, hur skrämmande och betydelsefulla de än kan vara.

JOHAN ERIKSSON
Docent i statsvetenskap

ERIK NOREEN
Docent i freds- och konfliktforskning

ORDET

Botgöringstyranni

... är något som debatteras i Frankrike just nu, på grund av samhällsdebattören Pascal Bruckners nya bok *La tyrannie de la pénitence*. Bruckner är djupt kritisk till vad han kallar en "västerländsk masochism", bland annat i förhållande till den muslimska världen. Europas eliter har inte mod nog att stå upp för sitt politiska och moraliska arv, menar han. I stället är européerna som förlamade av dåligt samvete och självkritik och lider av en, enligt Bruckner, närmast "patologisk skuld".

INBLICK | MORALISKA VÄRLDAR

Drevet renar oss

Ministerskandalerna efter regeringsbildningen innebar en kollision mellan moraliska världar.

ALLT SOM OFTAST blossar hetsiga debatter upp om oegentligheter, missbruk eller annat som anses strida mot "rim och reson". Debatterna följer ofta samma mönster: överträdelse, ilska och krav på ursäkter eller avgångar, vilka också ofta följer. Därefter klingar upprördheten av och människor tycker att det börjar rätta och att medierna går för långt. Tydligare än i fallet med den nybildade borgerliga regeringen kan detta knappast illustreras. Tidningsavslöjanden om diverse oegentligheter följde på varandra, reaktionen blev massiv och två ministrar avgick. Ur ett moralsociologiskt perspektiv kan man se hur denna upprördhet både har en rituell karaktär och en social funktion.

HÄFTIGA UTBROTT av moralisk upprördhet omtalas ofta som "moralpanik", senast av Fredrik Reinfeldt. Det är ett sätt att förminska upprördhetens innebörd som dessutom missförstår dess grundläggande karaktär. Upprördheten över obetalda tv-licenser och anlitandet av svart arbetskraft hade väldigt litet av panik över sig. Begreppet "moralpanik" har i stället använts av forskare vid uppkomsten av nya företeelser som upplevts hota den existerande moralen och därför väckt rädsla, som videon som födde videoväldet eller serietidningar och kiosklitteratur som ansågs förslappande. Stanley Cohen, som myntade begreppet i *Folk Devils and Moral Panics*, använde det för att förstå den samhälleliga reaktionen på bråk mellan två ungdomsgäng, mods och rockers. Inte bara massmedier och allmänhet utan även polis och domstolar drogs med i moralpaniken. Med Cohens tolkning ligger det kanske närmast till hands att använda begreppet om den samhälleliga reaktionen på "Göteborgskravallerna". Moralpanik inträffar när man upplever att samhället hotas av normlöshet eller anomi.

Men det är inte meningsfullt att kalla varje upprördhet för moralpanik. Kollektiva utbrott av upprördhet är i stället intressanta därför att de synliggör en underliggande moralisk ordning, vilken tillfälligt rubbats och måste återupprättas. Detta har till exempel visat sig i fråga om politikernas lyxpensioner, som Eva Sandstedt och jag har påpekat i kapitlet "Upprördhet och moralisk ordning – om politikernas lyxpensioner", i boken *Fiffel Sverige*. Skandaler aktualiserar och synliggör samhälleliga normsystem – det som annars är osynligt eller rent av uppfattas som icke-existerande. Reaktionen – till exempel i form av tusentals brev till Reinfeldt och till tidningars debattsidor – visar att moralen lever. Även om normerna som åberopas inte omfattas av alla gör de anspråk på att omfattas av alla. När normöverträdelser sker ligger normerna i öppen dager. Samhället tyd-

stärker kollektivet. Den nya skandalen infogas i det kollektiva minnet tillsammans med andra, som Jan O. Karlssons kräftskiva och Mona Sahlin's toberoneaffär. John Thompson visar i *Political Scandal. Power and Visibility in the Media Age* att det skandalösa varierar mellan länder. I England och USA är politikens privatliv, som sexvanor, något som engagerar och upprör. I Italien och Frankrike är sex mindre upprörande, och skandalerna handlar i

stärker kollektivet. Den nya skandalen infogas i det kollektiva minnet tillsammans med andra, som Jan O. Karlssons kräftskiva och Mona Sahlin's toberoneaffär. John Thompson visar i *Political Scandal. Power and Visibility in the Media Age* att det skandalösa varierar mellan länder. I England och USA är politikens privatliv, som sexvanor, något som engagerar och upprör. I Italien och Frankrike är sex mindre upprörande, och skandalerna handlar i

Begreppet dubbelmoral har negativa konnotationer, men i ett moralsociologiskt perspektiv är det en bra beteckning för vår socialt förvärvade förmåga att balansera egenintresse med samhällsnytta ...

liggör för ett ögonblick sig självt.

Enligt sociologen Émile Durkheim indikerar den kollektiva upprördheten att normer som är heliga för kollektivet har överträtts. Skandalen kan ses som en ritual för att avslöja och ta itu med normöverträdare, bestraffa normbrott och därigenom bekräfta normen. Ett samhälles rättssystem kan betraktas som en institutionalisering av denna procedur, där frihetsberövande eller böter utgör straffet. Vid en skandal bestraffas normöverträdelsen i stället med upprördhet. Denna fyller funktionen att vidmakthålla gruppens tro på och uppslutning bakom en handlingsregel, vilken i sin tur bygger på en föreställning om det rätta. Normbrottet bidrar till att bekräfta normen, inte så mycket hos den som begått normbrottet, utan hos alla andra, som får en bekräftelse av och påminnelse om vad som gäller. I det här fallet innebar påminnelsen mängder av nyanmälningar till Radiotjänst men också en moralisk upprättelse för alla dem som trots skral ekonomi betalat sin licens år efter år. Vi kan tillfälligt släppa frågan och gå vidare. På så vis fyller drevet funktionen av kollektiv rening och absolution.

NÄR NORMER ÅBEROPAS och åkallas, bekräftas kollektivet. Skandalen stärker ett kollektivt "vi", "vi samhällsmedborgare i Sverige". Även kommentarer av kollektiv självkritik, som "typiskt svenskt" och "detta skulle aldrig kunna hända utomlands", implicerar en kulturell intimitet och underförstådd samhörighet som på ett paradoxalt sätt för-

stället om korruption och maktmissbruk. Som Patrik Johansson visat i avhandlingen *Iskandalers spår. Minskad legitimitet i svensk offentlig sektor*, upprörs man i Sverige framför allt av oförmågan att skilja på den egna plånboken och det allmännas medel och – kan vi tillägga – av försöken att åka snålskjuts på andra skatte- eller tv-licensbetalare. Här är jämlikhetsnormen stark: Samma regler ska gälla alla!

NU MENAR JAG INTE att det råder en moralisk konsensus; tvärtom innebar ministerskandalen en kollision mellan skilda moraliska världar.

Den som står i fokus för en skandal försöker naturligtvis "rida ut" den på olika sätt. Ett flitigt förekommande skandalförsvar är att för-

eteelsen, i det här fallet anlitandet av svart arbetskraft, är så vanligt förekommande att den anses acceptabel. Det bygger på feltänkande i två avseenden. För det första är det inte så att alla människor köper svart eller kan tänka sig att göra det. För det andra anser inte ens alla de som har köpt svart att det är acceptabelt, och godtar därför inte heller att våra förtroendevalda gör det. Man kan tycka att något är moraliskt fel även om man själv, kanske av upplevt ekonomiskt nödvång eller egenintresse, bryter mot den moraliska normen. Moralens kan finnas som ideal och norm, även när den inte är tillräckligt stark för att påverka beteendet.

Dessutom kan vi bära skilda moral-system inom oss, vilket filosofen Mark Sagoff har illustrerat i *The Economy of the Earth. Philosophy, Law and the Environment*: En man mutade en trafikpolis därför att slippa bli av med körkortet. Men sedan anmälde han trafikpolisen för att han principiellt inte vill ha korrupta poliser. Det som i en situation kan gynna individens egenintresse kan av samma individ betraktas som en olycklig lösning för samhället. Begreppet dubbelmoral har negativa konnotationer, men i ett moralsociologiskt perspektiv är det en bra beteckning för vår socialt förvärvade förmåga att balansera egenintresse med samhällsnytta eller att över huvud taget göra kontextbundna moralbedömningar. Man kan alltså vara emot svartjobb och vilja ha bättre kontroll samt inte vilja ha folkvalda som bryter mot de lagar de är satta att stifta och värna – även om man själv någon gång köpt svarta tjänster.



Licensskolkare under press. Men för dem som har betalat tv-licensen kan drevet fungera som en moralisk upprättelse.

FOTO: AFTONBLADET BILD

INTERVJU | RITA BORSSELLINO

Talar högt i tystnadens rike

Rita Borsellino företräder det Sicilien som säger nej till Cosa Nostra.

Det visar sig också i undersökningar att de som accepterar svartjobb och svartköp gör en lång rad kvalificeringar: det är inte acceptabelt att kombinera offentligt bidragsberoende med svartjobb; det är inte acceptabelt att bedriva svartjobb i organiserad form och stor skala; det är mer acceptabelt att anlita släktingar och vänner än främlingar; det är mer acceptabelt att jobba svart när man är ung och ännu inte etablerat sig på arbetsmarknaden.

Skatteverkets undersökning visar vidare att det finns de som gärna köper svarta tjänster och inte känner några moraliska betänkligheter, och det finns andra som köper trots moraliska betänkligheter. Ytterligare andra köper inte svarta tjänster, bland annat därför att de betraktar det som moraliskt fel. Bland de sistnämnda finns en övervikt av resurs-svaga personer, medan de som köper svart är mer resursstarka. Svartköparkärnan består i större utsträckning än genomsnittet av män, gifta, med stor familj, bosatta i villa eller radhus, och personer som har hög utbildning och inkomst samt borgerliga värderingar. Bland motståndarna mot svartköp finns fler lågutbildade och lågavlönade kvinnor, ensamhushåll, pensionärer och personer med socialistiska värderingar. Svartköparna stod även för "hårda värden"; de är intresserade av ekonomi, karriär, lägre skatter, krav i skolan och är mer samhällskritiska. Motståndarna mot svartköp prioriterade "mjuka värden": social rättvisa, bistånd, vård och omsorg, miljö, jämlikhet och inre harmoni. De har också ett större förtroende för samhällets institutioner (bilaga 5 till Skatteverkets *Svartköp och svartjobb i Sverige*).

DET VAR EN KOLLISION mellan olika moraliska – och sociala – världar som inträffade veckan efter regeringsbildningen. Det förklarar också Reinfeldts oförmåga att bedöma den moraliska sprängkraften i överträdelsen. Vid en skandal bryts ett starkare normsystem mot ett (eller flera) svagare. Även om massmedierna regisserar skandaler och står för deras dramaturgi innebär det inte att massmedierna skapar skandaler. Rimligare är att säga att de fångar upp, och förstärker, en normativt grundad upprördhet. Men likt julfirandet har skandalen som ritual sin förväntan, sin kulmen och sin mättnad. Efteråt lägger sig lugnet åter men över ett samhälle som påmint sig själv om hur de underliggande värde- och normsystemen ser ut.

KERSTIN JACOBSSON
Docent i sociologi,
lektor vid Södertörns högskola.

RITA BORSSELLINO SÄGER att hon började sitt andra liv den 19 juli 1992. Då mördades hennes bror, undersökningsdomaren Paolo Borsellino, på väg in i huset där Rita bodde tillsammans med deras mor. En bomb hade placerats utanför huset; fyra byggnader skadades i explosionen, 500 personer blev hemlösa och domare Borsellino och hans fem livvakter dog omedelbart.

Morden på Borsellino och, två månader tidigare, hans kollega Giovanni Falcone, väckte stor uppmärksamhet och föranledde omfattande folkliga protester på Sicilien. Rita Borsellino, som klarade sig oskadd i attentatet, bestämde sig för att fortsätta broderns kamp. Hon sade upp sig från sitt arbete som apotekare, och 1995 var hon med och grundade organisationen Libera, vars syfte är att sprida antimaffiakultur bland unga.

Förra året beslöt Rita Borsellino att ge sig in i politiken. Hon var centervänsteralliansens kandidat i valet till guvernörsposten i slutet av maj i år. Hennes kampanj påminde om protesterna efter Falcones och Borsellinos död. De karakteristiska vita lakanen med blodröd text, denna gång stod det *Rita Presidente*, hängde ut genom fönstren. Sicilianska ungdomar som studerar utanför ön gjorde en uppmärksammas tågresa till stöd för henne, Ritaexpress. Deras slogan var: "Vi återvänder inte för att rösta, utan vi röstar för att kunna återvända."

Men den sittande guvernören, Totò Cuffaro, som för övrigt är misstänkt för samröre med maffian, vann, även om Borsellino fick en plats i Siciliens regionala parlament.

Varför beslöt hon sig för att gå in i politiken?

– Därför att jag har sett och känner till ett Sicilien som vill förändras, och jag vill representera det. Man kan i dag tala om ett tredelat Sicilien. Det finns ett Sicilien som säger nej till maffian ett som sammanlever med maffian, och ett tredje som står utanför och tittar på och som inte vill eller vågar göra någonting. I valet i våras var det ungefär 30 procent av de röstberättigade som stannade hemma. Det är en förklaring till att Cuffaro kunde sitta kvar, säger Rita Borsellino på telefon från sitt hus i Palermo.

Maffian väckte stora rubriker på 1990-talet, men de senaste åren har det varit tyst. Har Cosa Nostra försvagats eller bara förändrats?



I parlamentet. Rita Borsellino är en av Italiens främsta anti-maffiaaktivister. Sedan i maj i år företräder hon center-vänsteralliansen i Siciliens parlament.

FOTO: SCANPIX

– Man bytte strategi efter blodbadet 1992. Bossen Bernardo Provenzano bestämde att maffian skulle sluta döda och i stället utveckla sin affärsverksamhet. Det fanns en vilja att mafiaorganisationerna skulle falla i glömska och undvika uppmärksamhet. Nu står det inte så mycket om maffian i tidningarna, eftersom det inte begås många spektakulära mord.

På Sicilien stod maffian bakom 130 mord år 1992. Nu ligger antalet på ungefär 2 per år.

– Strategin lyckades så tillvida att många tror att maffian inte är farlig, när den inte dödar. Men den är farlig. Maffian har i det tysta byggt upp stora internationella nätverk. Banden med politiker har stärkts. Maffian är i dag förmodligen ekonomiskt, politiskt och finansiellt starkare än på 1990-talet.

RITA BORSSELLINO POÄNGTERAR att maffian inte är ett lokalt eller nationellt problem, utan ett internationellt fenomen. Den italienska maffian har förgreningar i hela världen.

– Jag brukar säga att maffian upptäckte globaliseringens fördelar innan någon annan gjorde det, säger hon.

I april i år greps Bernardo Provenzano – bossarnas boss – som hade hållit sig undan rättvisan i fyra decennier. Han misstänks för 127 mord, däribland de på Falcone och Borsellino. Provenzano greps i sin hemby Corleone på Sicilien. Vargripandet av Provenzano en seger?

– Det var en seger, han var ju skyldig till flera mord. Men man ska inte tro att gripandet innebar dödsströten

för maffian. Provenzano var ändå i slutet av sin karriär, understryker Rita Borsellino.

Den sicilianska maffian Cosa Nostra är internationellt mest känd, men i södra Italien finns också 'Ndranghetan i Kalabrien och Camorran i Neapel. Den neapolitanska maffian drar sig inte för att tysta sina kritiker. Nyligen hotade den författaren Roberto Saviano, som skrivit en bästsäljande bok om Camorran, till livet. Saviano, 28, har redan nu fått känna på maffians välkända förmåga att först "döda utan att döda". Han serveras inte längre på restauranger, brödbutiken han brukar handla i ber honom att sluta komma dit och så vidare. Som tidskriften *L'Espresso* konstaterade står Saviano, liksom många andra unga syditalienare, inför valet att emigra eller att acceptera och medverka i kriminalitet. "Lämna inte Saviano ensam som ni gjorde med Falcone och Borsellino!", uppmanade här omveckan författaren Umberto Eco regeringen i Rom.

Maffian är, enligt Borsellino, ett politiskt, ekonomiskt och kulturellt problem i hela Italien.

– Den aktuella Telecomskandalen är ett symptom på en korruptionskultur som genomsyrar hela samhället. Två andra exempel av mer banal typ är sammarens fotbollsskandal och mejeriföretaget Parmalat.

"Maffian är i dag förmodligen ekonomiskt, politiskt och finansiellt starkare än på 1990-talet."

Avlyssningshärvan, som avslöjades tidigare i höst och med ett av landets största företag, Telecom Italia, i centrum, handlar om illegal avlyssning av telefoner och sammanställning av privatpersoners inkomster. Organiserad utpressning, enligt åklagarna.

Maffian har drabbat Rita Borsellino djupt och personligt. Är hon aldrig rädd?

Rita Borsellino skrattar och säger att hon brukar få den frågan.

– Jag säger som min bror Paolo, inte för att jämföra mig med honom, han tog mycket större risker. Men han sa att det viktiga är att varje dag kämpa mot rädslan, annars blir du slav under den.

PERNILLA STÅHL
Frilansskribent

UTBLICK | RUMÄNIEN OCH EU

EU driver dubbelt spel

Det är oklart i vilken utsträckning Rumänien uppfyller villkoren för medlemskap.

VID ÅRSKIFTET blir Rumänien, liksom Bulgarien, medlem i EU. Men processen som har lett till medlemskap kantas av oklarheter. Frågan är i vilken mån Rumänien verkligen uppfyller villkoren för medlemskap, och om ett påskyndat inträde i EU rentav kan göra landet en otjänst.

Rumänien fanns inte med bland de fem östeuropeiska länder som kommissionen år 1997 rekommenderade för medlemsförhandlingar. Men Europeiska rådet – EU:s stats- och regeringschefer – fastslog att tillträdesprocessen skulle omfatta samtliga tolv ansökarländer från det gamla Östeuropa. På så vis ville man markera slutet på kalla krigets uppdelning av Europa. Politiska och ekonomiska reformer befarades avstanna, om några länder lämnades utanför processen. Förhandlingar initierades därför med en mindre grupp länder, och de övriga, däribland Rumänien, förbereddes för att kunna påbörja förhandlingarna, vilket skedde i februari 2000.

Men David Phinnemore, forskare vid Queen's University, Belfast, har i olika sammanhang hävdat att Rumänien inte har uppfyllt de uppställda villkoren vid de avgörande stegen i utvidgningsprocessen. I stället har medlemskapet påskyndats av politiska och strategiska fak-

torer utanför Rumänien, bland annat EU:s bindning vid tidigare löften och Rumäniens geopolitiska läge – i synnerhet i förhållande till Kosovokrisen.

Och faktum är att det fortfarande, med fullt medlemskap en dryg månad bort, är oklart hurvida Rumänien uppfyller de så kallade Köpenhamnskriterierna, som kräver stabila institutioner som garanterar demokrati, rättsstatsprinci-

Det är uppenbart att det finns starka ekonomiska intressen bakom EU:s beslut om medlemskap.

pen, mänskliga rättigheter och respekt för minoriteter, en fungerande marknadsekonomi samt en förmåga att uppfylla de skyldigheter som följer på ett medlemskap.

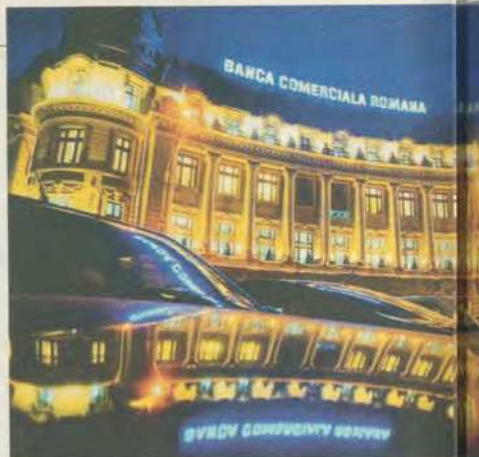
EKONOMISKT SETT HAR Rumänien, å ena sidan, ett gynnsamt geografiskt läge, lågavlönad, utbildad arbetskraft, en dynamisk sektor av små och medelstora företag samt goda energi- och jordbruksresurser. Efter fyrtio år av kommandoekonomi uppfattas Rumänien i dag som en fungerande marknadsekonomi.

Den ekonomiska tillväxten är stark, vilket till stor del beror på att Rumänien har varit ett kandidatland.

Å andra sidan ligger Rumänien efter övriga transitionsekonomier och är ett av de fattigaste länderna i Europa. Den ekonomiska motorn i dag är inte längre direktinvesteringar utan privatkonsumtion, som driver på en ökad import – denna utveckling har bidragit till ökad skuldsättning och till att den offentliga sektorn saknar resurser för nödvändiga sociala reformer och investeringar i infrastruktur.

En förhoppning är att medlemskapet ska leda till ökade investeringar och därmed större konkurrenskraft. Men för att investeringar ska få önskad effekt krävs en uppstramning av den ekonomiska politiken och reformer av den offentliga administrationen. Till exempel krävs fungerande organ för att EU:s fondmedel och jordbruksstöd ska användas rätt. Runt 80 procent av jordbruksstödet till Rumänien kommer att hanteras av IACS (The Integrated Administration and Control System), och enligt kommissionen finns en verklig risk att detta organ inte kommer att fungera ordentligt vid tillträdet.

Det politiska läget i landet förändrades i och med president- och parla-



Nytt kapital. Men är det EU eller rumänerna som tjänar mest på medlemskapet? FOTO: AFP/SCANPIX

mentsvalen i slutet av 2004. Den nuvarande presidenten Traian Basescu besegrade den socialdemokratiska regeringschefen Adrian Nastase. Basescu leder en center-högerregering med en ny generation ministrar, varav många är utbildade i väst och rekryterade från näringslivet. De flesta har inte suttit med i tidigare regeringar och uppfattas vara friare än deras föregångare i förhållande till det kommunistiska arvet. Den nya regeringens prioritet vid makttillträdet var att säkra medlemskapet i EU, bekämpa korruptionen och reformera rättsväsendet.

Men regeringen vilar på oklara majoritetsförhållanden i parlamentet och måste förlita sig på en rösts övervikt. Reformerna har följaktligen gått trögt. Den senaste rapporten från EU-kommissionen antyder att parlamentet under det senaste året har försökt underminera justitieministerns reformarbete vid ett

INBLICK | DISTRIBUTUERAD SKAPARKRAFT

Människan, fåret och maskinen

Hur 10 000 får bevisar att vi fortfarande har makt över datorerna.

FÖR ETT PAR MÅNADER sedan dök det upp en webbsida med 10 000 tecknade får. De var ritade i svart-vitt, och de flesta ganska grovt skissade. De olika stilarna skvallrade om att det var en mängd olika upphovsmän som låg bakom.

Den information som fanns på sidan var mycket knapphändig, men desto mer kraftfull. Fåren hade skapats av "uppkopplade arbetare" som fått två amerikanska cent för varje får. Varje får hade tagit i medeltal 105 sekunder, vilket gav "arbetarna" en lön på fem kronor i timmen. De flesta hade bara ritat ett får – det fanns nästan 7 600 unika IP-adresser bakom dem som hade gått in och bidragit med får.

Att samla ihop sju tusen människor och få dem att göra ett jobb för

en tioöring är inte det lättaste, men sedan ett år tillbaka finns en tjänst som löser problemet.

Tjänsten heter *Mechanical Turk*, och bakom denna mekaniska turk ligger Amazon.com, en av världens största e-handelsplatser. Namnet går tillbaka på en schackspelautomat från 1700-talet, föreställande en turk, där det inuti maskinen satt en människas gömd, som var den som verkligen utförde dragen.

Syftet med Amazons tjänst är att erbjuda "artificiell artificiell intelligens", på samma sätt som den schackspelande "automaten" behövde en människa inuti för att kunna fungera.

Vanlig artificiell intelligens (AI) är ju ett sätt att få maskiner att dra



Metafår. För en spottstyver skapade tusentals människor en gigantisk fårskock. © AARON KOBLIN

slutsatser som är smartare och mer lika människors. Men det finns en serie problem där vanlig AI inte kommer vidare. Ofta rör det sig om frågor om omdöme, men även

enklare frågor som bildigenkänning går datorer ofta bet på. Så Amazon har skapat en tjänst för att kunna lösa även detta, genom att låta datorprogrammet "anropa" människor.

Anropet till tjänsten sköts helt inom datorprogrammet, och som svar får man ett resultat som direkt kan användas i programmet. Så länge det finns tillräckligt många "turkar" uppkopplade kan man till och med använda det här i realtid, men annars passar det bäst för uppgifter som kan vänta på svar. Ett typiskt syfte är företag som bygger upp databaser av olika slag.

MEN VAR KOMMER fåren in, och vad kan få någon att anställa folk att rita 10 000 får? Bakom projektet ligger

par tillfällen. Regeringen måste i allt större utsträckning använda förordningsmakten, vilket innebär att parlamentets möjlighet till granskning av lagförslagen minskar.

Läget i Rumänien är alltså sammanfattat och motsägelsefullt, och flera tecken tyder på att landet är sämre förberett på medlemskap än EU hade hoppats. Men att bestämma huruvida landet uppfyller Köpenhamnskriterierna försvåras ytterligare av att dessa kriterier är svåra att utvärdera och av att EU har haft svårigheter att lägga fast en miniminorm för vad som krävs.

KOMMER DÅ RUMÄNIEN att kunna dra nytta av medlemskapet? Tom Gallagher, som forskar om Östeuropa vid universitetet i Bradford, är starkt kritisk i en nyligen publicerad artikel om "The European union and Romania: consolidating backwardness?" (www.opendemocracy.net). Medlemskapet innebär, enligt Gallagher, en fara för att Rumänien blir ett Europas Filippinerna, ett land där de viktiga ekonomiska sektorerna kontrolleras av utländskt kapital, i första hand västeuropeiskt, och ett land från vilket en stor del av medelklassen emigrerar och där den fattiga delen av befolkningen blir beroende av penningförsändelser från dem som lämnat landet.

Det är uppenbart att det finns starka ekonomiska intressen bakom EU:s beslut om medlemskap. Redan före medlemskapet kommer, enligt en rapport från OECD, 80 procent av utländska direktinvesteringar

från Europa. Det utländska kapitalet har investerats i flera av de viktigaste ekonomiska sektorerna. Över 100 000 företag berörs av dessa investeringar, som alltmer börjar integreras i den lokala ekonomin.

Gallagher har alltså rätt i att viktiga ekonomiska sektorer kontrolleras och kommer att kontrolleras av utländskt kapital. Men huruvida detta kommer att resultera i att medelklassen lämnar landet är svårare att ta ställning till. Om de utländska företagens närvaro i landet innebär fortsatt låga löner, finns naturligtvis en risk för ökad utvandring. Men en sådan utveckling motverkas av de restriktioner som ålagts de nya medlemsländerna, vad gäller den fria rörligheten av personer.

För att ta ställning till om EU gjort Rumänien en otjänst behövs också en utförligare diskussion om alternativen. Skulle det ha varit bättre för Rumänien att förbli utanför samarbetet? Det är högst tvivelaktigt. Förhoppningsvis kommer medlemskapet trots allt att förbättra Rumäniens chanser att bli ett välfungerande demokratiskt system. EU:s granskning av landet kommer att fortsätta också efter den 1 januari, så pressen för reformer bör vara fortsatt hög.

Men kanske berättar historien om Rumäniens medlemskap framför allt om EU:s två agendor. De kriterier som anges för medlemskap är endast en del av bilden. Politiska och ekonomiska intressen tycks lika avgörande.

IRÉNE NILSSON

Universitetslektor i statsvetenskap

Aaron Koblin, en designstudent vid UCLA-universitetet i Kalifornien. När Koblin hörde om den mekaniska turken blev han både skrämmd och fascinerad. Utmaningen för honom blev att i den fragmenterade och mekaniserade arbetssituationen föra in ett kreativt moment och se om det lyste igenom att det faktiskt var människor som satt på andra sidan och utförde uppgifterna.

Att välja att låta dem uttrycka sin kreativitet genom att rita just får var ett snilledrag, och i den text han skrivit om projektet finns ett helt kapitel med "grundläggande fårologi".

Fårens roll i kulturhistorien stämmer bra med den här sortens tjänst: fårskokken som bara följer sin herde, fåret Dolly som klonades och blev representant för ett manipulerande och onaturligt förhållningssätt. Men fårskokkens roll har också värderats väldigt högt och spelade stor roll under den industriella revolutionen. Det var ju bland annat spinrier och väverier som fick fart på

de första industrierna. Mechanical Turk kan liknas vid förindustriellens *cottage industry* där folk sitter hemma i sina stugor och knäpar för en spottstyver.

Koblins experiment satte fingret på frågan om vad datorerna egentligen är till för. Vi vill gärna se ett samhälle med datorerna i människans tjänst. Men fler och fler företeelser får oss att börja se oss människor som komponenter i ett stort distribuerat datorsystem, där det blir svårare att urskilja det mänskliga bidraget och det mänskliga syftet. Att beskriva Mechanical Turk som "artificiell artificiell intelligens" blir ett sätt att inrätta människan i det mekaniserade ledet. I det sammanhang är det i alla fall glädjande att människan tar det lilla utrymme hon kan få för att skapa något genuint mänskligt och kreativt, på bekostnad av det omedelbart lönsamma.

SIMON WINTER

Fil. dr i kognitionsforskning

Det sköna i övergivna platser

SKAPANDE FÖRSTÖRELSE. Sällan har den visuella dramatik som anas bakom Joseph Schumpeters klassiska begrepp "skapande förstörelse" åskådliggjorts på ett mer konkret sätt än i ekonomihistorikern Jan Jörnmarks projekt Övergivna platser. På hemsidan (<http://jan.jornmark.se>) kan man företa en resa genom ett övergivet Sverige. Jörnmark har med sin digitalkamera besökt järnbruk, folkparker, bryggerier, kameratillverkare och rullgardinsfabriker – platser och verksamheter som alla har blivit lämnade, tömda och successivt förfallit till följd av industrialiseringens och globaliseringens strukturella omskapande.

Samtidigt är skönheten i det övergivna hela tiden närvarande. Det skira bladgröna solljuset som faller in genom vindsfönstren i Tulseboda Brunn, eller den arkaiska ruinen av dammverket i Yngredsforss, är omtumlande.

– Jag hade tidigare en teoretisk kunskap om vad avfolkningen och nedläggningen betydde, men det var först när jag såg det som det också verkligen grep mig, säger Jörnmark, när jag ringer upp honom.

Texterna på hemsidan ger krasa insikter om hur ägandeförhållanden, företagsekonomiska prioriteringar och ny teknik drar sina vassa naglar över bygd, näring och människor.

Vad för ekonomihistoriska lärdomar kan man då eventuellt dra av bildberättelsen? Den främsta är nog vilken lång historia den slutna folkhemskapitalismen har haft i Sverige. Den startade runt 1900, nådde sin kulmen omkring 1930 och levde sedan vidare till mitten av 1970-talet. Genom devalveringarna under 1980-talet kom även vissa delar av industri-sektorn att hållas under armarna längre än så.

Irländare avundas svenska skandaler

EN SPECIELL SORTS DUBBELMORAL. Efter en utdragen period av skandaler och fler skandaler är det lätt att önska sig så långt bort man bara kan. Men det finns faktiskt de som ser svensk turbulens som en förebild. Ta irländarna. Nyligen avslöjades det att den irländske premiärministern Bertie Ahern tog emot pengar från en rik affärsman, när han var finansminister 1993. Aherns kommentar lød: "Vad jag tar emot personligen är, för att säga det rätt ut, inget ni har att göra med." Och de irländska väljarna reagerade med att tycka bättre om Ahern och hans regering (en opinionsundersökning visar att Aherns parti gått kraftigt framåt sedan skandalen avslöjades).

Nu höjs röster om att irländarnas oförmåga att ställa sina politiker till svars tyder på bristande moral och att de borde se Sverige som förebild. Ledarskribenten Pat Brosnan på *Irish Examiner* menar att irländarna lider av en "nick-och-blink-dubbelmoral" och att svenskarna "uppenbarligen är mer känsliga för vad som är rätt och fel". Så var det med den moralpaniken.

IVAR EKMÄN



Mack från förr. Här finns ledtrådar till den gamla folkhemskapitalismen. FOTO: JAN JÖRNMARK

Jörnmark beskriver det som ett garnnystan av inåtvänd ekonomisk verksamhet som också bestämde hur hus och städer byggdes och hur människor roade sig. Denna värld var oerhört känslig för att frihetsgraden förändrades. Med den ökade ekonomiska friheten följde också ödeläggelse i dess spår.

Hemsidans blandning av k-special, trashturism och ekonomisk-historisk analys är uppenbarligen oemotståndlig för många. Sajten har rönt stor uppmärksamhet, och Jörnmark säger att den i grunden även har förändrat hans sätt att undervisa. Till det bättre får man anta, då Jörnmark nyligen har fått pedagogiska utmärkelser både på Chalmers och på Handelshögskolan i Göteborg.

HÅKAN FORSELL

Tänkarna dör – leve tanken!

FRANSK FILOSOFI. En gång i tiden skakades världen (näja) av fransk filosofi. Eller som det kom att heta i anglosaxisk nomenklatur: *French Theory*. Lacan, Foucault, Derrida och Kristeva strömmade in på akademiska institutioner. Vissa byggde förskansningar mot hotet, andra bjöd in till en stjärnkult – att Derrida och Foucault fick ge namn åt skurkrolerna i en australiensisk TV-deckare måste dock ses som ett utslag av en viss "aussie"-humor.

Men vad händer nu, efter boomen under sjuttio- och åttiotalet och efter att merparten av ovan nämnda personer gått ur tiden? Frågan ställs i senaste *Magazine littéraire* (oktober 2006), som presenterar en "dossier" med trettio samtida intellektuella, vars idéer och "teoretiska djärvhet" skulle kunna utgöra ett svar.

I sin inledande artikel framhåller dock François Cusset (författare till boken *French theory*, 2003) att det franska tänkandet i

dag inte restlöst kan identifieras som vare sig franskt eller filosofiskt. Den utländska hållningen tycks ibland vara, skriver han, att det är lika franskt att skapa begrepp som det är skandinaviskt att lägga in sill, men

dagens situation kännetecknas
snarare av ett brett register av
ämnen, som bearbetas i dialog
med andra intellektuella världen
över.

Ändå kan många av numrets teman finna en trygg hemort i filosofin. Här diskuteras till exempel återvändandet till metafysiken, medvetandefilosofin och estetikens svar på konstens expansion – men också avgörande samtida frågor som kulturella skillnader och universalitet, eller teknologins effekter på vårt förhållande till tid, rum och natur.

Vissa namn i artiklarna har förvisso en högre internationell klang än andra – Alain Badiou, Jacques Rancière, Bernard Stiegler, till exempel, har ju också introducerats på svenska. Men kanske har Cusset rätt i att vad vi bevittnar är en övergång från stora tänkare till intellektuella nätverk. Och att detta är något att glädjas åt. Hur som helst har det kritiska tänkandet i Frankrike knappast avtagit i skymningsljuset från de decennier som flytt.

JESPER OLSSON



Magazine
littéraire.

UTBLICK | KANADA

Skarpt läge

Kanadas militära insats i Afghanistan utsätts för frän kritik. Men för Carl Bildt är den en förebild.

KANADA ÄR INGET krigiskt land. Kanada bevarar, liksom Sverige, hellre freden. Det var den dåvarande kanadensiske utrikesministern Lester Pearson som i samband med Suez-krisen kom på idén med FN:s blå baskrar, en idé som anammades av generalsekreteraren Dag Hammarskjöld och som renderade Pearson Nobels fredspris 1957. Fredsbevarande trupper, i så gott som all världens krishärdar, är sedan dess en lika stark del av Kanadas identitet som hockey och lönnsirap.

Så såg det även ut för några år sedan, då Kanadas dåvarande liberala regering sade tvärt nej till att delta i USA:s invasion av Irak 2003. I stället satsade den på att skicka fredsbevarande trupper till Kandahar i Afghanistan, ett beslut som hade brett stöd bland kanadensarna i gemen.

Men sedan dess har något hänt.
"Kanada, ut ur Afghanistan! Nej till

Många ser också Kanada som alltför lierat med USA:s "krig mot terrorn".

Kanadas militära partnerskap med USA!" står det på flygblad som delats ut av Le Collectif Échec à la Guerre i Montréal, i samband med regeringskritiska demonstrationer under hösten. Den kanadensiska allmänheten har blivit alltmer skeptisk till den kanadensiska militärens närvaro i södra Afghanistan. Opinionen har svängt i takt med att allt fler soldater stupat – drygt 30 bara i år, av totalt ett 40-tal under den tid Kanada funnits på plats. Tidningarna har skildrat hur såväl soldaternas anhöriga som tunga debattörer – som förra nedrustningsambassadören vid FN, Peggy Mason – undrar vad Kanada egentligen har där att göra. Rapporter från tankesmedjan Senlis Council (den färskaste är *Losing Hearts and Minds in Afghanistan*) har underblåst kritiken. De har visat att de militära operationerna har misslyckats – så att talibanerna har fått fäste igen – och att ekonomin är beroende av opiumodling.

- Anledningen till att debatten är så intensiv är att att vi inte alls sysslar med fredsoperationer i södra Afghanistan. Det handlar om rena strider, med luftbombningar av byar med civila offer och extremt många dödade och skadade kanadensiska soldater, säger Peggy Mason.

Många ser också Kanada som alltför lierat med USA:s "krig mot terrorism". Tanken från början var att samarbeta med brittiska och holländska kolleger, men några sådana hade inte anlänt, när de kanadensiska trupperna landade; i stället kom *Operation Archer*, som den kallas, att samordnas med USA. Först i somras tog Nato över kommandot.

Art 2 300 kanadensiska soldater har varit och är involverade i direkta strider, i detta fall mot motståndsmän och terrorister, stöddas landsmäns självbild. Det är ju jänkarna som sysslar med sådant.

TILLSAMMANS MED SVERIGE har Kanada länge varit en av världens mest ivriga FN-vänner. Landet har varit drivande i en rad initiativ som moderniserat det multilaterala samarbetet – som kampen mot landminor, *human security*-idén om inriktning på människors och inte staters säkerhet, och begreppet "skyldighet att skydda" som anammats av FN.

Men under de senaste åren har innebörden av vad begreppet "fredsbevarande" betyder ändrats, i takt med att den globala säkerhetssituationen komplicerats. Det som en gång gick ut på att övervaka gränser, eldupphör och vapenstillestånd är i dag snarare "fredsbyggnad" – eller rentav "fredsframtingande". Militära styrkor används ofta till att anlägga vägar och skolor, eller upprätthålla lag och ordning i ett land där statsmakten havererat.

Något sådant var också tanken med Afghanistan-operationen. Men de kanadensiska soldaterna tycks ha drabbats av de amerikanska kollegernas oförmåga att hantera jakten på talibaner. Dessutom har den kanadensiska militären lobbat hos den nya konservativa regeringen för att få ta en mer aktivt stridande roll, enligt säkerhetsexperten Ernie Regehr på fredsorganisationen Project Ploughshares.

– Regeringen Harper låter som Vita huset nu – att vi måste stanna och slåss tills jobbet är gjort. Vi ska inte lämna Afghanistan i sticket. Men vi kan nog inte stanna i de talibankontrollerade områdena, utan borde koncentrera oss på att stabilisera övriga delar av landet, säger Ernie Regehr.

SOM BEKANT BROTTAS även Sverige med övergången till en värld med nya, komplicerade säkerhetsrisker.



I fredens namn. Efter att ett 40-tal soldater dödats har kritiken växt.

FOTO: CHRIS WATTIE/REUTERS/SCANPIX

där ett nytt insatsförsvaret lovar att fler svenska soldater ska ut i världen och skapa fred. I dag är den svenska närvaron i Afghanistan (cirka 240 soldater i den lugnare, norra delen av landet, med två dödsfall) relativt liten jämfört med Kanadas, men den kanadensiska erfarenheten kan ändå ses som olycksbådande för vad soldater, politiker och allmänhet i Sverige kan vänta sig.

Trots detta vill den svenska utrikesministern snarare satsa på fler liknande insatser än färre.

- Kanada och Sverige har ju en likartad tradition när det gäller deltagande i FN-operationer, säger Carl Bildt på en pressträff i Washington, dit han kommit för möten med sina amerikanska kolleger.

Utrikesministern förklarar förvisso att han inte är särskilt insatt i den kanadensiska debatten. Men han konstaterar att hans "bosniska erfarenhet" lärt honom att "vi måste ha förmåga till lite mer robusta operationer" – och då är Kanada ett föredöme, enligt Bildt.

- Kanadensarna har gjort ett mycket stort åtagande i södra Afghanistan. Man kan bara känna en viss beundran för den viljan och förmågan.

Regeringen ska förstärka Sveriges möjlighet att delta i stabilitetsoperationer, genom en ökning av anslagen med 30 procent.

– Var detta kommer att användas är för tidigt att ha någon mening om. Men det innebär att vi har möjlighet till ökat internationellt ansvarstagande. De senaste åren har det skett en viss nedrustning av Sveriges fredsoperationspotential – och den tänker vi återskapa, säger Carl Bildt.

GUNILLA KINN
Frilansjournalist

DEBATT | VÄLFÄRDEN

Det krävs insikt i den svenska modellens psyke

Regeringens förändringar måste ta hänsyn till förkärleken för status quo.

VID EN JÄMFÖRELSE med andra länder är Sverige i hög grad en *outlier* vad gäller ekonomins uppbyggnad. Det mest särpräglade draget är den exceptionellt höga skatten på arbete, särskilt på låga och medelhöga löneinkomster. När en lönearbetande persons totala skatte- och avgiftsinbetalningar sätts i relation till hela arbetsersättningen, ligger skattenivån i praktiken på mellan 60 och 75 procent.

Samtidigt har sprickorna i systemet blivit alltmer uppenbara för medborgarna. En minskande andel av världens högsta offentliga inkomster går till den egentliga kärnverksamheten, och kvalitetsbristerna i vård-, omsorgs- och utbildningsväsendet blir allt tydligare. Tillgängligheten till tjänster som äldreomsorg och sjukvård har gradvis försämrats, och framför allt kvinnor som startat företag i vård- och omsorgssektorn har i praktiken systematiskt motarbetats trots försäkringar om motsatsen.

I allt väsentligt har dessa uppenbara revor i välfärden uppstått inom ramen för den svenska modell som började byggas i början av 1930-talet. Därför borde det vara enkelt att vinna val på ett program med lägre skatter, ökad lönsamhet på arbete och företagande och mer personligt ansvarstagande för den egna försörjningen. Bristerna i systemet till trots har det dock visat sig svårt att ta makten från de statsbärande socialdemokraterna, och när det till slut lyckades hösten 2006 berodde det i hög grad på att den borgerliga alliansen började spela på (s)-planhalvan. Det var först när moderaterna lovade att "inte dra ner för mycket" och behålla många av den svenska modellens karaktäristika som ett maktskifte blev möjligt.

Samtidigt befinner vi oss i en tid av internationell ekonomisk integration, som dessutom präglas av en individualiseringstendens vad gäller värderingar, samlevnadsformer och konsumtionsmönster. I många andra länder vinnas val genom löften om ökad individualisering. Varför fortsätter den svenska modellen att vara så populär och varför säljer inte frihet och ekonomisk effektivitet sig själva?

Vi menar att svaret står att finna i att människor faktiskt inte är rationella i den mening som normalt menas. Tvärtom vad de flesta skollade ekonomer brukar utgå ifrån är ett långsiktigt genomtänkt och övervägt beteende inte särskilt vanligt. För den som på detta sätt inte



Magnus Henrekson

beter sig rationellt spelar det mindre roll att det system man röstar på rent ekonomiskt leder av stora brister. För sitt arbete med att tillämpa kunskaper från psykologin på traditionella ekonomiska problem, och därmed skapa beteendekonomi, fick Daniel Kahneman och Vernon Smith nobelpriset i ekonomi 2002. Det arbete de och många andra har gjort kan hjälpa oss att förstå varför den svenska välfärdsstaten fortsätter att åtnjuta ett så starkt stöd.

MÄNNISKORS BETEENDE präglas av det system som de verkar inom. Det betyder inte att människor är irrationella utan helt enkelt att de flesta försöker göra det bästa av sin situation som de uppfattar den. Enskildas beteende styrs dock i hög grad av tumregler, vanor, normer och föreställningar som man knappast funderat så mycket på eller ens är medveten om. Beteendekonomen brukar säga att människor endast är begränsat rationella.

Val kan mycket väl uppfattas som fria, men fria val sker alltid inom ramen för en viss kontext. Detta leder till ett starkt inneboende motstånd mot förändringar. I Sverige är detta sakernas tillstånd den stora välfärdsstaten. Den som försöker lansera en sammanhållen vision om ett annorlunda samhälle drabbas av bevisbördan, medan den som har ansvar för det existerande systemet sällan ställs till svars för dess brister.

Detta resonemang kan verka konspiratoriskt. Menar vi att det var med psykologers hjälp som den borgerliga alliansen till sist tog över regeringsmakten? Självklart inte – det handlar inte om en så medveten strategi. Istället handlar det om *trial and error* och en evolutionär process som bygger både samhällets institutioner och människors preferenser och föreställningar på ett ömsesidigt förstärkande sätt.

NÄR DEN SVENSKA välfärdsstaten byggdes utnyttjades *reciprocitet*. Det är en fundamental mekanism för att skapa och upprätthålla samarbete mellan människor och bygger på ömsesidighet och rättvisa. Var och en har rätt att få sin andel och en skyldighet att ge till partnern, om



Johanna Möllerström

man själv är den som disponerar resultatet av samarbetet. De reciproka normer som finns i samhället är viktiga för att samspel och samarbete ska komma i gång och fortleva. I reciprocitetstanken ingår också element av civilkurage, till exempel i form av att även den som kortsiktigt inte vinner något på att ringa till polisen för att grannen misshandlar sin fru ändå gör det. Grundtanken är att vi människor bryr oss om helheten i samhället och förutsätter att andra agerar på samma sätt.

I slutet av 1800-talet var Sverige i hög grad ett statiskt klassamhälle, där individens livschanser bestämdes av familjetillhörighet. Arbetarörelsens krav på förändring byggde

att överges: transfereringssystemen kom att präglas av svag eller ingen kontroll, arbetslinjen behölls i retoriken men övergavs i praktiken, och fokus lades allt mer på utfallet och inte på processen. "Systemförstörare", såsom eleven som systematiskt stör undervisningen, tenderade mer att ses som offer för ofullkomligheter i samhället, och den som visade civilkurage eller arbetade utan krav på egen vinning sågs allt oftare med misstänksamhet än som föredöme för andra.

För att reciprociteten skall fungera som mekanism för samarbete krävs balans. När systemet blir alltmer generöst med att dela ut förmåner utan kontroll eller krav på rimlig motprestation skapar detta en emotionell obalans – ett tacksamhetsproblem – som tenderar att utlösa en känsla av skam hos mottagaren. Ett sätt att skydda sig mot denna obehagliga känsla är att omvandla transfereringen till en "rättighet", vilket Jan Tullberg och

"Den som försöker lansera en sammanhållen vision om ett annorlunda samhälle drabbas av bevisbördan ..."

på reciprocitetsprincipen, som sammanfattas i devisen "gör din plikt, kräv din rätt". Att arbeta för något som var större än det snäva egenintresset gav också stort anseende.

Det fanns också en medvetenhet om att hur rättvist ett visst utfall uppfattades berodde på processen bakom. Det spelar helt enkelt roll för hur rättvist det känns att en person får exempelvis arbetslöshetsersättning, om personen i fråga har gjort sitt yttersta för att hitta ett jobb jämfört med om personen får ersättning trots att han eller hon vägrat att ta ett erbjudet jobb. Försäkringssystemen präglades därför av strikt kontroll, och såväl administrationen som kontrollfunktionen var i regel decentraliserade och handhades ofta av fackföreningarna. Försäkringsnivån var relaterad till vad man fick när man arbetade, men den var samtidigt klart lägre än ersättningen för arbete. Särskilt när ersättningsnivåerna började stiga betonades arbetslinjen hårt; det skulle finnas en garanti för att den som fick bidrag från det allmänna hade gjort sitt yttersta för att få ett jobb. Det sista skyddsnätet administrerades av socialtjänsten och var starkt stigmatiserande och därmed avskräckande.

Efter hand kom dessa principer

Birgitta Tullberg beskrivit i *Naturlig etik* (1994). Det som är en rättighet och inte en gåva behöver ingen känna någon tyngande tacksamhet för. Men om reciprociteten försvinner är det svårt att se någon gräns för förväntningarna på vad staten skall tillhandahålla. För denna utveckling varnade redan Tage Erlander, när han talade om "de stigande förväntningarnas missnöje".

Detta kan fungera under en tid, men en förutsättning är att nettobetalarerna till systemet är tillräckligt många. Sverige har i så måtto varit unikt, därför att en exceptionellt stor andel av befolkningen har kommit att få sin huvudsakliga inkomst från offentliga budgetar utan att detta givit upphov till starka politiska motreaktioner. Möjligen är den senaste tidens hårdare åtgärder mot missbruk av transfereringssystemen, underkännande av läkares sjukintyg, ökade samkörning av olika dataregister, hårdare tag mot mobbare etcetera tecken på att det finns en omsvängning i opinionen.

ALLA SOM NÅGON GÅNG försökt sluta röka ("bara en cigarett till"), börja träna mer ("i morgon") eller börja pensionsspara ("nästa år") vet

FORTS NÄSTA SIDA ...

DEBATT | VÄLFÄRDEN

... FORTS FRÅN FÖREGÅENDE SIDA

att vi gärna skjuter upp besvärliga och obehagliga saker till "i morgon". Problemet är bara att när "i morgon" kommer fattar vi samma beslut. När en längre tid har gått ångrar vi ofta det felaktiga beslutet, som alltså kom sig av att vi övervärderade bekvämligheten i nuet och undervärderade framtiden. Detta fenomen kallar beteendekonomen för *tidsinkonsistens*.

Ytterligare företeelser som hör samman med övervärderingen av nuet är hur vi människor värderar framtida tillstånd gentemot dagens. Experiment visar att det är förändringen i sig som är det viktiga – inte de statiska tillstånd som jämförs. Därtill kommer att förändringar värderas olika beroende på om de är positiva eller negativa, på så sätt att förluster väcker starkare känslor än vinster. En förlust på 1 000 kr åtföljs helt enkelt av en negativ känsla som är starkare än motsvarande positiva känsla som följer på en vinst på 1 000 kr. Detta kallas *förlustaversion*.

Tagna tillsammans gör dessa företeelser att människor i allmänhet inte är särskilt förändringsbenägna utan har en förkärlek för *status quo*. Man vet vad man har men inte vad man får. Mot den här bak-

grunden blir det lättare att förstå framgången hos den svenska modellens utformning av trygghet ("du ska slippa förändring") jämfört med en mer liberal version ("trygghet är att vara så stark att man klarar av förändring"). Det märks bland annat i arbetsmarknadspolitiken som är försiktig med att kräva ett förändrat beteende av till exempel den som har blivit arbetslös.

Dessa tendenser till förlustaversion och förändringsovilja kan hjälpa till att förklara varför en sänkning av sådant som sjukpenning eller bostadsbidrag kan framställas som ett våldsamt hot. Genom sänkningen förlorar vi något vi nyss hade rätt till i utbyte mot något osäkert och okänt, som till exempel sänkt skatt eller en bättre fungerande arbetsmarknad. Förlusten värderas starkare än den motsvarande vinsten, även om den senare i absoluta tal skulle vara större än den förra.

Vi menar att detta är en viktig delförklaring till att det är så svårt att vinna röster på att söka mandat för stora förändringar. Att bryta upp de invanda systemen mot ett löfte om högre tillväxt och högre levnadsstandard i framtiden blir inte så lockande som det borde vara enligt en långsiktigt rationell kalkyl.

ETT ANDRA ANTAGANDE i traditionell ekonomisk teori, byggd kring *homo oeconomicus* eller den rationellt kalkylerande människan, är att människor är duktiga på att hantera sannolikheter och risker. I verkligheten är det dock inte så enkelt. Korrekta uppskattningar är svåra att göra. Särskilt tydligt är det att vi tenderar att överskatta små sannolikheter och underskatta medelstora och större. Att detta inte bara är en teoretisk konstruktion utan också något som uppträder i verkligheten visar såväl experiment som fältstudier. Till exempel är medelsvensken ofta överförsäkrad mot småsaker som risken att datorn skall gå sönder, samtidigt som försäkringsskyddet mot de större riskerna – som att det egna hemmet blir totalförstört eller att partnern dör i en olycka – är undermåligt.

Vad har då detta med välfärdsstaten att göra? En hel del visar det sig. Ett exempel är att skattepengar sätts på kommunal konsumentvägledning vad gäller relativt riskfria köp av billigare konsumtionsvaror som mobiltelefoner. Samtidigt saknas motsvarande vägledning vad gäller större och långt mer riskfyllda beslut, exempelvis om olika behandlingsmetoder inom sjukvården eller vilken skola som är bäst. Många av de statliga trygghetssystemen har formen av ineffektiva försäkringar mot sådant som människor egentligen oftast skulle klara av att hantera själva, som kortare perioder av arbetslöshet och sjukdom. Det är möjligt att lägga på skattebetalaren orimliga kostnader för att "försäkra sig" mot sådant just därför att sannolikheten att det ska drabba en själv hårt generellt över-skattas.

Samtidigt ignoreras den betydligt större risk som ligger förborgad i att Sverige har en låg tillväxt på viktiga tjänsteområden som exempelvis vård och utbildning. Likaså vidtas få åtgärder för att förebygga effekterna av att det svenska trygghetssystemet gör oss sämre rustade för att förändras och anpassa oss till den globala ekonomiska integration som exempelvis leder till att arbetstillfällen flyttas utomlands. Alltför liten hänsyn tas också till den ogynnsamma demografiska utveckling som kommer att göra det svårt, för att inte säga omöjligt, att upprätthålla dagens välfärdssystem. Särskilt anmärkningsvärd är bristen på åtgärder för att se till att unga människor snabbare lyckas etablera sig på arbetsmarknaden. Behovet av en "försäkring" på detta område, i form av exempelvis bättre företagsklimat som förmår skapa tillväxt eller större inslag av privata försäkringar är betydligt mer behövligt, men efterfrågas inte på grund av att de rela-

tivt stora riskerna underskattas. Att detta främjar det existerande systemet med en stor välfärdsstat är inte svårt att se. Den stora välfärdsstaten innebär en försäkring mot de små, mindre farliga riskerna. Ett alternativ med mer av självrisiker och personligt ansvarstagande (med sina positiva systemeffekter) uppfattas som otryggt. Det som ett sådant system eventuellt skulle kunna fungera som "försäkring" emot, till exempel låg tillväxt och otillräcklig förmåga för människor och organisationer att anpassa sig till nya förutsättningar i vår omvärld, är en större risk och därmed en risk som är viktigare att försäkra sig emot. Detta förutsätter dock att väljarna gör en korrekt riskvärdering.

ETT AV DE STÖRSTA problemen med ett omfattande välfärdssystem är att det inbjuder till missbruk. Om man tjänar mer på att vara arbetslös eller sjukskriven än på att jobba, kommer människor som egentligen inte är i behov av bidrag att både anpassa sitt beteende och sina normer på ett sådant sätt att utnyttjandet ökar.

Det svenska systemet är extremt känsligt mot skattefusk. Sverige har visserligen ett effektivt skattesystem i den meningen att det är svårt att undgå lagstadgade skatter och avgifter på inkomster och transaktioner i den officiella ekonomin. Däremot är systemet känsligt för framväxten av svarta sektorer och utvecklingen av obetalt egenarbete i stället för professionell produktion.

Således förutsätter den här typen av välfärdssystem en grundläggande ärlighet och vilja att både betala skatt på sina inkomster och att inte bli transfereringsmottagare förrän alla egna försök att försörja sig har misslyckats. Här kommer dock en annan välkänd beteendeanomali in i spelet: människor tenderar att ignorera de egna beslutens externaliteter, de följd effekter som de egna besluten har på andra personer och på samhället.

Det finns därför en stark tendens att den som på ett otillbörligt sätt utnyttjar bidrags- och skattesystemen ändå tror att dessa kommer att fortsätta fungera. Det kan också vara så att den enskilde tror att andra överutnyttjar systemen och därför inte ser någon annan möjlighet än att bete sig på samma sätt för att inte förlora något i jämförelse med andra. En situation uppkommer där den enskilda människan visserligen skulle föredra att alla uppträdde ärligt, men eftersom hon inte ser någon möjlighet att åstadkomma detta anpassar hon sitt beteende för att få sin "beskärda del" av kakan. Mot den bakgrunden är det lättare att förstå varför förslag om krafttag mot fusk har svårt att vinna gehör,



Hållbar modell. Kanske något trög att manövrera.

FOTO: SCANPIX

medan en mjukare linje stämmer bättre överens med bilden i väljarnas huvuden av ett system som kommer att fortsätta att fungera och vara finansierbart, oavsett hur man själv agerar.

ENLIGT KLASSISK ekonomisk teori är varje människa medveten om vad hon vill och om hur hennes preferenser ser ut. När hon fattar beslut gör hon det mot bakgrund av all tillgänglig information, och beslutet blir på så sätt optimalt. Ett sådant beslutsfattande är dock inte möjligt för den mänskliga hjärnan med dess begränsade kapacitet. Processen att värdera och besluta blir därför i många avseende en fråga om att för enkla och bedöma ett litet urval av information.

I ett experiment bad man försökspersoner att uppskatta saker som antalet invånare i Kairo eller antalet afrikanska medlemsstater i FN. Innan personen gav sitt svar fick hon också ett slumpvis tilldelat nummer. Trots att försökspersonen visste att det tilldelade numret inte hade något att göra med svaret på den ställda frågan, fann man en hög korrelation mellan detta nummer och det som personerna angivit som svar på frågan. Förklaringen till detta resultat är att vi människor, när vi söker ett svar, tar vår utgångspunkt i något och sedan resonerar därifrån. Detta sätt att gestalta en besluts- eller sökprocess kallas *förankring*.

Det har också visats att man i skapandet av institutioner har stor makt att påverka vad som kommer att betraktas som förankringspunkt eller referenspunkt i framtida val genom att göra något alternativ till vad som på datorspråk brukar kallas *default* eller standardalternativet (utfallet för den som avstår från ett aktivt val). Om det till exempel är standard att delta i ett företags pensionssparplan kommer betydligt fler att delta än om sådant deltagande kräver en aktiv handling.

Att även staten har stora möjlig-

heter att influera medborgarnas preferenser har också påpekats av flera forskare. I Sverige har den svenska modellen varit förhärskande under lång tid och således haft många möjligheter att påverka vad som uppfattas som referenspunkt i olika valsituationer. Exempelvis uppfattar de flesta sin inkomst som det de får när skatten är dragen. Det gör att skatten bara delvis uppfattas som en kostnad som man bär själv. Analogt kommer bidrag att uppfattas som en "skänk från ovan"; de blir ett direkt tillskott till den disponibla inkomsten och ses som en intäkt som andra har betalat för.

En ytterligare aspekt av förankring är de värdeord och måttstockar vi använder oss av. I skolan och i samhällsdebatten blir det naturligt så att det är de styrande värderingarna, i praktiken den svenska modellens, som förekommer med

sen" måste filtreras bort, och hjärnan måste göra ett urval bland alla sinnesintryck för att hinna förmedla en bild av omvärlden till oss. Perceptionen är också selektiv i bemärkelsen att vi tenderar att ta till oss den information som bekräftar våra föreställningar och stöder våra beslut, samtidigt som vi ignorerar eller misstolkar information som pekar i en annan riktning.

I den mån människor i Sverige känner sig delaktiga i att ha varit med och byggt upp den stora svenska välfärdsstaten eller på annat sätt känner sig som en del av den, finns det alltså en risk att de inte tar in information om brister i välfärdsstatens funktion och framtid utan tolkar den som bättre och mer välfungerande än vad den i verkligheten är.

Därmed blir också synen på behovet av en förändring av välfärdssta-

driva sin politik på ett sådant sätt att det minimerar motståndet från den begränsat rationelle medborgaren, med sin förkärlek för *status quo*, förlustaversion etcetera. Om regeringen bestämmer sig för att minimera detta motstånd är det troligt att den politik som förs kommer att vara inriktad på att "dra ut sprintar" som får igång stegvisa processer i den eftersträfvade riktningen. Sådana åtgärder minskar antalet kortsiktiga förlorare samtidigt som risken minskar för en kraftfull mobilisering bland hotade sårintressen. Därför är det också troligt att regeringen inte kommer att ta bort kärnan i de fackliga rättigheterna utan i stället införa alternativa vägar som får fackets agerande att tappa i relevans och verkningsgrad. Om regeringen väljer en sådan väg kan de psykologiska mekanismer som har diskuterats i denna artikel komma att verka till dess fördel när svenska folket går till valurnorna 2010.

MAGNUS HENREKSON
Professor i nationalekonomi

JOHANNA MÖLLERSTRÖM
Civilekonom

"Det alternativ som erbjuds måste, för att vinna gehör, anpassas så att det blir attraktivt även för en begränsat rationell väljare."

störst intensitet. På så sätt lär vi oss vilka måttstockar vi bör använda när vi fattar beslut och vilka ord vi ska lyssna efter och värdera högre respektive lägre.

Det faktum att vi i hög grad är omedvetna om våra preferenser och att vi förankrar våra handlingar och synsätt med utgångspunkt i det som är mest förekommande eller lättillgängligt ger det rådande systemet ett automatiskt övertag gentemot de alternativ som lanseras.

PÅ SAMMA SÄTT som *homo oeconomicus* antas agera rationellt, när han eller hon blickar framåt, förutsätts att människan rationellt och objektivt kan utvärdera det som varit och mot denna bakgrund fatta beslut om framtiden. Denna idealiserade bild ligger dock en bra bit från verkligheten. Vår perception är selektiv, ofta av krass nödvändighet. "Ovä-

ten snedvriden. Om man är mer benägen att ta in information som tyder på att välfärdsstaten fungerar bra lyssnar man självfallet också mer på dem som vill bevara systemen eller enbart göra marginella förändringar, samtidigt som de som förspår mer genomgripande förändringar ignoreras eller misstänkliggörs.

DEN SOM VILL erbjuda ett alternativ till den rådande ordningen måste ha detta i åtanke och inte tro att ekonomisk effektivitet och rationalitet "säljer sig själv". Det alternativ som erbjuds måste, för att vinna gehör, anpassas så att det blir attraktivt även för en begränsat rationell väljare. Valresultatet visar att den borgerliga alliansen lyckades med detta komplicerade aktstycke.

Vad som återstår att se är om den nya regeringen också kommer att

Bibliografi

Gintis, H., et al. (red.), *Moral Sentiments and Material Interests*, Cambridge 2005

Kahneman, D., "Maps of Bounded Rationality", *American Economic Review* 93 (5), 2003, s. 1449-1475.

Rabin, M., "Psychology and Economics", *Journal of Economic Literature* 36 (1), 1998, s. 11-46.

Rothstein, B., "The Universal Welfare State as a Social Dilemma", *Rationality and Society* 13 (2), 2001, s. 213-233.

Schmid, A. A., *Conflict and Cooperation*, Oxford 2004.

Smith, V., "Constructivist and Ecological Rationality in Economics", *American Economic Review* 93 (3), 2003, s. 465-490.

Tullberg, J. & Tullberg, B., *Naturlig etik*, Stockholm 1994.

BESSERWISSE | AV ANDERS MATHLEIN



Från vårt eget Europa till inbördeskrigets Irak är federalismen en het fråga. I bästa fall kombinerar den mellanstatligt samarbete och medborgarnära demokrati. Men federalismens balansakt mellan upplösningens anarki och imperiets centralstyre är ingen enkel sak. *Axess* tecknar en bild av hur USA, EU, Brasilien och Indien hanterar utmaningarna.

Det nya EU liknar det gamla USA

NYGAMMALT IDEAL | Federalism är ett skällsord i EU-debatten. I själva verket är EU redan en federation – till skillnad från dagens USA.

Det finns en dramatisk men sällan riktigt uppfattad likhet mellan det USA som uppstod ur den amerikanska revolutionen och den europeiska gemenskap som föddes ur andra världskrigets ruiner.

Både USA och den europeiska gemenskapen ägnade sig åt att konstruera ett federalt system. Projekt av detta slag förutsätter att man kan hitta en grund för samarbete mellan självständiga stater i en politisk miljö där en rad olika lojaliteter, identiteter och intressen – liksom de centrifugala krafter som dessa frambringar – är den faktiska grund som bestämmer politiken. En sådan union måste vara på sin vakt mot två lika stora faror, nämligen internationell anarki och despotisk centralisering, detta såväl inom unionen som inom det vidare världssamfundet.

Visserligen är de svar som dagens européer har kommit med inför dessa förutsättningar givetvis annorlunda än de USA:s grundare gav, men det finns ändå några grundläggande likheter i fråga om det problem de var tvungna att lösa, liksom i fråga om de målsättningar de hyste. Problemet var att finna en grund för gemensamt agerande inom ett system av stater som annars helst agerade var och en för sig. Målet var att skapa ett sätt att lösa inbördes dispyter och därigenom knyta staterna samman i ett system präglad av varaktig fred. I såväl dåtidens USA som dagens EU uttrycktes stora farhågor för inbördes anarki men också för motsatsen: att statens oberoende skulle komma att offras till förmån för ett icke-representativt och fjärmat styre som inte gick

Av

David C. Hendrickson

Professor i statsvetenskap vid Colorado College och författare till ett flertal böcker, bland annat *Peace Pact: The Lost World of the American Founding* (2003). Hans hemsida är www.davidhendrickson.org.

Översättning: Olov Hyllienmark

att ställa till svars. Så till vida bör man betrakta dessa båda projekt som experiment av samma typ, eller snarare som två olika arter av i grunden samma släkte.

Nu är ju "federalism" ett av det politiska livets mest grundligt diskuterade begrepp, som med tiden genomgått dramatiska förändringar. I likhet med liberalism och konservatism har det ibland kommit att betyda motsatsen till det som det en gång stod för. För somliga, särskilt i dagens Storbritannien, är strävan efter en europeisk federalism lika med skapandet av en enhetlig och centraliserad stat, och det projektet är för britterna så avskyvärt att de knappt ens vill uttala detta så kallade *f-word*. Tanken på ett "federativt system" hämtades emellertid ursprungligen från diplomatin. Där syftade det på företeelsen att suveräna stater gick samman för att uppnå gemensamma mål utan att förutsätta upprättandet av gemensamma statliga institutioner. När James Madison kallade den amerikanska konstitutionen "delvis natio-

nell" och "delvis federal", menade han med "federal" de aspekter i konstitutionen som liknade ett statsförbund. Han avsåg alltså en företeelse som mer eller mindre var motsatsen till vad de som i dag deltar i debatten om Europas framtid menar när de diskuterar ett "Europas förenta stater" med starka "federala" institutioner.

Den kanske bästa utgångspunkten för att förstå den federala tanken vore att bortse från de enskilda institutionella former som har kallats "federala" – dessa har över tid och rum haft dramatiskt skilda skepnader – och i stället inrikta sig på den fråga som dessa institutioner är ett svar på. Denna fråga – hur man bäst samarbetar trots djupgående olikheter, hur man samarbetar utan att ge upp sitt oberoende – blir aktuell när stater eller folk, som existerar tätt inpå varandra, varken vill lösa sina mellanhavanden med våld eller avstå från det egna levnadssättet. Det som lockar med den federala principen, som innebär att skilda ansvarsområden tilldelas skilda maktutövningssnivåer, är att den bär med sig ett löfte om att stärka såväl det individuella som det gemensamma i förhållandet mellan olika politiska grupper. Därför kan man tänka sig den som "en övning i separationens svåra konst", som ett sätt att föreslå lösningar på "problemet med hur skilda samfälligheter kan leva ett gemensamt liv utan att upphöra att vara skilda samfälligheter" och som ett slags "gemensamt boende i syfte att man ska kunna fortsätta att bo isär".

I likhet med internationalismen är den federala idén raka motsatsen till varje tanke på att en överhöghet – det vill säga en imperielösning – vore den bästa lösningen för förhållandet mellan åtskilda men ändå sammantvinnade folk. Uppfattad på det sättet blir den federala idén relevant i en lång rad olika politiska sammanhang. Nathan Shachar och Sten Widmalm visar i de båda följande artiklarna i detta nummer av Axess på den federala idéns relevans i dagens Brasilien och Indien, men den potentiella tillämpningen går vida utöver dessa båda länder. Det är till exempel knappast sannolikt att det i dagens Irak kommer att gå att finna en lösning på hur de skilda etniska grupperna fredligt ska kunna leva samman, utan att man inför något slags variant av den federala tanken. Själv lägger jag i denna artikel brännpunkten på den federala tanken i det tidiga USA och i dagens Europa, eftersom denna jämförelse är relevant inte bara för den europeiska författningens framtid utan också för hur världspolitiken kommer att gestalta sig under de kommande åren.

UNDER EN STOR DEL av tiden efter 1945 betraktade de amerikanska ledarna Europa med blida ögon. USA:s ofta upprepade råd till den gamla kontinenten var rentav att den borde bilda en federal union, om den ville undvika de krig och den despotism som plågat Europa genom historien. Men USA:s syn på europeisk integration har allt mer kommit att präglas av misstänksamhet. Vi har kommit långt bort från den tid när John F. Kennedy förkunnade att "det grundläggande målet" för amerikansk utrikespolitik var att stödja framväxten av ett "starkt, enat Europa".

Den viktigaste orsaken till denna avoghet skulle kunna vara att USA självt har gått igenom en process som i mångt och mycket är Europas motsats. Om Europa nu har kommit till den punkt där USA tog sin början, har "världens enda supermakt" nu i stället axlat manteln från de fallna europeiska monarkier som, med Thomas Jeffersons ord, "kände makten och glömde rättvisan". USA:s roll som världens mäktigaste stat har på ett dramatiskt sätt förändrat dess självbild, och USA tror numera bergfast, som Fredrik den store en gång sa, att diplomati utan vapen är som musik utan instrument. Den militarism som USA:s grundare en gång brukade fördöma tycks olycksbådande välbekant för dem som bevittnar de krigiska böjelserna hos dagens USA.

Kort sagt motsätter sig Europa USA:s politik i exakt samma termer som när amerikanerna en gång fördömde Europas krigssystem, och man sluter upp kring det Jefferson kallade "det motsatta systemet", där "allmän vänskap odlas och kolliderande intressen hänskjuts till förnuftets förlikning hellre än våldets". Den amerikanska opinionen, den nykonservativa i synnerhet, betraktar det europeiska experimentet med förakt. Den påminner på många sätt om den konservativa europeiska opinionen som under det tidiga 1800-talet avfärdade utsikterna för en amerikansk, federal union. Vid en närmare betraktelse uppfattades i bägge fallen den möjliga framgången för dessa båda federala experiment som ett hot, såväl psykologiskt som materiellt, mot den främsta militärmaktens ställning och dess tro på nyttan av våld.

Den stora omkastningen mellan USA och Europa ger en tydlig relief åt det historiska ögonblick vi befinner oss i och en vink om vad dagens Europa måste ta itu med. Åren efter 1776 stod amerikanerna inför uppgiften att skapa ett effektivt federalt system för de sinsemellan mycket olika amerikanska staterna, samtidigt som de måste omtentegöra "de planer på ett alltomfattande imperium" som Storbritannien anklagades för att hysa. I dag står européerna inför den dubbla uppgiften att trygga ett fungerande federativt system medlemsstaterna emellan och att på samma gång balansera det hot som ligger i USA:s oinskränkta makt.

TANKEN ATT EUROPA skulle kunna finna en modell för sin egen politiska framtid i USA är av gammalt datum. Att bygga ett "Europas förenta stater" har för dess förespråkare ofta inneburit byggandet av en stat som hämtar många drag från dagens USA. Det är dock mycket osannolikt att Europa slår in på den vägen. De många skillnaderna de europeiska länderna emellan står i vägen för en politisk gemenskap som liknar den nationalstat USA

Det som lockar med den federala principen ... är att den bär med sig ett löfte om att stärka såväl det individuella som det gemensamma i förhållandet mellan olika politiska grupper.

har blivit. Detta faktum motsäger dock inte den parallell som skärskådas här, eftersom USA:s statsskick har genomgått djupgående förändringar sedan grundandet. På de 220 år som gått sedan grundlagskonventet 1787 har den amerikanska förvaltningen centraliserats till en grad som hade varit otänkbar för landets grundare. Teoretiskt sett lever USA i dag med samma grundlag som antogs på 1700-talet, men i praktiken är det konstitutionella skicket fundamentalt annorlunda.

Grundarna föreställde sig aldrig någonting som liknar den stat centrerad kring krigs- och välfärdspolitik (*the warfare-welfare state*) som föddes ur andra världskriget. Deras federalism gav huvudrollen åt de enskilda stater som utgjorde federationen. De befogenheter som lades på den federala regeringen var "få och begränsade" och skulle med James Madisons ord utövas "huvudsakligen i fråga om yttre företeelser, såsom krig, fred, förhandlingar och utrikeshandel". Ansvaret för allting annat skulle ligga hos de enskilda staterna. Framväxten av en förvaltning som hävdar obegränsade befogenheter rörande krig och fred skulle också förvåna, rentav chockera, grundarna, eftersom dessa uttryckligen placerade dessa befogenheter hos den lagstiftande församlingen. Förvaltningsstatens framväxt, tillkomsten av självständiga, regelskapande myndigheter och den allt starkare ställning som den nationella domstolsmakten har fått är alltsammans tecken på att en djupgående förvandling har ägt rum i det amerikanska statsskicket.

Man bör snarare tänka sig begynnelse Amerikas Förenta Stater som en sammanslutning av stater än som den nationalstat som USA med tiden blivit (i mångt och mycket som en följd av Nordstaternas fullständiga seger 1865). Dessförinnan imponerades diverse iakttagare över det kontinentalkongressen 1777 kallade "svårigheten att i ett och samma övergripande system sätta samman ... en kontinent som är uppdelad i en sådan mängd suveräna och oberoende samhällen". Samma år noterade Jefferson att Virginia var "endast en av tretton nationer, vilka har beslutat att handla och yttra sig samfällt". Han fortsatte: "Dessa nationer håller ett råd av kloka män ständigt samlat, och var och en av oss följer i sina göranden och låtanden deras råd". Med tanke på skillnaderna mellan de amerikanska staterna – som enligt en iakttagare var sinsemellan lika olika som Ryssland och Turkiet – uttrycktes på många håll farhågan att USA skulle följa Europas exempel och bli tvunget att införa samma institutioner (stående härar, mäktiga regeringar, kraftig skuldsättning och beskattning) som lett till upplösningen av den gamla kontinentens republikanska frihet. Den vitt spridda oron tycktes inordna det amerikanska experimentet i den långa rad av "fredsplaner" som enstaka europeiska tänkare profetiskt men förgäves hade förespråkade. När konstitutionen antogs framhöll en av dess förespråkare att denna hade förverkligat "det som den store tänkaren Henrik IV av Frankrike hade i sinnet, ett styrelseskick för omfattande och ansedda välden, förenade och sammanbundna i

fred under ett överhuvud, varigenom alla meningsskiljaktigheter kan biläggas utan att människosläktet utplånas".

Detta var emellertid en strävan som lättare lät sig formuleras än förverkligas. Under de år som följde på konstitutionens ratificering drabbades den amerikanska unionen titt som tätt av kriser, som hotade att spräcka den och lägga experimentet i spillror. Då de enskilda staterna fortsatte att kräva lojalitet och ge prov på "mycken nationalkänsla" tycktes problemet med att trygga ett effektivt samarbete mellan de tredskande enheterna inte sällan olösligt. Besynnerligt nog verkade USA på samma gång vara en stat och ett system av stater. Som en samtida betraktare påpekade, var det USA som föddes ur revolutionskriget "varken en sammanhållen nation eller en rad skilda nationer", och amerikanerna var inte hugade att "alltför närgånget" ge sig hän åt någondera tanken. Federationen sågs följaktligen som både en tvingande nödvändighet och som något som ständig riskerade att falla samman. Senator Rufus Choate pekade år 1850 på denna ostadighet i bygget och menade att om staterna å ena sidan var "naturliga" och kunde liknas vid "materiells partiklar", så var unionen en "artificiell sammanslagning av sådana partiklar ... ett system av kroppar som sakta färdas genom ett resistent medium". Den var "bräckligare, mer artificiell, mer sentida, långt mer en blotta förnufts och viljans produkt ... en skön men ömtålig skapelse, som kan upplösas med pusten från ett andetag, liksom ett andetag frambringade den". De drag hos det tidiga USA som Choate räknade upp kan med rätta även tillskrivas Europeiska Unionens historiska utveckling.

Den mest slående skillnaden är att hotet att lösa meningsskiljaktigheter genom våld var mycket större i den tidiga amerikanska unionen än i dagens Europa.

DET GRUNDLÄGGANDE PROBLEM som USA:s grundare hade att tampas med – att finna en grund för fred och makt inom ett system av stater, som var snara att ta till krig och agera var och en för sig – är i stort sett detsamma som Europa haft att tampas med från 1950-talet och fram till i dag. När européerna tagit itu med det, har de varit tvungna att röra sig genom samma terräng och företa samma tankeexperiment som den amerikanska unionens grundare.

Risken för inbördeskonflikter intog en stor plats i bägge tanke-mönstren. Det är intressant att notera att den bild som finns i européernas minne – av synnerligen fientligt sinnade nationalstater, indragna i konflikter, utmynnande i förödande krig, en kamp om att kunna dominera – hos USA:s grundare endast fanns i fantasin. Önskan att undgå ett sådant öde genom en innovation på det konstitutionella planet är en fundamental länk som förenar dessa två federala system, hur olika de än är i andra avseenden. Den mest slående skillnaden är att hotet att lösa meningsskiljaktigheter genom våld var mycket större i den tidiga amerikanska unionen än i dagens Europa. I det avseendet liknar EU mer en enad stat än vad USA gjorde fram till inbördeskriget. Att det kriget – den västerländska civilisationens mest förödande under perioden 1815–1914 – alls kom till stånd understryker de starka, underliggande krafter som levde kvar inom 1789 års konstitutionella ram. Europas senare historia har varit betydligt fredligare, till den grad att våld som ett instrument för att lösa konflikter inom EU nu tycks helt otänkbart.

På det institutionella planet uppvisar EU och de tidiga Förenta staterna helt olika ansikten. EU saknar beskattningsbefogenheter, såvida inte enhällighet råder om sådana, och befogenheterna vad gäller säkerhet och utrikespolitik är ringa. I det avseendet är EU mycket svagare än den tidiga amerikanska unionen, där den övergripande regeringen gavs all viktigare beskattningsmakt och pålades oinskränkt beslutandemakt rörande krig och allianser. Men på samma gång äger EU "kompetenser" rörande handel, penningpolitik, jordbruk, mänskliga rättigheter och åtskilliga andra områden som vida överstiger dem som den amerikanska federala regeringen hade 1789–1861. EU har kort sagt större "räckvidd" men kortare "längd" jämfört med den tidiga amerikanska unionen.

EU:s medlemsstater har samtidigt ett större inbördes beroende än de delar som utgjorde de tidiga Förenta staterna. Den



Ja, må vi leva! Trots motgångar lever och frodas det europeiska projektet, baserat på verklig maktindelning, samtidigt som ...

FOTO: GERARD CERLES/SCANPIX

amerikanske statsmannen Henry Clay beklagade sig år 1820 över bristen på handel mellan unionens olika delar. Clay har mycket gemensamt med den europeiska unionens arkitekter, vilka var övertygade om att ökad handel skulle främja freden. Liksom de ville Clay stärka det ömsesidiga handelsberoendet i syfte att hårdare knyta de politiska banden mellan de amerikanska staterna. Det var i alla fall tanken bakom de skyddstullar som drevs igenom på 1820-talet, även om de inte ledde till en ökad harmoni mellan landsdelarna. Sydstaterna betraktade tullarna som förtryckande och orättvisa, en uppfattning som knappast främjade unionens överlevnad.

En bidragande orsak till den decentraliserade och heterogena beskaffenheten hos den tidiga amerikanska unionen var att valutatan under större delen av perioden 1789–1861 handhades av de enskilda staterna. Hundratals olika sedeltyper utgivna av olika delstatsbanker cirkulerade över stora områden, och kurserna pendlade vilt. Med sin gemensamma valuta uppvisar EU ett annorlunda och mycket mer enat ansikte. Trots att eurons fortsatta framtid är kantad av problem på grund av att budgeterna bestäms på nationell nivå, vittnar blotta förekomsten av en gemensam valuta och en europeisk centralbank om en högre grad av ekonomisk integration än den som präglade den tidiga amerikanska unionen.

Betraktade som blandsystem hämtade såväl det gamla USA som det nya EU sin legitimitet ur en rad olika källor. Även om vi brukar tänka på USA som en demokrati, präglades dess tidiga institutioner av en mängd "demokratiska underskott". Representationen i representanthuset fördelades med hjälp av *the federal ratio*, där en afrikansk slav räknades som en trefemtedelsperson. Senatorerna utsågs av delstaternas lagstiftande församlingar och inte direkt av folket. Presidenten och domarna valdes i procedurer som låg utanför direkta folkliga opinioner, och domarna innehade sedan sitt ämbete, förutsatt att de uppförde sig på livstid. Den privilegierade roll som nationalstaterna åtnjuter inom EU och det komplicerade system med "kvalificerade majoriteter" man experimenterat med återspeglar problem som liknar dem som USA:s grundare tampades med. I bägge fallen var och är det svårt att lyckas fånga upp såväl de enskilda stater-



nas demokratiska impulser som deras kollektiva identiteter, båda två företeelser som är oundgängliga för systemets legitimitet, samtidigt som deras inbördes förhållande ger upphov till ständiga tvister.

Ytterligare en omständighet som de två systemen har gemensamt är spänningen mellan "utvidgning" och "för djupning". Trots att vi vanligtvis föreställer oss amerikanska nationalisterna som förespråkare för territoriell expansion, omhuldade expansionisterna oftast delstaternas ställning och menade att den federala regeringen skulle försvagas ju större USA blev. Med andra ord skulle en utvidgning i sidled främja de centrifugala krafterna och samtidigt också förändra unionens interna politiska maktbalans. Samma spänning har funnits även under EU:s utveckling, och de som har varit svalast inför centraliseringstanken, som Storbritannien, har också varit de ivrigaste i fråga om utvidgningen. Det ständiga grälet om förhållandet mellan storlek och sammanhållning är ytterligare en viktig likhet mellan dessa båda federativa system.

I alla dessa avseenden framstår alltså den gamla amerikanska unionen och det nya europeiska projektet som skilda arter av ett och samma släkte. Bägge löser, eller försöker lösa, samma problem, trots att de gör det på olika sätt. De liknar varandra i sin märkliga blandning av centrifugala och centripetala krafter, vilka ständigt kämpar politiskt mot varandra, och de liknar varandra vad gäller de envetna striderna kring representation, fördelning av bördor, suveränitet och subsidiaritet. De kan båda med fog beskrivas som både väldigt svaga och väldigt starka, beroende på vilken maktdimension eller myndighet man fokuserar på. På ett sätt lämnar de världen av mellanstatlig rivalitet bakom sig – vilket ju trots allt är deras grundläggande syfte – men på ett annat är de fortfarande del av just den världen. Förklaringen är att syftet med en federal union inte är att stöpa om enskilda stater och folk till en färglös enhetlighet utan att bevara dem i alla sina fantastiska olikheter, samtidigt som man sätter en gräns för den ömsesidiga rivaliteten. Dessa båda unioner grundas inte på sys-



... den amerikanska makten koncentreras i presidentens händer.

FOTO: MARK WILSON/ALL OVER PRESS

konkärlek utan snarare på insikten om farorna med att låta rivalitet gå för långt. På samma sätt som somliga svåra äktenskap håller de inte ihop på grund av ömsesidig tillgivenhet utan på grund av rädslan för vad skilsmässan skulle bära med sig.

JAG UNDERSTRÖK TIDIGARE att dessa båda federativa system måste vara på sin vakt mot de faror som både anarki och imperium utgör, såväl internt som inom det större världssamfundet. Europas historiska mission är i dag densamma som USA en gång hade, nämligen att konstruera och fullända ett federativt system som undviker och motverkar både internationell anarki och globalt imperium, en uppgift som har både "inre" och "yttre" aspekter.

Den inre utmaningen tycks lättare att handskas med än den yttre. Även om Frankrikes och Nederländernas nej till EU:s grundlag har grumlat framtidstron inom EU, måste detta bakslag ses i rätt perspektiv. EU-grundlagen var inte, till skillnad från USA:s federala författning, en total strukturomvandling av systemet. Inte heller hamnade EU i någon kris som på något sätt är jämförbar den amerikanska federationens kris på 1780-talet, då en kommentator gjorde jämförelsen med en man som försökte gå fastän bägge benen kapats av. Det är en del av EU:s historiska betydelse att bristerna i den federala formen, vilka framtvingade förändringar i USA, inte har förhindrat EU från att effektivt utöva makt. Eftersom EU inte led av någon dödlig institutionell åkomma, behövdes heller ingen omfattande operation, och grundlagsförslaget var inte heller någon kur. Nejet kan rentav ses som en bekräftelse på Europas övertygelse att dess identitet ska bevaras (genom att begränsa antalet nykomlingar) och att man tänker hålla sig i en mittfåra mellan anarkins fruktade spöke och de lika avskyvärda alternativen homogenisering och centralisering.

Europas yttre utmaning är att börja utgöra en konstitutionell broms för USA:s makt. Huruvida förmågan finns går naturligtvis att ifrågasätta, men behovet av en broms är en direkt följd av de statsvetenskapliga tankarna bakom USA:s grundande. Grundarna gjorde djupgående reflektioner kring maktens alla tänkbara avarter, tog i beaktande den "berusande verkan" som makten hade på det mänskliga sinnet och insåg, med Tocqueville, att oinskränkt makt är ett farligt ting. "Människor är inte förmögna att utöva den med urskillning", skrev Alexander Hamilton, när han på samma grunder motsatte sig Frankrikes demokratiska imperialism under 1790-talet. "Måttlighetens anda är en företeelse som hittills aldrig visat sig där staten har omfattande makt, och den är någonting som den kloke aldrig förväntar sig att få skåda", skrev han. "Härskarna i världens mäktigaste land, vare sig de sitter i ett säkerhetsutskott eller ett direktorium, kommer ständigt att sträva efter att orättmätigt härska över andra folk", fortsatte han. Hamilton ryggade tillbaka inför Frankrikes utfärdelse att man skulle revolutionera Europas styren och skrev att Frankrike "lagt i dagen en strävan efter världsherravälde, uppfattningen att hon har rätten att utfärda lagar för alla länder och folk och att dessa är tvungna att underkasta sig hennes förordningar, anta hennes moraliska, politiska och religiösa övertygelser, att det är hennes formande och återskapande hand som ska få dem att anta den form just hon anser vara den rätta och att hon tänker lägga sig vinn om att vara det enda rätta och riktiga måttet för den övriga världens rättigheter".

Hamiltons fördömande av det revolutionära Frankrike påminner kusligt mycket om de stämningar gentemot USA som finns i dagens Europa och resten av världen. Beskrivningen antyder att någonting måste till som balanserar och utjämnar USA:s makt. Trots att det vore enkelt att göra sig lustig över denna balanserande funktion, finns det i Europa en grundläggande samstämmighet om att funktionen på något sätt måste fyllas. Så kallade euro-atlantiker försöker göra det genom att likt Tony Blair sluta upp vid amerikanernas sida, medan "euro-gaullister" för en självständigare politik. Dock vill båda sidor fylla funktionen. I den mån de lyckas kommer det att uppstå en konstitutionell broms i världsordningen som inte bör föraktas.

EU har visserligen inga särskilt stora handlingsalternativ gentemot USA. Man kan inte sträva efter strategiskt oberoende. Att göra sig kvitt banden till USA skulle komma att bli en källa till oupphörligt split inom EU och förstöra de bräckliga kompromisser som ledde till att unionen kom till och lever vidare. Och vad värre är skulle det faktiskt inte lösa det stora problemet – den

amerikanska militarismen – som så starkt oroar både Europa och hela världen. Det ska betonas att oförmågan att bryta sig loss från banden till USA inte innebär att man på ett hämmande sätt är underkastad USA:s makt. Skulle USA dra in sin europeiska säkerhetsgaranti, skulle européerna själva troligen kunna vidmakthålla sitt oberoende och sin union. Detta begränsar starkt USA:s möjligheter att använda detta hot för politiska syften. Men Europa kan inte kasta ut USA utan att skada sig självt, och det är därför inte troligt att man slår in på den vägen.

Att det inte verkar gå att komma undan beroendet av USA reducerar EU:s handlingsalternativ till en blandning av samarbete och hög svansföring. Målsättningen är heller inte att bryta säkerhetspakten med USA utan att få USA att skaffa sig en bättre självbild. De institutioner som USA skapade efter andra världskriget, respekten man visade för internationell rätt, vanan man hade att definiera sitt eget lands intressen på ett sätt som kunde delas av andra länder, den bestämda oviljan som en gång fanns mot förebyggande krig – allt detta kännetecknar det USA som Europa längtar efter. Huruvida man kan uppnå det enbart via argument är mycket osäkert, men EU:s protester har inte helt saknat verkan de senaste åren. De europeiska staternas generella vägran att skicka omfattande trupper till Irak var av verklig betydelse, eftersom den amerikanska förkriksplaneringen utgick från att de allierade skulle skicka förstärkningar. Även om man sällan lyssnar till vad EU har att säga utgör EU:s blotta existens en broms för USA:s makt som är nyttig för USA och positiv för väst och hela världen. Den behövs därför att den bidrar till att motverka det tillstånd av förtvinning som USA:s inhemska institutioner hamnat i, när det handlar om deras återhållande verkan på centralregeringens makt att bedriva krig.

"AV ALLT ÖVERMOD som övermodiga människor ger prov på", skrev den amerikanske statsmannen Daniel Webster år 1832, "är

något av det mest dumdristiga att söka efter återkommande och gynnsamma möjligheter till att målmedvetet upprätta ett enat styre över samfälligheter som är väl urskiljbara och spridda över stora områden. Något sådant har under människans tid inträffat endast en gång och den händelsen framstår som en lysande avvikelse i hela den allmänna historien. Och försävt vi inte tror oss vara på väg in i en miraklernas tidsålder kan vi knappast förvänta oss en upprepning." Historien är dock full av överraskningar och det har visat sig att ett slags upprepning av det amerikanska experimentet har utförts i Europa efter 1945. Inte många skulle erkänna att vi sedan dess gått in i en miraklernas tidsålder, men – sett ur Europas konfliktfyllda perspektiv – är det en avsevärd bedrift. Europa har faktiskt lyckats fånga upp och löpa vidare med den stav som USA länge höll i sin hand. USA har däremot tappat staven. USA har ledsamt nog lossat sina förtöjningar och alltmer börjat likna de gamla europeiska imperierna.

Att det skulle bli så var delvis förutspått. År 1796 skrev Thomas Paine att "om tusen år, kanske tidigare, kan Amerika ha kommit att bli det som Europa är nu. Oskyldigheten i hennes väsen, som fick alla länders hjärtan att bulta för henne, kommer kanske att framstå som en romans och hennes oförlikneliga dygder som om de aldrig hade funnits." Det Paine inte kunde förutse, och som han förvisso skulle ha haft svårt att föreställa sig, är att Europa, som då regerades av förhatliga adelsmän och kungar, en dag skulle komma att bli skådeplatsen för ett federalt experiment som i avgörande avseenden liknade USA:s första tid, och att detta storvulna projekt skulle utvecklas till en motpol till USA:s egen upptagenhet med sin imperiella status. Det är i viss mån trösterikt att Europa i dag tar anstöt av "militärsystemet" och i stället eftersträvar "det motsatta systemet" där "allmän vänskap odlas och kolliderande intressen hänförs till förnufts förlikning hellre än våldets". Det skulle betyda att vår samtid inte helt och hållet gjort sig kvitt de ideal på vilka USA grundades. ■

Skövling, kostymbal och delstatlig moms

LATINAMERIKANSK JÄTTE | Brasiliens federala system är i behov av en brysk översyn.

Monica Aquino, en ung journalist av god familj, jobbar på *Estado de São*

Paulo, den stora morgontidningen, som på kejsardömet tid ledde kampen för republiken och federalismen. Monica är kunnig och intresserad och för den som skriver dessa rader en välsignad källa till inblickar i politik och medialiv.

Men São Paulo, och Europa, är hennes värld. Brasilien i övrigt angår henne knappt.

– Du vet favelan Pavão i Rio, på berget bakom Copacabana ..., började jag häromdagen.

– Nej, sa Monica.

– Just där strandkornisken svänger mot Ipanema ...

– Nej, jag förstår inte det heller, för jag har aldrig varit i Rio.

Det märkliga är inte att hon inte hunnit till Rio – fyra timmars resa med motorväg – utan att hon inte alls skäms för det eller uppfattar det som en lucka i sin allmänorientering. Hennes stora plan just nu är att

plugga färdigt och resa till Europa. Rio de Janeiro, landets huvudstad fram till 1964, tjugo år innan hon föddes, är för henne ett syndrom av mindre angenäma saker: schablon-turism, överfall, lättångars strandliv och halvglömda historieläxor.

Monica är inte ensam; i det fattiga nordost lever miljoner av hennes landsmän som aldrig fått en glimt av vare sig Rios vykortsstränder eller São Paulos pulserande produktionsapparat. Att vara brasilian är en abstraktion i långt högre grad än det är att vara svensk. Man är *paulistano* (från staden São Paulo), *paulista* (från provinsen São Paulo), *carioca* (från staden Rio), *fluminense* (provinsen Rio), *mineiro*, (från de gamla guld- och diamantrugvedistriken), *gaúcho* (från den sydliga Pampas-

provinsen Rio Grande do Sul), eller från något annat av landets oräkneliga hörn. Bara ett litet fåtal politiker, affärsmän och privilegierade har "sett" Brasilien såsom de allra flesta svenskar sett något av Sverige.

Ändå plågas inte Brasilien, med all sin fabulösa mångfald, av några etniska eller språkliga komplikationer av den typ vi känner från Spanien. Belgiens etniska och språkliga problem är mer delikata än Brasiliens. Men å andra sidan är livet i Madrid långt mer likt livet i Bilbao eller Barcelona än vad livet i São Paulo liknar livet i nordöstra Brasiliens inland.

Brasilien är inte bara en federation i formell mening, utan ett makrokosmos vars olika komponenter varit och ofta förblir lika obe-

rörda av varandra som planeterna i ett solsystem.

I 1937 ÅRS BRASILIANSKA konstitution, påbjuden av president-diktatorn Getulio Vargas, var ordet "federation" utrensat. Samtidigt utgick påbud om flaggbränning på torgen i alla delstaternas huvudstäder: Delstatsflaggorna skulle förstöras, och i deras ställe skulle republiken blå-gul-gröna hissas.

I stället för ett detaljerat reglemente som dittills hade gett delstaterna ett stort svängrum, gjorde "den nya statens" – *O Estado novo* – starke man upp direkt med lokala makthavare. Det federala experimentet, hoppades Latinamerikas förste store populistledare, var nu ett avslutat kapitel, och man var tillbaka i de gamla centralistiska rutinerna från kolonialepoken (1500–1825) och kejsartiden (1825–1889).

Men i dag vajar delstaternas fanor som fordom, och ingen skulle drömma om att bära hand på dem. Den brasilianska demokratis återupprättande, som började i militär regi

Av
Nathan Shachar

Dagens Nyheters korrespondent i Latinamerika.



Tjugo gånger större än Sverige. Brasilien är ett gigantiskt land som präglas av lika gigantiska kontraster. Moderna mångmiljonstäder som Rio de Janeiro ska samregeras med ...

FOTO: ALAMY/LUCKY LOOK BILDBYRA

redan på 1970-talet, har skett i decentraliseringens tecken. Militärerna var centralister, men de upprättade en rad nya delstater i Amazonas för att balansera den sydliga dominansen. Sedan demokratins återkomst 1985 har dessutom över tusen nya kommuner upprättats.

Federalismen är en grundpelare i 1988 års konstitution, och alla politiker ger den sitt värdsamma erkännande. Men mellan skål och vägg skär de ofta tänder över den rådande ordningen. Är federalismen maskineriet i det gigantiska landets ekonomiska och politiska vardag, eller bara det fagra utanverket?

– Låt bli det där ämnet, du kommer bara att bli yr i huvudet av att försöka begripa vår federalism, varnar journalisten Leandro Siqueira.

Leandro anser att federalismen är en bluff, att staternas autonomi är en bekväm illusion och inte – som i USA – en autentisk handlingsfrihet förankrad i orubbliga historiska och ekonomiska realiteter.

Brasiliens federala system är inte, som USA:s, en fördelning av suveräniteten på två nivåer, nationell och delstatlig. Dess federalism är trefaldigt skiktad, mellan regeringens i Brasília, de 26 delstaterna och dessutom de 5600 kommunerna.

James Bryce beskrev i *The American Commonwealth* (1893) den fundamentala motsägelse som ligger i botten av det federala systemet: "Den federala regeringen har ständigt det allmänna goda" – det vi skulle kalla makroekonomisk balans – "för ögonen, medan den folkvaldes uppgift är att rycka åt sig en så stor portion som möjligt av statskassan för sina egna väljares räk-

ning." I Argentina, Sydamerikas andra federala stat, är denna kamp relativt rättfram: där hänger delstatsguvernörerna i statens kjolar för jämnhet och tigger om allmosor, samtidigt som de bävar för vad den federala regeringen skall hitta på.

I Brasilien, däremot, där huggsexans aktörer i kampen om resurserna är så spridda, blir det hela komplicerat på gränsen till oöverskådlig. Här är dessutom maktförhållandet ofta det motsatta. Många ståtliga lass som utgått från Brasília har stjälpits eller kört fast i lokalpolitiska moras.

På en presskonferens under den förra brasilianska presidentkampanjen förklarade den socialdemokratiska kandidaten José Serra, en prudentlig ekonom, hur landets federalistiska modell försvårar vissa typer av lösningar. En brasiliansk kollega slungade en förtvivlad fråga i ansiktet på Serra, som då var hälsovårdsminister:

– När i all världen tänker ni politiker besluta er för om *aedes aegypti*

– myggan som sprider denguefeber och gula febern – är ett federalt, delstatligt eller kommunalt skadedjur!

Som vi skall se nedan utgör denna typ av dilemman det federala systemets akilleshäla i ett land tjugo gånger större än Sverige. Också akuta problem hamnar lätt mellan stolarna i det brasilianska maktfördelningsschemat, där rättfärdiga och trängande reformer ofta nog stannar på papperet efter att ha fått kongressens godkännande.

NÄR DEMOKRATINS teoretiska aspekter debatteras i tredje världen är det vanliga att söka sig till källorna, att hänvisa till Locke och Montesquieu eller att snegla mot de europeiska ländernas praktik. Men federalismen är ett – det enda? – utomeuropeiskt bidrag till demokratins utveckling. Europas viktigaste federala system – Spaniens och Tysklands – är nya skapelser, långt yngre än de cementerade federala systemen i USA, Kanada, Australien, Argentina, Mexico och Brasilien.

USA:s union, som via Alexis de Tocquevilles celebra vittnesbörd fängslade de liberala eliterna i de nya iberiska och anglosaxiska nationalstaterna bortom haven, var en äkta union, i stil med forntidens förbund av grekiska stadsstater. Latinamerikas federala unioner har aldrig kunnat uppvisa någon sådan ovedersäglig, episk legitimitet. De är frukten av politiska beslut, fattade av huvudstadens eliter – en federalism som strålat ut från den gamla centralismens maktcentrum.

De spanska samhällena i Amerika tog över en fungerande centralism från etablerade högkulturer: utan aztekens, mayas och inkas byråkrati och deras jordbruk skulle de fåtaliga spanska erövrarna aldrig ha lyckats transplantera sin stat och sin kyrka över så väldiga territorier på så kort tid. Spanjorerna knipsade av pyramidens topp – kungen och eliterna – och kunde ta över ett fungerande system av försörjning och kontroll. Omständigheterna spelade den spanska centralismen i händerna på ett tursamt vis.

I portugisernas Brasilien var det annorlunda. Landet saknade inte bara högkulturer och administration. Dess urinvånare kände med knapp nöd till grannstammen. Koloniseringen hade inget att bygga på. Det fanns inga vägar utom floderna och det dröjde länge innan portugiserna trängde in i landet annat än sporadiskt och under obe-skrivliga strapatser.

De första kolonierna var belägna som gem i kanten på ett papper, utmed kusten. De flesta slog fel och måste överges. De som överlevde var de som slog mynt av marknader på andra sidan havet, brazilträ, socker och tobak under den första tiden. Det nya landet hade inget eget ekonomiskt liv att falla tillbaka på.

Brasiliens ekonomi och politik kom till under de ryktbara boom-and-bust-cyklerna, under vilka metropolernas marknader plötsligt slungade en landsdel i en virvel av investeringar, profit och utveckling. Det utfattiga nordost, som i dag är Brasiliens ömma punkt, var på sin tid världens rikaste sockerkoloni – den imposanta koloniala arkitektu-



... avlägsna avkrokar i djupaste Amazonas. Lösningen stavar federalism, men många anser att decentraliseringen har gått för långt.

FOTO: OWEN FRANKEN/CORBIS/SCANPIX

ren i staden Recife vittnar om detta. Men så hittade man mer kalkrika sockerjordar i Karibien, och Recife blev ett bakvatten. Sedan kom guldet och diamanterna i Minasregionen, som vållade hyperinflation i Portugal och påverkade utmyntningen i hela Europa.

Under den merkantilistiskt präglade kolonialepoken, då nästan all denna kommers låg i den portugisiska statens händer, kunde behållningen återfördelas på de sämre gynnade landsdelarna. Men efter självständigheten 1825 blev det allt svårare för hovet i Rio de Janeiro att bedriva fördelningspolitik. Lokala hövdingar upprättade feodalt betonade nätverk i avlägsna regioner och blockerade effektivt huvudstadens lagstiftning och beskattning. När gummiruschen bröt ut i Amazonas på 1870-talet, stannade nästan allt välstånd där. Bryggstället Manaus blev ett litet Europa inne i urskogen, med sin berömda teater, marknaden ritad av Eiffel och linnet som skickades till Lissabon för att bykas. När kakaoruschen tumlade om Bahia var det likadant, det var den berörda regionen allena som såg röken av pengar och teknisk utveckling.

SLAVERIET, CENTRALISMEN och monarkin var kejsarepokens grundpelare. Rioprovinserna var makts centrum, uppbackat av de kopiösa kaffe-förtjänsterna i Paraíbaalen. Men kring 1880 började det knaka i

kälken. När slaveriet avskaffades 1888, utplånades många av Rios gamla förmögenheter. Året efter kollapsade kejsardömet, och slaveriets främste bekämpare Rui Barbosa blev den nya republikens dominerande politiker. Hans lösning var enkel: Brasilien skulle kopiera USA:s system.

Detta skedde också, och i 1891 års konstitution förbyttes det förbändade centralstyret i sin motsats, nästan över en natt. Delstatsregeringarna blev herrar i eget hus som aldrig förr eller senare, med egna vallagar och egna strafflagar.

Den nya ordningen gynnade det frenetiskt växande São Paulo. 1907 producerade provinsen hälften av allt kaffe i världen, och landets tidigare maktcentra hamnade alltmer i skuggan. När industrialiseringen kom i gång på allvar i São Paulo under första världskriget accentuerades kontrasterna än mer drastiskt.

När Getulio Vargas kom till makten 1930 hade han klart för sig vad han ville åstadkomma: en korrigerande av den allt mer skriande obalansen i fråga om resurser och inflytande mellan São Paulo och resten av landet. Landet skulle styras från Rio. Det överraskande var väl inte att São Paulo revolterade mot denna ordning, utan att Getulio Vargas så lätt kväste São Paulo. Slug och i grunden fridsam som han var avstod Vargas från att avrätta upprorsledarna. I stället inkorporerade han

liens utveckling. Professor Fernando Luiz Abrucio på det katolska universitetet i São Paulo är en av de få som besitter både överblick och detaljkunskaper i det federalistiska problemkomplexet. Vi träffar honom ett par dagar efter presidentvalets första omgång 1 oktober.

– Brasiliens federala system har tre grundpelare, säger Abrucio. Den första är landets våldighet: intill nyligen var det lättare att fara till Europa från våra metropoler än till vårt eget inre. Det går inte att styra landet centralt. Den andra faktorn är våra landsdelars helt olika ekonomiska förutsättningar, och den tredje faktorn är den stora ojämlikheten inom och mellan delstaterna.

I dagens Brasilien har federalism och decentralisering mest kommit att handla om okontrollerade flöden av pengar från centralstaten ut i provinserna. Tio procent av Brasiliens kommuner driver inte in någon skatt alls, samtidigt som 89 procent av dem får 95 procent eller mer av sina intäkter från transfereringar från Brasília eller från delstatsregeringen. De allra flesta av Brasiliens kommuner skulle gå under utan stödåtgärder, säger Abrucio.

– Det nuvarande penningflödet från centrum ut i periferin förgrenar sig på ett ineffektivt vis, och det producerar mer orättvisa än rättvisa. Vi måste göra om hela systemet, så att de som behöver mer får mer och de som behöver mindre får mindre. Och vi måste se till att transfereringarna inte bara cementerar ett beroende, utan också stimulerar ny ekonomisk verksamhet.

Professor Abrucio menar att *small is beautiful*-romantiken har vilselett Brasilien, att man har låtit uppgifter som passar sig bäst att lösas nationellt, eller åtminstone regionalt – sjukvård, miljövärd och vattenförsörjning – lösas på mikronivå.

– Ibland är decentralisering skadlig, ibland effektiv. Men våra regler drar alla över en kam: för en kommun är det enastående att spendera 25 procent av resurserna på utbildning, för en annan kommun är det på tok för litet.

Men trots kommunernas ekonomiska beroendeställning – en situation som gör att en vanlig uppfattning i Brasiliens mer välmående regioner är att federalstaten skulle vara en enda fiktion, ett sätt att nobilisera periferins maktlöshet och dess parasiterande på söderns produktiva centra – är periferin långt ifrån maktlös, slår Abrucio fast.

– Det är tvärtom. Våra guvernörers inflytande över rikspolitiken är central och ibland skadlig.

Som exempel tar han den delstatliga moms ICMS, Brasiliens tyngsta skattepost. Att en sådan viktig skatt är delstatlig är något som gör Brasilien unikt i världen. ICMS

är det största kruxet i det syndrom som i dagligt tal kallas *a guerra fiscal*, budgetkriget. Det ständiga talet i Brasilien om att reformera staten och skattesystemet kretsar i stor utsträckning kring ICMS och centralregeringens behov av att rycka denna munbit ur de lokala regeringarnas gap, och därigenom försvaga guvernörernas stora inflytande över kommunerna.

– Vi måste få fason på det här, annars kommer hela vår utveckling att avstanna. Det kommer att kosta blod och tårar. Delstatsguvernörerna kommer att vaka över sina privilegier med näbb och klor.

Generalerna som tog makten 1964 var så trötta på guvernörernas inflytande att de avskaffade guvernörsvalet. Något sådant alexanderhugg står inte till buds för dagens politiker, men något måste göras, det är alla eniga om.

Det federala problemet är intimt sammanlänkat med landets stora gissel, den så kallade klientelismen, det vill säga den utbredda praktiken att fatta beslut, fördela resurser och smida allianser vid sidan av lagar, institutioner och partier. För att få med sig de olika regionerna på nymodigheter måste Brasília ha med sig dess lokala ledare, och dessa byter parti lika ofta som fotbollsspelare byter klubb. Partiväsendet i en delstat är ofta knappt mer än en kostymbal där rivaler styrt ut sig i lånta fjädrar – rikspartiernas emblem.

Professor Abrucio hör därför inte till dem som romantiserar utlokaliseringen av makt.

– Republikens första fyrtio år var vackrare och rättvisare på pappret. Decentraliseringen var extrem, men det var också ojämlikheten och hindren på väg mot utveckling. Det var först på auktoritär, centralistisk väg, under Getulio Vargas, som den moderna brasilianska staten kom till, med bred industrialisering och stora sociala förändringar.

Pendelsvängningarna mellan centralism och federalism är Brasiliens öde. Behovet att jämka den federala regeringens vilja och nationalekonomiska målsättning med regionernas förutsättningar och ofta motstridiga ekonomiska önskemål kommer landet aldrig undan, vilken modell som än sitter i högsätet. Om vi tror att Lappland och Skåne har helt olika ekonomier, eller Katalonien och Andalusien, så är de kontrasterna platt intet mot skillnaderna mellan São Paulo och landets tusentals feodalt styrda avkrokar. Inga dekret i världen, bara långsamma ekonomiska och sociala förändringar, kan överbrygga de avgrunderna. Men utan en brysk och resolut översyn av Brasiliens styresmodell kan inte ens dessa långsamma processer förlösas.

Generalerna som tog makten 1964 var så trötta på guvernörernas inflytande att de avskaffade guvernörsvalet. Något sådant alexanderhugg står inte till buds för dagens politiker

fogarna på denna gamla ordning. Nya kaffemarkar, på höglandet i västra São Paulo-provinsen, gav allt rikare avkastning. De nya kaffemagnaterna från uppkomlingsstaden São Paulo kunde inte komma över slavar snabbt nog – slavhandeln var vid det laget så gott som utrotad – och de började värva lantarbetare bland norra Italiens jordlösa statare.

Under denna framryckning blev det gamla systemet till en tvångströja för de nya aktörerna i São Paulo. De ville låna direkt på världsmarknaden utan att invänta den kejsarliga pappersexercisen i Rios byråkrati. Centralismen kom under allt svårare tryck. Boken *A Província*, skriven av Aureliano Tavares Bastos, var en plädering för federalismen som slog an på allt fler. Inte bara Argentina och Kanada hade gått över till federalism, påpekade Tavares Bastos, utan också det habsburgska väldet med sin nya dubbelmonarki hade anammat den delade suveränitetens princip.

Den gamla eliten i Rio, vars kapital låg i slavarerna, hamnade på efter-

São Paulos ledare och ekonomer i sin nya stat och lät dem spela prominenta roller under den nya centralistiska regimen, vars mål, förutom att konsolidera hans kontroll, var att stimulera ekonomisk utveckling i hela landet.

I DAGENS BRASILIE är federalismen helig, etablerad – och starkt ifrågasatt. Mycket av det värsta i Brasilien (narkotikasmuggling, skogsskövling och slavarbete) är bannlyst i förträffliga lagar stiftade i Brasília. Men de lagarna efterlevs bara om delstaternas, eller kommunernas, ledning är intresserad av det. Ofta då federala agenter ingriper mot slavarbete i avlägsna stater, angrips och mördas de.

Vanligtvis är delstaternas eliter de mest glödande federalisterna, medan deras undersåtar gärna ser interventioner på riksnivå mot den lokala överheten. Men den federala regeringen har helt enkelt för lite kontroll över vad som händer i periferin, och det finns en utbredd uppfattning om att detta hindrar Brasi-

Mer makt till massorna

FEDERALT EXPERIMENT | Indien genomför nu världens kanske största reformer för decentralisering. Men det största hotet mot Indiens tillväxt kan vara ekonomisk tröta mellan centralstat och delstater.

Kashmir är den plats i Indien där de federala ambitionerna har varit som störst, men där den politiska verkligheten har varit som mest präglad av centralstyrning. Enligt statsvetaren Sverker Gustavsson är målet med federalism "en fungerande kompromiss mellan enhet och mångfald". I Jammu & Kashmir (som delstaten mer korrekt heter i Indien) har den kompromissen aldrig förverkligats. Sedan Indiens självständighet 1947 har fyra mellanstatliga krig utspelats där, och sedan 1989 har mellan 70 000 och 100 000 människor mist livet i inbördes strider i området.

Utan tvivel utgör det konfliktpräglade Kashmir en kontrast till de federala ambitioner som faktiskt burit frukt i Indien. Ett viktigt skäl till att landet hållit ihop i snart sextio år är att centralregeringarna, trots tendenser till centralstyrning, ofta har varit villiga att förhandla med delstatsregeringarna. Till exempel drogs delstatsgränserna om på femtiotalet med hänsyn till lingvistiska skiljelinjer, och centralregeringen backade en gång i tiden från kravet att göra hindi till nationellt språk (vilket starka regionala nationalisterna i södra Indien, motsatte sig med våld).

Därför är det inte alldeles enkelt att sätta ihop en bild av den modell som styr Indien. En vanlig åsikt är att Indien, *Bharat*, liksom många av centralgestalterna i landets mytologi, har en dubbel personlighet bestående av motsatser – centralstyre och federation. Men trots allt kan man hävda att tendensen är att centralismen i Indien nu allt oftare ger vika för federalismens tongångar.

I DEN INDISKA konstitutionen talas det bara om "unionen", och ordet "federalism" förekommer inte. Däremot har kon-

Av
Sten Widmalm

Statsvetare vid Uppsala universitet.

stitutionen en sådan karaktär att den kan kallas för federal. I New Delhi delas makten upp mellan regeringen, högsta domstolen och över- och underhuset. Dessutom ser konstitutionen till att makten även delas upp mellan centralregeringen och de 28 delstaterna som har egna parlament och regeringar.¹ I praktiken leds varje delstatsregering av en *chief minister*, men parallellt med denne finns en guvernör som tillsätts av centralregeringen. Enligt konstitutionen har centralregeringen, eller rent formellt presidenten, möjlighet att under extraordinära omständigheter införa direktstyre via guvernören. Denna så kallade *President's Rule* upphäver de federala komponenterna och drar in makten för delstatsregeringschefen och delstatsparlamentet. Sedan självständigheten har en uppkäftig hållning mot centralregeringen alltför ofta bestraffats med denna konstitutionella rotting.

Det finns flera faktorer som hotar delstaternas självständighet i förhållande till centralregeringen. Delstaterna har normalt sett en betydande grad av autonomi. De kan stifta egna regler, vissa slags lagar och förordningar och bestämma över sina egna inkomster. Konstitutionen ger delstaterna ett omfattande ansvar för att utveckla humankapital och infrastruktur, men de skatter de förmår dra in tycks inte räcka på långa vägar. Problemet är knappast unikt för Indien. Mellanrummet fylls ut med hjälp av ett gammalt och mycket komplicerat transfereringssystem, där resurser fördelas från centralregeringen till delstaterna. Det här systemet fungerar bedrägligt; det har på olika sätt bidragit till snedfördelningar och hämmat Indiens utveckling i decennier.

På sikt är transfereringssystemet också ett hot mot tillväxten i landet. Flera delstater utnyttjar nämligen situationen för att sänka den lokala beskattningen, vilket ju är populärt och kan öka chanserna för omval. Budgeten överskrider medvetet, och det finns få incitament för delstaterna att uppnå en balanserad ekonomi. Detta har bland annat resulterat i att delstaternas skuld som andel av BNP ökade från 21 till 35 procent under perioden 1998 till 2003. Men det här beror inte heller bara på delstatsregeringarna. Centralregeringen får i viss mån "skylla sig själv" – den kapar åt sig en stor del beskattningsom-

råden men ger ändå ofta delstaterna ansvar för mer än vad deras inkomster täcker.

Det största problemet är inte nödvändigtvis budgetunderskotten i sig, utan att systemet inte är transparent och att det saknar tydliga principer och målsättningar. Många gånger har det liknats vid ett finansiellt svart hål som både föder och göder korruption. Av politiska skäl är det svårt att mota bort den styrande eliten från transfereringssystemets köttgrytor. Kort sagt är det nuvarande systemet en hämsko som i hög grad bromsar inte bara tillväxten utan även Indiens federala potential.

INDIEN HAR LÄNGE BURIT på en tung centralistisk boja som är svår att bli av med. Den har uppstått ur en kombination av ideologiska motiv och den politiska turbulensen under sextio- och sjuttioalet. Efter självständigheten formulerades Indiens konstitution efter inspiration från bland annat USA, Irland och Frankrike. Förvaltningen byggdes upp utifrån den modell som britterna hade lämnat efter sig. Men man hämtade även inspiration från Sovjetunionen.

Målsättningen var att landets resurser skulle fördelas jämt – men detta byggde samtidigt på en modell för statsapparaten där all makt graviterade mot New Delhi. Än i dag, trots omfattande liberaliseringsprogram, präglas byråkratien av ett centralstyrt tänkande. Man upprättar fortfarande femårsplaner för landets ekonomi.

Det var dock inte enbart de hägringar Nehru upplevde under ett kort besök i Moskva 1927 som fick Indien att halka in på centralstyrningens väg. Realpolitiska faktorer kom att dominera, när Indira Gandhi i slutet av sextioalet fick överta ett splittrat kongressparti. Ingen trodde att hon skulle överleva när den organisatoriska basen för partiet gick sin egen väg under beteckningen *Congress (O)*. Indira fick i stället leda något som mest kan beskrivas som en folk- eller massrörelse. Men hon blev omåttligt populär med sin paroll om att utrota fattigdomen – *garibi hatao* – och erövrade 45 procent av platserna i parlamentsvalet 1971. *Congress (O)* och dess snopna ledare vittrade bort i kulisserna. Men frånvaron av starka styrinstrument via partiorganisationen i kombination med en stark misstro mot delstatspolitikerna gjorde att Indira försökte styra över det mesta från centralt håll. *President's Rule*-klausulen missbrukades allt oftare. Den ledare som inte lydde blev helt enkelt avsatt. Kulmen av direktstyre kom 1975. Protester och kor-

¹ Utöver detta tillkommer sex så kallade *Union Territories* som har en mer osjälvständig relation till centralregeringen.



Lugn i Kashmir. Federalismen kan bidra till fred, anser många.

FOTO: STEN WIDMALM

ruptionsanklagelser riktades mot Indira. Hon införde då ett undantagstillstånd som varade 18 månader, då civila fri- och rättigheter upphävdes i hela landet. Rekylen blev kraftig för henne och partiet i det efterföljande valet 1977. *Congress (I)*, "I" för Indira, förlorade, och den nya regeringen tillsatte omedelbart en utredning med syfte undersöka hur de mest centralistiska tendenserna i Indien kunde motverkas. Resultatet presenterades 1978 i *The Report of the Committee on Panchayati Raj Institutions* (även känd som *The Ashok Mehta Committee* efter utredningens ordförande) och det blev en vändpunkt efter vilken federalismens idéer fick en ny chans.

RAPPORTEN FRÅN 1978 föreslog en revitalisering av demokratiska institutioner på och under delstatsnivå samt att Indiens gamla panchayatsystem skulle utgöra basen. Från vedaskrifternas tid (omkring 1400–400 före Kristus) har Sydasiens byar styrts av *sabhas*, ett slags församlingar, och dessa kom senare att kallas *panchayats*, som är termen för ett råd bestående av fem personer. Den moderna administrativa styrningen av Indien hade delat upp delstaterna i distrikt och distrikten i *tehsils* eller *taluks* och *blocks*. Men de styrande organen på dessa nivåer var inte demokratiska. Nu skulle emellertid det folkliga inflytandet öka via panchayatsystemet. *The Report of the Committee on Panchayati Raj Institutions* och ett antal experiment med ökat självstyre i några delstater banade vägen för betydande förändring av den indiska konstitutionen i mitten av nittioalet. År 1993 trädde två tillägg till konstitutionen i kraft: *Constitution (Seventy-third Amendment) Act 1992*, som reglerar folkvalda organ och förvaltningen på landsbygden och *Constitution (Seventy-fourth Amendment) Act 1992*, som reglerar städerna.

Tilläggen innebar att man, under delstatsnivån, upprättade råd och beslutande organ med folkligt valda representanter på distrikts-, block- och bynivå – en demokratisk parallellstruktur till administrationen. Numera måste de administrativa organen dessutom omfatta folkvalda representanter. Varje delstat måste se till att regelbundna val hålls till alla panchayatsystemets tre nivåer, och en tredjedel av dem som väljs måste vara kvinnor. Det här systemet håller just nu på att genomföras i Indien. Det är alltså inte bara en av världens största decentraliseringsreformer utan möjligen även världens mest omfattande reform baserad på kvotering för kvinnor.

Men det är ingen idé att låtsas som om reformerna går på räls. Delstatsregeringarna får tampas med allt ifrån konstitutionella till praktiska problem. Vissa delstater spelar i en egen division, där den politiska eliten inte tycks ha hört talas om att hålla val på panchayatnivå. Andra gör allvarliga försök att genomföra de demokratiska reformerna, men det visar sig inte alltid vara så lätt. Centralregeringen i New Delhi och delstatsregeringarna har svårt att släppa taget om sina positioner.

De nya reglerna innebär ett rejält ökat ansvar för panchayatorganen, men

2 Projektet har finansierats av Samhällsvetenskapliga fakulteten, Uppsala Universitet, Sarec (Sidas avdelning för forskningsstöd) och genom en forskarassistenttjänst finansierad av Vetenskapsrådet.



inte särskilt omfattande rättigheter till beskattning och kontroll över inkomsterna. Således upprepar sig mönstret från förhållandet mellan central- och delstatsregering. Detta retar gallfeber på de mer ambitiösa delstatsledarna, som till exempel Thomas Isaac från Kerala. Han är finansminister i delstatens sittande kommunistregering och har varit drivande bakom ett antal stora utvecklingsprogram, där man ger stöd till lokala aktörer för att utveckla jordbruksmetoder, att bygga vägar, skolor och sjukvårdsmottagningar.

Vid en konferens om indisk federalism i augusti bullrade han på rejält och hävdade med enfaset att alla incitament till en balanserad budget motverkas av centralregeringens transfereringssystem. Han hade tidigare givit sitt stöd åt ett nytt system där centralregeringen avkräver delstaterna balanserade budgetar – ett slags fiskal decentralisering som han kallar det. Men snart upptäckte Isaac hur systemet beskär utrymmet för nyinvesteringar för delstaten liksom möjligheterna att finansiera reformer på lokal nivå. Som lök på laxen skar centralregeringen ner de statliga anslagen till Kerala, därför att befolkningen där enligt statistiken mår bättre än i övriga landet. Isaac menar att det politiska handlingsutrymmet och möjligheten att satsa på sociala reformer har gått honom ur händerna. Nu har han gjort en helomvändning och satsar på ett rejält budgetunderskott för delstaten, även om det riskerar att driva upp inflationen.

Men trots dessa utmaningar ser vi även goda resultat av reformerna. Under de senaste sju åren har jag arbetat med ett projekt som har utvärderat Panchayati

Raj-reformerna i två mycket olika delstater: Madhya Pradesh, i hjärtat av Indien, och Kerala i sydväst.² Madhya Pradesh har länge varit fattigt och eländigt, men under nittioalet satsade delstatsregeringen omfattande resurser på utbildningsreformer med hjälp av Panchayati Raj-systemets institutioner. Kerala är sedan länge känd som den mest utvecklade delstaten, om man ser på befolkningens förväntade livslängd. Där finns den mest läskunniga befolkningen, och barnadödligheten är låg. Hinduerna, muslimer och kristna lever tillsammans utan större konflikter, och delstaten har dessutom lyckats bäst med att uppnå jämställdhet mellan könen. Det var här Isaac och hans kolleger satsade på en mängd olika utvecklingsprojekt under nittioalet med hjälp av Panchayati Raj-systemet.

Ett intressant resultat från studien är att en dryg tredjedel av befolkningen i de båda delstaterna anser sig ha fått större politiskt inflytande till följd av decentraliseringsreformerna och den utökade autonomin. I Kerala gällde detta män och kvinnor i ungefär samma utsträckning, medan männen i det fattiga Madhya Pradesh ansåg sig ha tjänat mer på förändringarna än kvinnorna. I båda delstaterna tyckte deltagarna i vår undersökning att avståndet mellan de styrande och medborgarna hade minskat. Så trots de omfattande socioekonomiska skillnaderna mellan delstaterna har man uppnått relativt stora framgångar med decentraliseringsreformerna. Dessutom visar en större studie, som involverar flera delstater i Indien och som genomförts av Esther Duflo och Raghavendra Chattopadhyay, att de *panchayats* som har en kvinna som



Framåt. Kvinnor har fått mer makt i Indiens lokal-församlingar.

FOTO: MATTHIAS SCHRADER/SCANPIX

ordförande eller president levererar tjänster som kvinnor prioriterar i högre grad än män.³ I de flesta andra demokratier i världen, i synnerhet i väst, tampas man med demokratiunderskott. Men i Indien tycks man med decentralisering och federalismens principer ha lyckats bidra till att minska det demokratiska underskottet. Demokratin i Indien utvecklas nu nerifrån och upp, och det är ett friskhetstecken från federalistens perspektiv och troligtvis unikt i ett globalt perspektiv.⁴

YTTERLIGARE EN STOR bromskloss för en snabbare utveckling och fördjupning av den indiska federalismen är ett antal separatistiska konflikter, som har plågat landet länge och som tillsammans skördat över hundratusen offer. Under 1980-talet var det konflikten i Punjab, och de senaste 18 åren har det varit konflikten i delstaten Jammu & Kashmir. Även i de nordöstra delstaterna finns det ett alltjämt sjudande missnöje som då och då ger upphov till allvarliga konfrontationer mellan militär, säkerhetsstyrkor och separatister. Dessa konflikter i kombination med en spänd relation till Pakistan har gjort att centralregeringen i Delhi inte så gärna velat släppa ifrån sig makt till delstaterna. Oviljan att dela med sig av makten beror på flera saker, men en viktig faktor är att man helt enkelt inte vågar lita på de politiska krafterna i olika regioner – man anser att ökad autonomi skulle spela unionens fiender i händerna.

Men det finns ljuspunkter även här. Punjabkonflikten har inte utgjort ett allvarligt problem på årtal. Relationen till Pakistan är nu lugnare än på länge. Jag gjorde i augusti ett besök på utrikesmi-

nisteriet i Islamabad. Flera högt uppsatta tjänstemän såg förvånansvärt positivt på möjligheterna att fortsätta avspänningen gentemot Indien. Detta trots att Indiens premiärminister redan då hade pekat ut grupper i Pakistan som skyldiga för "7/11-attentaten" i Mumbai. Och i Jammu & Kashmir är det lugnare nu än vad det varit någon gång sedan konflikten satte i gång på allvar 1989.

I augusti arrangerade Institute of Social Sciences i New Delhi Indiens största pow-wow på länge med fokus på federalism i Jammu & Kashmir. Trots höga odds genomfördes konferensen Indian Federalism at Work i augusti i år med en brokig blandning av några hundra ledande politiker, byråkrater, jurister och akademiker. Deltagarna kommer från Indien, Pakistan (!), Sydafrika, USA och Sverige.

Vi befinner oss i sommarhuvudstaden Srinagar, mitt i den vackra Kashmirdalen med alla sina äppelträd och i hjärtat av den kashmiriska separatiströrelsen. Här pågår långa debatter om federalism och Kashmirs framtida status. Så gott som alla jag talar med (och som inte förespråkar att Kashmir ska tillhöra Pakistan eller att Kashmir ska bilda en självständig stat) ser ett förverkligande av federalismens idéer som en möjlig lösning på konflikten. Men federalismen måste genomföras i en process som börjar i Srinagar.

Det är lördag kväll och konferensen börjar dra sig mot sitt slut. Jag liftar till hotellet med en av konferensdeltagarna som kör en 500-kubiks Royal Enfield – en svulstig motorcykel med brittiskt ursprung men som sedan 50-talet tillverkas i Indien. Det är en ljummen och stjärnklar sommarkväll, månen speglar sig i Dal lake till höger, och man glömmer lätt bort

tade sin pistol mot hans huvud och tryckte av. Vapnet klickade och mannen flydde från platsen. Trots det fortsätter Shujaat att rapportera, och han håller alltid huvudet kallt. Han bekräftar mina intryck: trots att våldet pågår nästan dagligen någonstans i delstaten, har det ändå minskat.

STUDENTERNA från universitetet består fortfarande av många rätt hetlevrade individer. Det är kanske bland de unga missnöjet med situationen i Jammu & Kashmir är störst – många av dem vill ha en självständig stat. Men går man ner mot Lal Chowk, Röda torget, och basarerna så är det en annan stämning. Folk tittar en i ögonen, och här och var ropar någon och undrar vem man är och varifrån man kommer. Så var det inte när konflikten var som värst på nittiotalet. Då passerade folk på gatorna snabbt förbi med blicken nedslagen i marken. Det fanns soldater överallt med hjälmarna ständigt på, och alla var nervösa. Nu ser man i alla fall soldater som står och hänger, utan hjälm, och i stället för att fingra nervöst på sitt gevär kostar någon av dem på sig att ta sig en cigarett och luta sig en stund mot en vägg. Solen skiner, på torget är det full kommers och, om det som står i tidningarna stämmer, dog ingen i Kashmirkonflikten denna lördag. Jag tror folk här har fått smak på det mer normala livet, och om den indiska regeringen spelar sina kort väl, visar återhållsamhet med militära insatser och lyhördhet, så skapar den nya situationen i Kashmir förutsättningar för dialog och fortsatt nedtrappning av våldet.

Det finns ännu ingen enkel lösning på Kashmirfrågan som kan sättas på pränt – men det finns förutsättningar för fredliga

... i Indien tycks man med decentralisering och federalismens principer ha lyckats bidra till att minska det demokratiska underskottet. Demokratin i Indien utvecklas nu nerifrån och upp ...

³ Esther Duflo och Raghavendra Chattopadhyay, "Women as Policy Makers: Evidence from a randomized policy experiment in India", *Econometrica*, vol. 72, nr 5 (september, 2004) s. 1409–1443

⁴ I vissa delar av federalismdebatten behandlas bara förhållandet mellan central- och delstatsregering. Emellertid kan autonomi och självstyre på lokal nivå, under delstaterna, vara lika viktigt för att först ett lands federala karaktär. Detta har diskuterats av statsvetarna Michael Burgess and Alain G. Gagnon samt med fokus på Ryssland, av Mattias Sigfridsson.

Kashmirkonflikten när vi puttrar iväg med hjälp av den vänliga fyrtaktsmotorn. Kashmirkonflikten fortsätter alltjämt – "incidenter" och sammanstötningar sker varje dag. Men ändå är våldet på en avsevärt mycket lägre nivå, om jag jämför med de besök jag gjorde på 90-talet. Förra gången jag var i Srinagar och tog mig hem "sent" – det vill säga efter klockan nio på kvällen skedde det med hjälp av en rickshaw efter ett besök hos journalisten Shujaat Bukhari. Då fick man på allvar se upp med att bli stoppad på vägen, oavsett om det var av armén eller separatister. På konferensen träffade jag Shujaat igen – han har övergivit sin skrivmaskin på en av lokaltidningarna i Srinagar och skriver nu för den rikstäckande och välrenommerade *The Hindu*. Han har skrivit mer än de flesta om Kashmirkonflikten och har vid ett flertal tillfällen riskerat sitt liv. Vid ett tillfälle, för inte så länge sedan, blev han kidnappad av separatister. Han föstes in i en rickshaw av två män som körde ut honom till en plats utanför staden. Shujaat kastades ut och sparkades. En av männen rik-

lösningar. För Indien kan en verklig federalism vara svaret. Ty just Kashmir inrymmer en tragisk paradox. Om vi kan enas om att kalla Indien för en federal stat, så är det en asymmetrisk konstruktion. Just delstaten Jammu & Kashmir har särskild status i konstitutionen. Artikel 370 i den indiska konstitutionen har sedan 1950-talet formellt givit delstaten Jammu & Kashmir högre grad av autonomi än de andra delstaterna.

Men det är också här som det de facto har rätt minst demokrati och autonomi, om man jämför hela Indien. Kashmir är det tydligaste exemplet på hur Indien har varit minst sagt ovilligt eller trevande inför att införliva konstitutionens anda i praktiskt handlande.

Men trots allt puttrar den indiska nationen och dess federala projekt vidare – inte helt olik en Enfield-motorcykel – den bygger på idéer importerade från väst, men nu har den tagit sin egen form. Den utvecklas på sina villkor, och den kämpar sig genom en mycket grov terräng – men alltjämt vidare.

NAMN: Garri Kasparov.

AKTUELL: Ryskt schackgeni, som utmanar Putins maktsfär inför presidentvalet 2008.

Mästaren spelar sitt svåraste parti

O m Garri Kasparov ville få bevis för hur allvarligt Kreml ser på hans opposition mot president Vladimir Putins styre fick han det i juli i år, när han stod värd för sin egen version av G8-mötet. Under namnet "Det andra Ryssland" samlade han oppositionspartier och medborgarrättsgrupper från hela Ryssland på ett hotell i Moskva för att kritisera Putins regim, som han kallar en diktatur.

Först började det flyta in rapporter om aktivister som gripits, när de försökte ta sig till Moskva med buss eller tåg.

– Fler än tjugo. Antalet växer för varje timme som går, säger den före schackvärldsmästaren, när jag träffar honom utanför den fullpackade konferenssalen.

Därefter förklarar Igor Sjuvalov, Rysslands G8-sändebud, att närvaro av västambassadörer skulle uppfattas som en "ovänlig gest". När den brittiske ambassadören Antony Brenton struntar i hotet och kommer för att framträda, springer en ung huligan, förmodligen en regeringsinfiltrator, fram till bordet framför lokalen och river hans papper i strimlor.

Sedan är det själva hotellet. Konferenssalen har inga mikrofoner och är för liten för det antal människor som har dykt upp. Men hotellet vägrar tillhandahålla en större lokal, trots att några sådana finns tillgängliga. Andra Moskvahotell förklarar också att de är fullbokade, vilket enligt Kasparov visar vilken makt Kreml har över det dagliga livet i Ryssland.

– Vi visste att lokalen inte skulle vara stor nog, men tyvärr har vi stött på den ryska tillvarons realiteter, säger Kasparov.

Det alternativa toppmötet hade ett enkelt budskap till väst: håll er borta från G8-mötet. Regnbågskoalitionen av människorättsgrupper och oppositionspartier var avsedd att demonstrera att Putin inte är lika med Ryssland.

– I sex års tid har Putin oavbrutet ägnat sig åt att bryta ner Rysslands demokratiska institutioner. Det finns ett helt annat Ryssland, som vill låta sin röst höras, säger Kasparov.

Mötet hade också ett annat budskap, som var och en av de närvarande, utom Kasparov själv, erkände: det innebar början av hans kampanj för att bli president.

Kasparov står vid podiet efter en av flera presskonferenser som hållits efter att mötet kommit i gång. Deltagarna är en brokig skara: kameramän som släpar på sladdar blandas med allvarliga unga

Av
Chris Stephen

Tidningen *The Scotsman's*
Moskvakorrespondent.

Översättning: Hans Magnusson

studenter och med äldre, tröttare människorättsaktivister, som alla verkar bära tyngden av Rysslands plågor på sina skuldror.

Dessa aktivister ser på Kasparov som en sällsynt gnista av glamour och intresse för en sak som tycks ha gått vilse under de senaste åren. Vill han då bli president? Han svarar inte på frågan. I själva verket förekommer inget kallprat, bara fakta och siffror om hur Kreml trampar demokratin i Ryssland under fötterna.

Människan Kasparov är en mycket vänligare och lättsammare person än den allmänna bilden av honom kanske antyder. Ansiktet är det samma – kärva drag, käkpartiet hos en yngre Mel Gibson och mörkt, gråsprängt hår. Men ögonen är annorlunda. De ögon som på sitt ryktbara sätt borrar sig in i mindre berömda motståndare vid schackbord världen över är nu varmare. Inget hot. Han har till och med sinne för humor och, som jag upptäcker, känsla för historia.

– Jag tror att man i väst nu lever i samma politiska stämning som på 1930-talet. Om man påstår att man främjar demokratin i Afghanistan och Irak bör man inte låtsas att herr Putin också är demokrat, säger han och syftar på hur väst en gång i tiden stöttade Hitler, eftersom man såg honom som ett motgift mot Stalin.

KASPAROVS TVÄRA ÖVERGÅNG från schack till politik, som han förkunnade för bara ett år sedan, tog många med överraskning. Vid första påseendet har de båda områdena inte mycket gemensamt – politik är ett smutsigt spel, medan schack för de flesta människor framstår som upphöjt och rent.

Men för Kasparov är det ett naturligt byte. Han har alltid varit en kämpe och mer än så, han har alltid varit en rebell. En del säger att det började med hans uppfostran. Han föddes 1963 som Garri Vejsjtejn, son till en armenisk mor och en judisk far. Hans far dog när han var sju, och när han fyllt tolv, vid lägsta möjliga ålder, bytte han namn till Kasparov, den förryskade versionen av hans mors flicknamn.

Vid det laget hade schackspelet tagit överhanden i hans liv. Han antogs vid en schackskola – i

den här delen av världen är schack snudd på en religion – och hade redan inlett en uppseendeväckande färd mot berömmelse. Vid 15 blev han schackmästare, vid 17 vann han sin första internationella turnering och fick redan vid 21 en chans att nå den absoluta toppen – genom en kamp mot den regerande världsmästaren, hans sovjetiske landsman Anatolij Karpov.

Varje föreställning om att schack skulle vara en fridsam, förfinad sysselsättning, begränsad till intellektet, krossades i det som blev den mest explosiva VM-match som någonsin utspelats. Efter 48 partier, där Kasparov lyckades vända en nästan säker förlust till en förväntad seger, stoppades matchen av den filippinske presidenten i världsschackförbundet FIDE, Florencio Campomanes, som hävdade att de båda spelarna var för sjuka för att fortsätta.

Kasparov blev rasande. Även Karpov förklarade att han var i stånd att fortsätta spela, trots att prover senare visade att han hade gått ner tio kilo i vikt under tävlingen. Men beslutet stod fast, och Kasparov måste vänta ytterligare 12 månader på en chans till VM-titeln. År 1986 vann han returmatchen, med en knapp marginal på 13 poäng mot 11 – organisatörerna hade begränsat tävlingen till 24 partier. 1987 slog han Karpov en tredje gång med ännu blygsammare marginal, 12,5 mot 11,5, varefter han gav prov på sin upproriska läggning. När det var slut på motståndare att utmana tog han sig an själva FIDE och grundade ett konkurrerande förbund, Professional Chess Association.

Under de följande åren befann sig schackvärlden i samma situation som boxningen, med tävlandet splittrat på konkurrerande organisationer. Ansträngningar att återföre schackvärlden kom i gång i början av det nya århundradet men hade inte hunnit slutföras när Kasparov år 2005, efter 20 år på toppen, förklarade att han tänkte gå över till politiken. Han hade innehaft schackkronan längre än någon annan och besegrat elva före detta världsmästare för att behålla den.

Och nu tycks han, även om han tycker om att förneka det, rusta sig för en drabbning i detta nya spel, politiken, mot dess ryske mästare Putin. Kasparov talar inte om rörelser eller tendenser; han skyller Rysslands problem på en enda man, och den mannen är Putin.

PRESIDENT VLADIMIR Vladimirovitj Putin är liksom Kasparov en man på toppen av sin karriär. Sedan han kom till makten på nyårsdagen 2000 har han genom en kombination av skicklighet och uthållighet flyttat in den ena makt-



ILLUSTRATION: GUN FERLING

"I sex års tid har Putin oavbrutet ägnat sig åt att bryta ner Rysslands demokratiska institutioner. Det finns ett helt annat Ryssland som vill låta sin röst höras."

Garri Kasparov är en av de få som är öppet kritiska mot Putins Ryssland.

strukturen efter den andra innanför Kremls murar. Han har nu närmast total kontroll över sitt parti, över oljan och över de ryska massmedierna.

Putin har aldrig dolt sina verkliga åsikter. Om någon skulle ha haft några tvivel, förklarade han tidigare i år att "Sovjetunionens sammanbrott var 1900-talets största katastrof". Och han kan hävda legitimitet för sina handlingar, eftersom han har fått väljarnas stöd – två gånger. Ryssarna tycks föredra Putins järnstyre framför det demokrati-kaos som de fick utstå under 1990-talet.

Det är svårt att fråga Kasparov vilka chanser han har mot en sådan styrelseapparat, eftersom han naturligtvis vägrar att bekräfta att han tänker ställa upp. I stället är hans politik än så länge inriktad på att sätta fingret på Rysslands brister och att påkalla omvärldens uppmärksamhet.

– Det är dags att sluta låtsas att Kreml delar den fria världens intressen. I sex års tid har Putin oavbrutet ägnat sig åt att bryta ner Rysslands demokratiska institutioner. Demokrati är inget för-

handlingsobjekt. Det är en grundläggande fråga, säger han.

Djävheten från hans schackkarriär finns kvar i hans kommentarer. Ingen kan anklaga honom för att inte säga vad han tycker. Efter mordet på Rysslands främsta undersökande journalist, Anna Politkovskaja, i oktober dröjde Kasparov inte med att säga vem han ansåg bar skulden:

– Genom det här mordet har korruptionens och repressionens krafter i Ryssland gjort fullständigt klart att det inte finns något som de inte är beredda att göra för att behålla makten, sade han.

Men kommer de ryssar som har beundrat hans schackspel att stödja hans presidentkandidatur? En promenad runt gatemarknaderna i Moskva tyder på motsatsen. "Vad har han att komma med när det gäller politik?" är en typisk reaktion.

Men om han skulle utmana om presidentskapet, kommer han att ha en stor fördel: han behöver inte ställa upp mot Putin. Den ryska konstitutionen hindrar en president från att fullgöra

mer än två ämbetsperioder, så Rysslands president är i full färd med att leta upp en efterträdare. Den efterträdaren kommer med säkerhet att väljas ur den lilla gruppen baroner inne i Kreml. Och som de medeltida kungarna upptäckte för länge sedan – om man väljer ut en adelsman för ett toppjobb, riskerar man att göra alla de andra till sina fiender.

Värre är att Putins styrande grupp redan är splittrad. År 2000 kom han till makten genom en allians mellan det gamla KGB och ekonomiska reformivrare: reformvännerna hoppades att hans styre skulle ge dem den stabilitet som behövdes för deras arbete.

Men i december i fjol avgick ledaren för reformvännerna, Putins ekonomiske rådgivare Andrej Illarionov, i vredesmod över vad han uppfattade som smygande tyranni. "Ryssland är inte längre något demokratiskt land", förklarade han i tongångar som påminde om Kasparovs.

MED DEN KONVENTIONELLA oppositionen i spillror och den styrande gruppen i Kreml för närvarande splittrad kanske Kasparov ser sin chans i att ställa sig i spetsen för en folkrörelse. Kreml verkar tydligen resonera på det sättet: när han reste runt i södra Ryssland förra sommaren utkommenderades gäng av busar för att kasta ägg på honom, en attack som han sade var iscensatt av regeringen.

Det finns förvisso inga andra oppositionella presidentkandidater att skåda vid horisonten. Alla de politiska tungviktare som kunde tänkas vilja ha jobbet, som Moskvas borgmästare Jurij Luzjkov eller oljemagnaten Michail Chodorkovskij, har komprometterats eller fängslats.

Det är detta politiska vakuum som kan ge Kasparov hans bästa chans. Om någon av Putins baroner hoppar av, om de behöver en ren, obefläckad ledare, och om Kasparov kan hitta ett sätt att få tillgång till de Kremlkontrollerade massmedierna, då kanske det finns en chans.

När man står och talar med Kasparov på ett fullpackat hotell, i en stad som verkar likgiltig för vad han har att säga, är det lätt att föreställa sig att han är Lenin i Zürich, eller Castro strax innan han invaderade Kuba, understödd bara av ett par båtlastar revolutionärer. Kanske kraften i hans idéer kan övervinna allt annat.

Eller kanske inte.

– Politiken i Ryssland är inte något schackparti. Politik skapas genom samverkan med nationen. Kasparov spelar ett kammarspel som bara kan uppskattas av den skicklige konnässören, så jag kan inte se att Kasparov har några chanser i presidentvalet, säger Dmitrij Sabov, redaktör på tidskriften *Ogonjok*, ett av de få återstående oberoende nyhetsorganen i Moskva.

Eller, för att uttrycka det på annat sätt, Kasparov är en hjälte bara så länge han håller sig till schack. Engelsmännen dyrkar till exempel Wayne Rooney, men inte många skulle vilja ha honom som premiärminister, oavsett hur många mål han gör.

Eftersom Kasparov inte vill tala om sina presidentambitioner eller om sitt privatliv – han lever tillsammans med sin mor – ställde jag honom ytterligare en fråga: om han är optimist? En glimt av ett leende skymtar i hans ansikte och han säger ja. Och eftersom jag är engelsman, och för att visa sitt grepp om historien, säger han:

– Vi vet att det efter Chamberlain alltid kommer en Churchill.

– Är ni en Churchill?, frågar jag honom, men han är redan borta, skyndsamt på väg nedför korridoren till nästa intervju, följd av sin uppsättning unga beundrare.

Det är bara tanken som räknas

HISTORIEFILOSOFI

| Endast det livaktiga består enligt R. G. Collingwood.

I dagens intellektuella klimat är det hart när omöjligt att helt bortse från historien – den tycks tränga sig på oss från alla håll. Och då tänker vi inte bara på alla "historiska ögonblick" eller "historiska händelser" som man måste känna till för att veta *vad* det talas om, utan framför allt på det faktum att historien ständigt dyker upp i *själva sättet* vi talar på. Den vetenskapliga, kulturella och politiska debatten kräver nämligen av oss att vi underkastar våra begrepp, och ibland även vår förståelse, en historisk granskning. Åtminstone måste vi vara beredda på att de kan komma att bli granskade på ett sådant vis av andra. Vad som fordras är därför ett slags historisk medvetenhet, en känslighet inte bara för studie- eller samtalsobjektens föränderlighet utan också för vår egen historicitet. Detta innebär att vi i det offentliga samtalet alltmer sällan talar om och söker efter universella sanningar. När vi ser oss omkring ser vi snarare förändring och förgångelse, uppgång och fall, tillfällighet och relativitet, kort sagt: vi ser *historia*. Och mycket är säkert vunnet därmed.

Men det kan ju också hända att denna vår historiskt medvetna blick misstar sig en smula. Eller att den ännu inte fullt ut känner sig själv. För kanske är det i själva verket just historien som erbjuder ett verkligt alternativ till slumpens och tillfälligheternas nycker. Kanske är historien den värld där, hur paradoxalt det än i förstone kan tyckas, inget uppkommer eller förgås, där inget föds eller dör, den värld där själva sanningen bor. Ja, kanske är det så. Åtminstone om vi skall tro den engelske historikern och filosofen R. G. Collingwood.

Robin George Collingwood hör till 1900-talets viktigaste engelska filosofer, men det har man inte alltid varit på det klara med. Den miljö han verkade i, 1920- och 1930-talets England, dominerades av en realistisk och analytisk filosofi som hade föga förståelse för en filosof som ansåg historien vara ett filosofins *conditio sine qua non*, en ren nödvändighet. Historien själv har emellertid dömt annorlunda: Collingwoods opublicerade manuskript ges nu ut ett efter ett (senast *The Philosophy of Enchantment. Studies in Folklore, Cultural Criticism, and Anthropology*, 2005), hans böcker kommer i ständigt nya upplagor och utgåvor, konferenser om

Av
Sverre Wide

Fil. dr i sociologi vid Uppsala universitet.

hans filosofi hålls med jämna mellanrum, en tidskrift och ett sällskap bär hans namn. Dessutom är litteraturen om honom mycket omfattande, och den växer för varje år. Vi vet naturligtvis att det går moden i den akademiska världen. Men Collingwood är inte modern på det sättet att han säger oss någonting helt nytt. Snarare är det djupet och allvaret i hans tänkande, kanske själva motviljan mot att vara modern, som gör att så många forskare från skilda discipliner än i dag finner det mödan värt att återvända till hans böcker och att återuppta samtalet med honom.

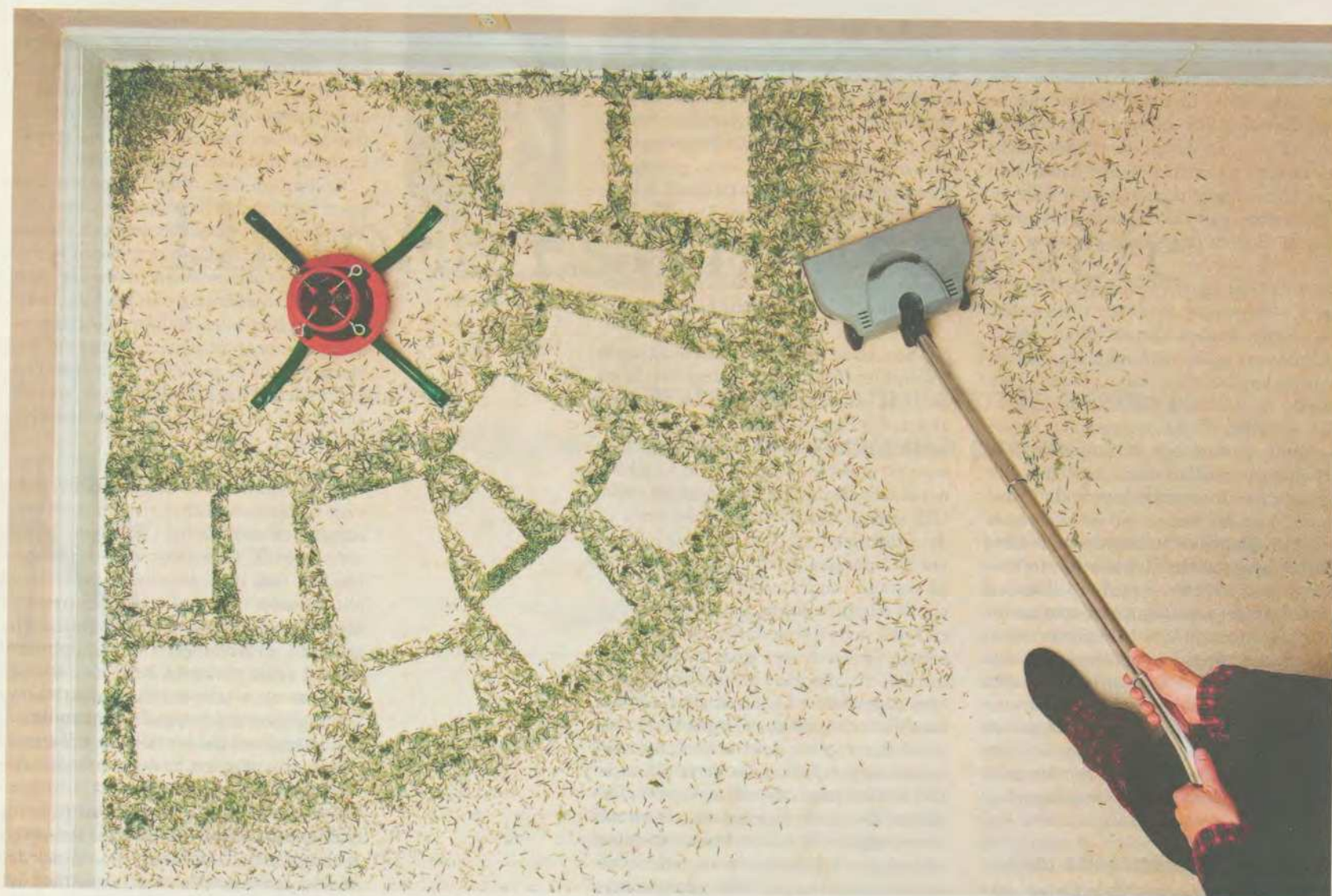
Collingwood föddes 1889 i engelska Cartmel Fell, i Lake District. Han växte upp i ett mycket kultiverat hem (hans far var bland annat John Ruskins sekreterare, familjen umgicks med konstnärskretsen kring William Morris) och inte ens en engelsk *public school* kunde släcka den unge Collingwoods vetgirighet. Han studerade filosofi och historia i Oxford och blev så småningom inte bara professor i filosofi, utan också sin tids ledande auktoritet på *Roman Britain*. Hans vetenskapliga författarskap spänner över stora områden; förutom böcker i arkeologi och historia skrev han om antropologi, estetik, logik, metafysik, politik, religion, vetenskapshistoria och hans skötebarn, den historiska kunskapens natur. Collingwoods stora arbetsinsats tärde emellertid på hans hälsa och bidrog antagligen till hans alltför tidiga död 1943.

När vi nu skall titta närmare på Collingwoods historiefilosofi – ordet syftar i hans fall både på en filosofi om historien och en filosofi som gör anspråk på att vara verkligt historisk – gör vi det framförallt med utgångspunkt i det han skriver i *An Autobiography* och de postumt publicerade *The Idea of History* och *The Principles of History*.

FÖR ATT FÖRSTÅ Collingwoods syn på historien gäller det att vara medveten om en viss dubbelhet, en dubbelhet som väl egentligen kommer till uttryck redan i ordet "historia" (på gammalgrekiska både

begreppet strävan efter kunskap och denna kunskap själv). För Collingwood handlar det alltid å ena sidan om vad den historiska processen djupast sett är, å andra sidan om vår kunskap om denna process. Det visar sig att dessa två frågor inte fullständigt låter sig skiljas från varandra. Och vi skulle antagligen inte gå för långt, om vi påstod att just denna dubbelhet är det som för Collingwood konstituerar historien som sådan. *The Idea of History*, som skildrar historieskrivningens historia, kan därför sägas handla om den historiska process genom vilken historien blir medveten om sig själv och därigenom fullt ut blir vad den är – nämligen historia! Vi skall återkomma till denna dialektiska dubbelhet (som för övrigt röjer ett nära släktskap med Hegel och den tyska idealismen), men vi börjar med den första frågan.

Det första vi måste ha klart för oss är, säger Collingwood, skillnaden mellan en naturlig och en historisk process. Den naturliga processen går i princip att förstå som en rad på varandra följande ögonblick. Även om ett sådant ögonblick leder till ett annat, står de i ett utvändigt förhållande till varandra, och försöker man skriva historia om dem blir resultatet enbart pseudohistoria. Ett egentligt historiskt skeende är emellertid något i grunden annat. Det handlar enligt Collingwood om hur något självt förändras, om en utveckling. När vatten fryser eller förångas kan man förvisso också säga att det förändras, men förändringen är något yttre i förhållande till vattnets substans (H₂O), vilken förblir densamma igenom hela förloppet. Och framför allt kommer inte värmen eller kylan som orsakar denna process att bli en del av denna substans. Helt annorlunda med historiska processer. Och om till exempel de antika författarnas uppfattning om historien (och därmed, som vi skall se, också deras historicitet) var begränsad, så var det just därför att de, Herodotos, Thukydides, Polybios, Livius, Tacitus och andra, förstod ett historiskt händelseförlopp som något som sker med människan, något som träffar henne från utsidan. Vad de inte såg var hur handlingar och händelser utvecklar människan själv. Föreställningen om en evig mänsklig natur hindrade dem från att upptäcka historien, den process vari något inte bara genomgår yttre påverkan (så som ett hus slits av väder och vind), utan



där förändringen är ett med det som förändras (så som ett barns trots blir en del av den vuxnes sätt att vara).

Man kan därför säga att historien handlar om hur något blir vad det är, att historien i grund och botten inte är ett avlägset förflutet, något dött som vi antingen bär med oss som en börda eller är fria att kasta från oss, utan att den är något som lever i oss. Det döda är inte historiskt, våra historiska museer är inte nödvändigtvis fulla av historia; historien är det från i går eller förrgår som lever i dag. En intressant följd av detta blir att historien aldrig känner något helt och hållet nytt, den känner varken början eller slut. Det historiska tänkandet kan till exempel följa de demokratiska institutionerna till deras mest rudimentära tillstånd, men det kan aldrig slå fast när de uppstod. Sökandet efter ett före och ett efter är i själva verket en icke-historisk verksamhet. I en av sina viktigaste böcker, *An Essay on Philosophical Method*, skriver Collingwood att detta gäller alla filosofiska och därmed även historiska begrepp. Filosofin behandlar inte den värld som låter sig indelas i varandra uteslutande klasser av fenomen, utan den värld där inre motsättningar (detta för de strikt empiriska och logiska vetenskaperna obegripliga begrepp) leder till allt vidare och högre begrepp, vilka omfattar och omformar de tidigare begreppen eller stadierna. Det handlar alltså här om dialektik, eller, med Collingwoods ord, om en *Scale of Forms*.

Historiens väsen.
Det mesta som
händer omkring
oss har ingen del
i historien.

FOTO: CORBIS

Men vad från i går kan leva i dag? Collingwood svarar: tankar. Om historien i huvudsak handlar om mänskliga handlingar, så är det för att dessa rymmer ett mått av tänkande, för att de och endast de uttrycker tankar. Att säga att historien är tankarnas historia kan nu tyckas vara en hopplöst omodern ståndpunkt, men Collingwood är ju ingalunda så naiv att han skulle bortse från till exempel psykologiska, sociala och ekonomiska faktorer. Det är bara det, menar han, att det som gör historien till historia är att den handlar om vårt (eller våra förfäders) sätt att handskas med dessa faktorer; i sig själva är de inte historiska (eller historia). Detta vet vi egentligen alla mycket väl: de som vill förklara historien med hjälp av historiska eller psykologiska lagar kommer till slut att förklara allt och ingenting alls. Och de kommer inte att ha förstått särskilt mycket. Om nu historien verkligen existerar, och det menar Collingwood att den moderna historieverenskapen bevisar, då måste den vara en tankarnas historia (det hör till saken att Collingwood uppfattar begreppet "tankar" tämligen vitt). Historiskt är följaktligen bara det som låter sig tänkas. Och när man har förstått ett historiskt fenomen, återstår heller inget att förklara; i frågan efter ett vad? ligger redan ett varför? Med Collingwoods ord:

I naturvetenskapen upptäcks en händelse först genom observation. Därefter söker man dess orsaker genom att hänföra den till dess rätta klass och bestämma rela-

tionen mellan denna klass och andra klasser. I historieverenskapen är det man skall upptäcka inte en händelse enbart, utan den tanke som uttrycks i händelsen. Redan att upptäcka denna tanke innebär att förstå den. När historikern har konstaterat fakta vidtar ingen ytterligare undersökning angående deras orsaker. När han vet vad som hände vet han redan varför det hände.

Vi har nu kommit till ett centralt begrepp i Collingwoods historiefilosofi, ett begrepp som också många gånger har blivit missförstått. Det handlar om *re-enactment*, om det faktum att historikern återaktualiserar, tänker på nytt, de tankar han studerar. Med detta vill Collingwood först och främst betona att historiska fenomen har en *mening*, att de måste förstås och inte bara observeras från utsidan (för att klassificeras och så vidare). Ibland har man tolkat detta som skulle Collingwood ha ansett att det handlade om att kopiera redan tänkta tankar eller avsikter. Men Collingwood har i själva verket ett mycket mer dynamiskt synsätt än så; för honom handlar och tänker vi alltid med något slags plan för ögonen, med ett visst mått av medvetenhet. Det betyder emellertid ingalunda att vi vet precis vad vi gör. Det är först efteråt som vi kan förstå vad vi verkligen gjorde. Inte så att vi först trodde att vi handlade av kärlek för att sedan förstå att det egentligen rörde sig om hat, utan att vi först i efterhand förstår hur mycket vi älskar och hur vår kärlek ser ut.

Det betyder att vår *re-enactment* ofta kommer att gå utöver det som en gång tänktes och gjordes. I historieskrivningens historia blev detta först uppenbart, menar Collingwood, för de medeltida kristna historikerna. Med idén om synden, väcktes tanken på ett mänskligt handlande som ännu inte känner sig självt fullt ut. Och därmed hade historien tagit ett stort steg på vägen mot att finna sig själv.

AV VAD SOM SAGTS hittills står det klart att Collingwood försöker tillbakavisa naturvetenskapliga anspråk på att förklara historien, ja, det mänskliga handlandet och tänkandet över huvud taget. Han menar att den naturvetenskapliga metoden, som han alltså förstår som ett klassificerande av data och ett utforskande av relationerna mellan dessa data, inte hör hemma i historievetenskapen, då denna metod inte tar hänsyn till en avgörande aspekt hos tänkandet, nämligen att detta är *kriteriologiskt*. Med detta menas att tänkandet inte bara är ett tänkande rätt och slätt, utan det är ett tänkande som samtidigt bedömer sig självt. I tänkandet självt, och som en väsentlig del därav, finns distinktionen mellan sant och falskt. Om man bortser från detta, så som till exempel psykologin i allmänhet gör, då går man miste om det som man säger sig vilja förstå (tänkandet som tänkande). Detta är lätt att inse. Föreställ er en psykolog enligt

"Varje verklig förståelse innebär en fördjupad förståelse av något man redan visste."

Collingwoods modell som försöker applicera sin teori på sitt eget (vetenskapliga) tänkande! Resultatet skulle bli en hopp-lös skepticism.

Om det utmärkande för vårt tänkande och handlande är att det gör anspråk på att vara inte bara ett tänkande och handlande vilket som helst, utan ett förnuftigt och riktigt sådant, då följer enligt Collingwood att man för att förstå det också själv måste ta ställning till det. Att förstå ett handlande innebär att förstå grunderna till handlandet (och inte några orsaker bakom det), och grunder är bara grunder om man själv värderar dem. Det kan därför inte finnas något sådant som en rent empirisk beskrivning av historien; den är inte ett drama som passerar revy inför våra ögon, ett drama av händelser, kungar och krig, utan en process som vi måste delta i för att den alls skall finnas till. Historien är strängt taget inte ett objekt inför vilket vi står som subjekt, den är en del av oss själva. Och vi kan, som vi sett, inte komma åt den delen från utsidan. Vi måste mödosamt arbeta oss igenom den på egen hand. Det betyder vidare att det inte finns några eviga historiska sanningar; varje generation måste skriva historien på nytt. Och i detta arbete måste man utgå från sig själv.

Den moderna historikerns första dygd, en dygd som skiljer honom eller henne från tidigare epokers historiker, är därför att inte acceptera några auktoriteter. Han

eller hon måste till exempel alltid själv bestämma sig för vilka källor som skall användas och hur de skall tolkas. Och historia skrivs inte genom att klippa och klis-trä bland källor och historiska vittnes-uppgifter (detta kallar Collingwood för *scissors-and-paste history*), utan genom en från samtiden utgående rationell rekonstruktion av det förflutna. Detta är bara ytterligare exempel på den grundläggande insikten att den verkliga historien inte är någon död historia. Historiens föränderlighet är också den skrivna historiens.

OM VI LÄGGER SAMMAN det ovan sagda framträder följande bild: Historien är en process i vilken något förvandlas till något annat, där alltså det första lever kvar i det senare (annars vore det ingen förvandling utan ett ersättande). Den värld som känner sådana förvandlingar är tankens värld. Och strängt taget är tankar det enda ur det förgångna som kan väckas och hållas vid liv i nutiden. Men detta kan inte ske på avstånd: varje återtänkande, varje historisk rekonstruktion, innebär samtidigt en kritik och ett överskridande av det historiska fenomen som man studerar. Det innebär att historien till sist handlar om historikern själv; historien visar oss inte bara vad vi människor är kapabla till utan också hur vi blivit de vi är. Den historiska kunskapen fullbordar detta blivande. Det är alltså fråga om en kunskap som förändrar det den är kunskap om. Först när vi vet vilka vi är, har vi blivit oss själva. Men denna bild saknar ännu (eller rymmer ännu bara implicit) en viktig aspekt, nämligen frågandets.

Enligt Collingwood intar frågan och frågandet en central plats inom det historiska tänkandet, och detta av åtminstone två skilda men besläktade skäl. För det första anser Collingwood att allt vi gör och säger måste förstås som svar på frågor vi ställt oss. För att förstå ett givet yttrande eller en given handling måste vi känna till den fråga som den är ett svar på. Detta är ganska självklart; den historiska världen består inte av enskilda data, vars mening först kan bestämmas individuellt, för att sedan läggas samman till en (aggregerad) helhet. Ironi känner vi till exempel alla till: ett ja kan betyda nej och måste därför, som alla andra yttranden, förstås i sitt sammanhang. För det andra måste vi alltid ställa frågor till historien, frågor som utgår från vår egen tid. Den som aldrig frågar får inga svar; förmågan att förstå något av historien är avhängig förmågan att ställa förnuftiga frågor till den – bara den som redan vet något kan veta mer.

Men det är viktigt att komma ihåg att frågor i historien och i filosofin aldrig kan besvaras med ett enkelt ja eller nej. Om historien och tänkandet till sin natur är ett slags inre utveckling, måste varje position, varje yttrande rymma ett mått av sanning. Framsteg sker inte genom att man förkastar (falsifierar) en tidigare ståndpunkt, utan genom att den inkorporeras i ett större vetande. Det gäller med andra ord att förstå den andre (eller den position man själv intog tidigare) bättre än han eller hon förstår sig själv. Därav följer också att irrationalitet inte står mot



Historiefilosof.
Robin George
Collingwood.
1889–1943.

rationalitet som två varandra uteslutande klasser av tänkande (som magi eller ideologi kontra vetenskap); försöket att bestämma den Andre som irrationell (i antropologin som en vilde) hindrar oss från att se det irrationella i oss själva, vilket leder till det verkliga barbariet.

Collingwood är alltså en i ordets djupaste bemärkelse hermeneutisk tänkare. Varje verklig förståelse innebär en fördjupad förståelse av något man redan visste. Och liksom den moderna hermeneutiken varnar han oss för att tro att inlevelse skulle leda till förståelse: att leva sig in i någons själsliv innebär att passivt stanna vid det givna, att inte ta anspråken som rymmer i en tanke eller ett handlande på allvar, att helt enkelt inte tro på möjligheten av historisk kunskap.

UNDER HELA SITT verksamma liv strävade Collingwood efter att förena ett historiskt och ett filosofiskt tänkande. Ja, än mer: han ville förena historien och filosofin. Vad som började som ett intellektuellt missnöje med den realistiska oxford-filosofins sätt att hantera filosofihistorien slutade i en övertygelse om uppgiftens mycket stora praktiska betydelse. Ty på slutet av 1930-talet handlade det, såsom Collingwood såg det, om ingenting mindre än kampen för överlevnad, om kampen mot det fascistiska och nationalsocialistiska barbariet.

Det går inte att ta miste på att tonen i Collingwoods sista böcker (*The Principles of Art*, *An Autobiography*, *An Essay on Metaphysics* och *The New Leviathan*) är annorlunda jämfört med de tidigare. Visserligen är hans språk lika elegant, klart och direkt som tidigare, men det rymmer samtidigt en ny otålighet, en brådska och ett större allvar. Och framför allt märks en hårdare ton gentemot dem han kritiserar, de som inte förstår historiens och det historiska tänkandets betydelse, de som utifrån en förment vetenskaplighet tystar samtalet om det rätta och det riktiga. Å ena sidan gäller det för Collingwood rätten till och behovet av en offentlighet som inte räds några frågor – här är han väl förankrad i den engelska liberalismen. Å andra sidan, och här är inflytandet från den tyska idealismen tydligt (Hans-Georg Gadamer kallade rent av översättandet av en av Collingwoods böcker till tyska för en hemkomst), handlar det om att inse att en sådan offentlighet måste vara historisk, att det offentliga samtalet måste vara ett historiskt samtal och att endast ett genuint historiskt tänkande kan visa oss en möjlig förnuftig framtid.

Collingwood slutar en av sina sista böcker med följande ord, vars allvar inte är att ta miste på: "Den europeiska vetenskapen och civilisationen är i fara. Situationens allvar ligger framför allt i det faktum att så få uppfattar att det föreligger någon fara över huvud taget. När Rom var hotat räddades Capitolium av de heliga gässens kacklande. Jag är bara gås till yrket, helgad av min akademiska dräkt och utfodrad vid universitetets matbord. Men kacklandet är mitt arbete, och kackla skall jag också göra." Vi hör honom än.

Historien saknar samvete

KINESISK LITTERATUR | I rövarkapitalismens nuvarande hemvist finns alla möjligheter att skriva dickenssk prosa.

När dåvarande näringsminister Thomas Östros förra året besökte Peking kommenterade han på plats och inför församlade svenska journalister sina intryck av Kina genom att konstatera att landet uppvisade en imponerande ekonomisk utveckling och samtidigt att där rådde rövarkapitalism, men att de svenska företagen i allmänhet, som till exempel H&M, exemplariskt följde den etiska uppförandekoden. En sådan utsaga är förstås varken mer eller mindre än en rutinerad talskrivares försök att både äta den ekonomiska kakan och ha den politiska kakan kvar: Klart att vi är där och tjänar pengar, och klart att våra pengar är ärligen förtjänta och till yttermera visso är våra välförtjäna pengar där och befrämjar den kinesiska demokratin.

Men i själva verket är ju H&M – liksom tidigare Alfa Laval, Handelsbanken, Volvo, Ikea, Ericsson, KF och ABB, och senare allsköns stenslipare, smyckeskrångare och leksakstillverkare – där precis därför att det i Kina praktiserar rövarkapitalism. Det är den sortens kapitalism som råder just i det dynamiska historiska skede när produktionssättet står i begrepp att uppnå ekonomisk och härskarteknisk hegemoni. Ännu saknas kämpande fackföreningar, demokratiska partier och därmed motkrafter, här saknas en civillagstiftning som kan skydda de enskilda mot övergrepp från företag och myndigheter, annat än styckevis och godtyckligt. Och som självklar grundbult i hela systemet: bristen på den demokratiska ordning som vi å ena sidan efterlyser, men vars frånvaro å andra sidan lämnar så generöst utrymme för den rövarnas kapitalism som vi i hemlighet åtrår.

Denna de kinesiska rövarnas kapitalism inbegriper en energiförsörjning som till förskräckande stor del – 80 procent – bygger på en gruvnäring där kolbrytningen inte sällan sker under miserabla och omänskliga former. Tusentals, sannolikt tiotusentals, arbetare omkommer i gruvolyckor varje år, utan att de lika ansvariga som sannolikt bestickliga myndigheterna förefaller att vidta mycket andra åtgärder än de som är avsedda att synas.

Av
Göran Sommardal

Kulturjournalist, fil. dr i sinologi.

Bakom denna för vårt vidkommande ändå godtagbart "anständiga fasad" finns naturligtvis det som är än värre: barnarbeter, dottermorden, tvångsaborterna, trafficking (fast knappast mer utbrett än i Europa), organhandeln, det traditionella batou-systemet som har fått en renässans under den postmoderna kommunistkapitalismen – alltså den sortens arbetskraftshandel närmast i livegenskapens form som samvetslösa "arbetsförmedlare" ägnar sig åt.

Och så har vi cancerbyarna runt miljöförstörda industricentra, som Liukuaizhuang i Tianjins stadsdistrikt, där man betalar priset för de snabba ekonomiska framstegen.¹ Eller aids-landet i Henan, där minst 150 000, kanske uppemot en miljon fattiga blodgivande bönder under 90-talet smittades vid illegalt

Ännu saknas kämpande fackföreningar, demokratiska partier och därmed motkrafter, här saknas en civillagstiftning som kan skydda de enskilda mot övergrepp ...

organiserade blodtappar, ofta i samarbete med statliga kliniker. Först "hemlighölls" hela denna mänskliga tragedi av de centrala myndigheterna, sannolikt för att skydda provinsens högsta styresmän som strax fortsatte med sina allt djärvare karriärsaltomortaler.²

På landsbygden gäller slaget om kapitalismen i hög grad kampen om jorden, precis som i Storbritannien inför den industriella revolutionen mot slutet av 1700-talet. Och såväl där och då som i dagens Kina tar "revolutionen" form av ett krig mot de fattiga.

Det mest dramatiskt allomfattande uttrycket för kriget mot de fattiga är de 87 000 bokförda fallen av *social unrest* som säkerhetsministeriet har noterat för år 2005, att jämföra med 10 000 för ett årti-

onde sedan. Att dessa förekomster av social oro sannolikt är liktydigt med sociala (och politiska) uppror är den slutsats man är benägen att dra, när man läser beskrivningar av några av de händelser som myndigheterna ger denna beteckning. Det är fråga om massdeltagande i politiska aktioner mot korrupta myndigheter, som har undanhållit landsbygdsbor ersättning för upplåtelse eller otillåten överlåtelse av mark, där ofta miljöförstörande industri- anläggningarna placeras. Ibland är det helt enkelt uppror i meningen att lokalbefolkningen kastar ut de lokala styresmännen och iscensätter veritabel beväpnad motståndskamp gentemot myndigheternas utsända polisstyrkor eller inhyrda handgångna män.

NU HAR JU KAPITALISMEN, trots allt, alltid och överallt införts utan demokrati. Den har med en adekvat historiografisk kliché "segrat". Det går till och med utmärkt väl att hävda att demokratin i västerländsk tappning har växt fram under kampen mot den "segerrika" kapitalismen. Inte nödvändigtvis för att störta den utan för att tvinga det kapitalistiska ekonomiska systemet till strategiska eftergifter och reformer – för att civilisera kapitalismen – och till slut införa demokratin. Och detta har skett via folk- rörelser, fria fackföreningar och demokratiska partier.³ Just de saker som tillsammans är så handfast förbjudna i folkrepubliken Kina.

På jakt efter bilder och berättelser som liknar dem som dagligen berättas om livet i den proxi-kapitalistiska folkrepubliken Kina är det i beskrivningarna av kapitalismens tillblivelsehistoria företrädesvis i England, men också i Preussen, Frankrike och Amerikas förenta stater, som jag hittar formuleringar som inte behöver mycket justeringar för att bli träffande beskrivningar av dagens "rövarkapitalistiska" Kina. Man kan exempelvis läsa E. J. Hobsbawns redogörelser för det medvetna sociala våld och de parlamentariskt, men inte demokratiskt, beslutade jord-

¹ "Cancer villages pay heavy price for economic progress", Verna Yu, AFP, 8/5 2006.

² SCMP 14/3 2003.

³ Se till exempel kapitlet "De demokratiska krafterna" i Hobsbawns *Kapitalets tidsålder*, s. 137–162.

lagar som gjorde det möjligt för den industriella dynamiken i Storbritannien att verka med full kraft från och med slutet av 1700-talet. Därmed förstördes den gamla hantverksindustrin och förlagssystemet, och det öppnades för en långtgående ägarcentralisering och kapitalisering av det traditionella jordbruket, vilket i stort utplånade klassen av självägande brittiska bönder, samtidigt som fabriker i den begynnande industriella revolutionen försågs med arbetskraft. Det behövs inte mycket fantasi för att i andan, efter att ha justerat ett par historiska parametrar, avläsa den samtida utvecklingen i Kina i termer av en historiskt familjelik industrialisering och kapitalistisk revolution.

[E]n industriell ekonomi behöver arbetskraft, och var skulle denna annars komma ifrån om inte från den tidigare ickeindustrialiserade sektorn? [...]. Människor måste dras till nya sysselsättningar, eller om – vilket var mest troligt – de till en början var immuna mot denna dragningskraft och ovilliga att överge sitt traditionella levnadssätt – måste de tvingas till det. Ekonomiska och sociala omvärändanden utgjorde den effektivaste piskan, de högre penninglönerna och den större friheten i staden var den kompletterande moroten.⁴

En sådan striktare ekonomihistorisk parallellskildring av den kinesiska belägenheten – där det ovanstående exemplet självfallet bara utgör ett lätt anslag – kunde sedan med fördel kompletteras med en litterär fresk av dickenskaraktär. Den skulle återge skeendena i dagens Kina i all dess kontrastrikedom av framsteg och fattigdom, intrigspel och hederlighet, det allra senaste och det mest arkaiska: landsbygd långt, långt bort i vägen och postmodern *high tech*-kultur med digital snabbhet och semiotisk livsstil. Alltihop finns blandat i samma oförutsägbara proportioner som i Charles Dickens industrirevolutionära England: kapitalism och diktatur, fri marknad och ofria människor, och fritt, det vill säga burget, folk och fattiga satar. Samtidigt hopp och förtvivlan, utveckling och omvälvning, mänsklig förödelse och ekonomisk galopp, social turbulens och maktpolitisk tröghet. Fast i Kina förstås försett med en förkortad tidsaxel som ger upphov till ännu "brantare bilder".

LETAR VI EFTER en litterär dickensiana i det samtida Kina kan det nog vara meningsfullt att skilja ut det som mest framstår som en medial reflex av de urbana livsstilarnas vindsnabba och kittlande metamorfoser. Denna lektyr har också snabbt hittat ett lönsamt läsarsegment och därmed villiga utgivare. Därutöver finns då de litterära framställningar som på ett mer konstnärligt bearbetat vis reflekterar över den moderna tillvaron.

Den förstnämnda sorten brukar hänföras till den nya författargeneration som allmänt kommit att kallas *Xinxin renlei*, det som på engelska släppt brukar översättas med *The New Generation*, men som



Två världar.
Den kinesiska
konstrasten
mellan mänsklig
förödelse och
ekonomisk galopp
ropar på litterära
skildringar.

FOTO: JAMES MARSHALL/CORBIS/SCANPIX

i sin ironi över den kommunistiska utopins dröm om "Den Nya Människan" nog borde heta *Det nya människosläktet* eller, om vi anglifierar uttrycket, *A Brand-New Mankind*.

I enlighet med den internationella bokförläggarlogikens osvikliga känsla för nyanser har den här sortens böcker fått titlar som *Shanghai Baby*, *Peking Doll*, *Babes i Beijing* och *Sandsäng*.⁵ Skrivna av "literary babes", *meinü zuojia*, och sedermera också den manliga varianten, *meinán zuojia*, strax följda av nästa unisexbenämnda generation *shenti zuojia*, kroppens skriftställare, som Weihui, Mianmian, Jiu Dan, Ge Hongbing, Chun Shu och Han Han samt "den främmande fågeln" Rachel DeWoskin. Ett viktigt avstamp i framgången för flera av dessa författares böcker, vilkas litterära karaktär och framträdelseform oscillerar mellan frifrisig dagbok, varmblodig blogg, kärleksföljetong och prettoroman, har varit ett publiceringsförbud eller åtminstone en rejäl skandalstämpel.

AV DET JAG SJÄLV har läst av denna *Det nya människosläktets* romankonst har jag funnit mest av intresse hos Mian Mian, född 1970, som stilenligt har anklagat sin kollega i branschen Wei Hui för att ha plagierat – samma liv, samma story – hennes roman *Lalala*.

Lalala – rätt nära i betydelse med vad vi på svenska associerar med samma fras – är en berättelse som på svidande allvar beskriver en storstadstillvaro helt avskuren från den officiella ideologiglädjens samhällssolidaritet. Där är relationerna tunnare än människor, musiken är gitarrbaserad rock'n'roll, den häftigaste erotiken är sadomasochistisk, favoritpoeten Allen Ginsberg, de kortvariga glädjekällorna sprit och heroin, och två av de mest välbesökta lokalerna är avgiftningskliniken och sjukhusakuten.

Ingen annan kinesisk författare jag har läst har tagit lika fullständigt avstånd från hela den samtida kinesiska litterära traditionen som Mian Mian. Här finns varken rapportlitteraturens härmande av verkligheten, den sociala befrielseideologins långsiktiga tillförsikt eller den litterärt absurdistiska stilens lånta fjädrar och inhemska jargonger. Mian Mian tillåter sig både att vara tydligt patetisk och att sluddra och stamma. Den öppna eller dolda politiska framställningen, som präglad nästan alla författare av tidigare generationer, finner inget fäste i Mian Mians på samma gång kallhamrade och känslöshetande prosa. På gott och minst lika mycket på ont är brottet totalt.

Bara ett ord signalerar på ett nästan kusligt vis ett sammanhang: *gaochao*, det ord som Mian Mian använder för orgasm, när hon till exempel reflekterar över om denna sexuella extas äger rum i hjärnan eller i kroppen, och som mer ordagrant betyder "stormflod". Detta är samma ord som under kulturrevolutionen användes för att beteckna den revolutionära flodvågens höjdpunkt. På det sättet framstår till slut, i läsningen av Mian Mian, de 30 år som förflutit sedan rödgardisterna bombarderade högkvarteret – det vill säga kommunistpartiets högsta ledning – fram till dagens köbildning framför Shanghai-börsen som den tid det rog att dekonstruera den politiska extasen ner till den personliga erotikens stormflod. Även om dess "intima betydelse" fortfarande år 2005 inte fanns bokförd i kinesiska lexikon.

Den som undrar hur den sortens förment dekadenta litteratur lyckas bli publicerad i den censurstränga folkrepubliken hittar ofta svaret i den understuckna moraliska välmeningen eller i det påklitrade slutet: den "lyckliga" utskrivningen från avgiftningskliniken.

En friskspråkig skildring av storstadstill-

4 E. J. Hobsbawm, *Revolutionens tidsålder*, Tiden 1981, s. 74–75.

5 Av i tur och ordning Wei Hui, Chun Shu, Rachel DeWoskin och Ge Hongbing.

varon och speciellt livet för dess ungdomar "på glid" i den tidiga post-maoistiska eran före 1989 hittar vi hos Wang Shuo. Han var det folkrepublika Kinas första framgångsrika litterära enfant terrible, som chockerade det litterära etablissemanget med sin "dåliga smak" och sina vulgära karriärstrategier, i synnerhet efter att ha börjat producera tv-serier. I romanen *Det ser bra ut*⁶ bokför han livet på dagis och i småskolan under det halva decennium som precis föregår kulturrevolutionen och lyckas där på ett mycket övertygande vis gestalta den initiala socialisationsprocessen och i synnerhet könsindivideringen enligt statligt sanktionerad modell, så att en uppmärksam läsare inte bara blir medveten om de kinesiska sär egenheterna utan också påminns om en dagistillvaros allmänheter, inte alls olika dem i till exempel Sverige.

I sin senaste roman, *Är du yr, min kära?*, lägger Wang mer förutsägbart ut texten om kärlek via webben, där han är plikt-trogen redaktionschef på ett viktigt medieföretag, hon underskön kläddesigner på ett framgångsrikt exportföretag, hans fru självuppoftande matlagerska och barnamor, hennes sambo rättskaffens men påflugen träkmåns och handlingen Hu så tråkig!⁷ Även om man i förbifarten kan tillgodogöra sig en lättsmält rundmålning av en torpederad medelklassutopi.

Vill vi ta oss an en mer omständligt literär framställning och samtidigt ta del av andra sidor av den kinesiska tillvaron än den chica storstadsrulljansen, till exempel livet på landsbygden och annorstädes, får vi läsa Mo Yan, Su Tong och Yu Hua. Andra författare, som Zhang Xin, Zhang Kangkang och Yin Lichuan, har var och en för sig gestaltat livet för män och

Också de två tomma händernas många sannsagor *à la américain* bidrar till bilden av ett postmodernt dickensland. Som den veritabla utvecklingsromanen om Yin Mingshan, nu miljardär och ordförande i motorcykeltillverkaren Lifan Groupe i Chongqing i provinsen Sichuan, med 8 000 anställda, ett företag som förser både den indonesiska och vietnamesiska polisen med åkdon. I 22 år var den nu 68-åriga Yin Mingshan en politisk outcast, som i likhet med många med "fel klassbakgrund" vandrade runt i det kinesiska Gulagsystemet. Som faderlös 12-åring avhystes han och hans traditionsenligt fotbundna mor från det en gång välbärgade hemmet. Nu sitter han som en av Kinas rikaste män med direktlinje till premiärminister Wen Jiabao, ägare av ett eget fotbollslag som bär hans företags namn. Han vet att värtaligt berätta både om sin absoluta övertygelse om kommunistpartiets outhärliga roll i det kinesiska samhällsbygget och om sina storstilade planer på en 900-miljoners bilfabrik och sina egna lysande utsikter.¹⁰

En annan nästan osannolik tankeväckare var veckotidningen *Nanfang Zhoumo*s ambitiösa reportage om vad som har hänt i efterdyningarna av den annons som ett hundratal kinesiska mångmiljonärer publicerade tre år tillbaka i tiden, där de efterlyste unga, väluppfostrade, lydiga, och vackra kvinnor med oskulden i behåll för giftermål med "Farbror rik", som en av de intervjuade kvinnorna benämnde mannen i fråga. Historien presenteras komplett med de unga kvinnornas överväganden, universitetsforskare med såväl feminism som maskulinitet som specialitet, och inte minst den unge Shanghaiadvokat som har tränat upp sitt moraliska fjärrskådande till den nivå där han blott via ett påklätt möte och en yttre avläsning kan avgöra huruvida de påtänkta kvinnorna är oskulder eller inte.

Här möts för ett kort men oavvisligt ögonblick det moderna ljuset och de traditionella skuggorna, när det feodala Kinas brudköpsinstitution och äktenskapsmäkleri dyker upp i skepnad av den senkapitalistiska äktenskapsmarknaden. Ett möte som också kastar ljus över den jämlikhetspolitiska backlash som många kineser tycker sig ha kunnat avläsa under den senaste tioårsperioden.¹¹

VAD SOM SEDAN KAN saknas i ett sådant kinesiskt dickenspanorama – och ingen samtida kinesisk författare har så vitt jag vet (ännu) förmått måla med lika breda episka penseldrag som Dickens – är kanske den litterära blyxtbelysningen av de existensögonblick, som helt fräckt över-skrider den historiska bestämningen. Det gäller den litteratur som medvetet artikulerar en framställning som avsvär sig historiens ansvar, historiens krav och utmanar den förhärskande Anständigheten.

Min egen begränsade läserfarenhet säger mig att man hittar den senare sortens litterära framställning i poesin och i essästiken – den kinesiska *suibi* – snarare

än i romanen och berättelsen. I den kinesiska essästiken, som av utgivningen att döma förefaller vara den för närvarande populäraste prosagenren, blandas på ett specifikt kinesiskt vis det självbiografiska, det litteraturkritiska, det reseskildrande och det kulturkritiska perspektivet. Också i poesin hittar man inte sällan den sortens satiriska, samhällskritiska berättande som romanlitteraturen i väldigt liten mån innehåller. En författare som är verksam i bägge slagen är Yin Lichuan, född 1973 i Chongqing, uppvuxen och verksam i Peking:

Inför våra utländska vänners skådande öga,
kan jag inte annat än fördöma höghuset där
jag bor,
samt då och då inställsamt le mot flugorna
invid vägen
så att mitt öga på tåget åter må skåda
bondbyarnas barn som älskar avskräde och
växer upp bland sopor
och föder nya barn som kan föra folksjälen
dängor vidare.

(Ur "Skådande öga", se även nästa sida)

SAMMANTAGET KOMMER ett sådant samtidshistoriskt panorama med nödvändighet att utgöra en kinesisk retrospektiv över vår egen historia och på samma gång tillhandahålla en försmädlig förlängning in i vår egen tid.

Ty om den kinesiska jätten, som Napoleon med skräckblandad förtjusning en gång föreställde sig, nu "äntligen" har vaknat och till på köpet blivit mönster-eleven bland tredje världens länder i ämnet att snabbast resa sig ur fattigdomen och låta sig inlemma i den globaliserade kapitalismen – hur ska då vi i vår i-världsfåtölj kunna ge oss rätten att både vara där och hurra för vinsterna och köpa billiga varor tack vare låga löner och samtidigt hytta med fingret och kräva en ahistorisk, till och med en anti-historisk demokratisk och frihetsfin fasad på det kapitalistiska blyxtbygget? När vår egen historia i jämförelse berättar om ett socialt våld, ett missbruk av människor, om barnarbete, en rovdraft på land och jord, om en miljö- och hälsoförstörelse som inte på något vis står den kinesiska utvecklingen efter? Plus de egna västerländska specialitéerna slavhandel och kolonialism. Något som den kinesiska statsmakten, trots allt, endast har praktiserat i begränsad skala, värst och förstås oförlåtligt i Tibet.

Vid närmare betraktande förhåller det sig kanske till och med så, trots maktelitens alla oförnekligt gruvliga härskartekniker, att den kinesiska kapitalismen inför med större folkligt inflytande, större möjligheter till kritik och protest och med rikliga förutsättningar för intellektuella och konstnärliga aktiviteter, förvisso för-sedda med sina utmätta gränser men långt ifrån att vara ett ensartat ackompanjement till den offentligt proklamerade moderniseringspolitiken. Och sammanfattningsvis äger kanske denna kapitalistiska revolution rum med relativt (och då menar jag *relativt*) mer "modern" sans och måtta än vad fallet var den gången det begav sig i väst?

6 *Kanshangqu hen mei*, mars 1999.

7 *Ni yunle ma, qingai de?*, januari 2006.

8 Roman nr. 1: Att tjäna folket, nr. 2: Drömmen om Dingzhuang.

9 SCMP, 6/2 2001.

10 AFP, 15/6 2005.

11 *Nanfang zhoumo* 5/1 2006.

De mest fantastiska enskilda dickenska äventyren på kinesisk mark har mött mig i form av tidningsreportage.

kvinnor i "sina hemtrakter" – och bidragit till att skapa bilder av den kinesiska tillvaron under de senaste årtiondena. Romanförfattaren Yan Lianke har lyckats med att få båda sina senaste böcker förbjudna – den förra för erotisk blasfemi, och nu den senaste för allmänt politiskt tabubrott i sin rättframma men samtidigt mycket medkännande skildring av blodförsäljningen och aids-katastrofen som har följt i dess spår i Yans hemprovins Henan.⁸

ÄNDÅ MÅSTE JAG NOG tillstå att de mest fantastiska enskilda dickenska äventyren på kinesisk mark har mött mig i form av tidningsreportage. Som historien om hur Lu Liang, en 45-årig från början lindrigt framgångsrik romanförfattare och konstkritiker, genom att övertygande spela rollen som i tur och ordning affärsman, finansär, börsmäklare och börskommentator i andanom lyckas förvandla en förlustbringande och vanskött statlig kycklingfarm till ett blomstrande högteknologiskt projekt som lockade till sig mer än en miljard i investeringar.⁹

Shenzhen: En måltid

"Den här stan är falsk"
 När du säger det, lyfter du huvudet mot havet, med ett uttryck av värdighet,
 som en sanning, typ
 Men vad som är sant, är att vi snart ätit färdigt
 Jag har ännu inte riktig fattat, att du hämtade mig i en röd sportbil
 Var det inte lite överdrivet, och att gång på gång fråga om luftkonditioneringen
 inte var för kall?
 I ögonen på en tv-bolagsboss är jag absolut ingen skönhet,
 jag måste ha någon enastående talang? Du beklagar dig så påpassligt:
 Tv-branschen är ointressant, det går inte upp mot att samtala med en vän.
 När telefonen ringer, säger du: Hm, jag samtalar med en vän.
 Så när min telefon ringer, säger jag likadant: ... med en vän.
 Aja, käre bror, vad är det som har gått snett, hur blev vi vänner vi två?
 Du är så avmätt och belevad, att jag aldrig får tillfälle att visa framfötterna
 Du älskar traditonellt måleri, så jag förlorar lusten att älska
 Du har lägenhet och bil, så vi har inget att tala om
 Du har gott om vackra kvinnor, så jag rådbårar mitt huvud:
 Varför ska vi äta middag ihop?
 "Nästa gång ska jag visa dig saltedammarna, därborta
 är havsmenyn ännu bättre."
 Att du inte är det minsta rädd om besväret, lockar mig att le en smula. Som i en
 roman av Xue Mili. Honom såg jag en gång, en mildögd gammal Sichuan-gubbe.
 Är jag obotligt förgiftad? När det gäller män och kvinnor, tänker jag först på
 förhållandet mellan könen. Därutöver finns vänskap, då blir det hårdvalutan som råder:
 Jag begriper mig inte på traditonellt måleri, du läser inte romaner;
 du är inte förläggare, jag spelar inte tv-pjäser.
 Varför tackar jag ja till att äta middag? Inbegriper nästa gång

14/7 2000

En pekingbo från provinsen

YIN LICHUAN VÄXTE UPP

i Peking, men föddes i Chongqing i provinsen Sichuan år 1973. Hennes provinstillhörighet är inte oväsentlig i förhållande till den erfarenhet hon ger uttryck för i sitt författarskap, till den Pekingförfattare hon säger att hon aldrig blir och till den stil som håller sig på tillbörligt avstånd från det talspråkliga utan att vara främmande för dess karaktäristika. Hon ser sig själv främst som prosaist, som författare till noveller och prosastycken, allt från den fria essän (*suibi*) till den klassiskt korthuggna polemiska sorten (*zawen*). Hon har skrivit endast en roman: *Jianren* (Uslingen), som i engelsk återgivning blivit det mer råbarkade *Fucker*.

Hon har, trots erbjudanden, ännu inte publicerat någon renodlad diktsamling. För sin poesi föredrar hon publicering på nätet. Som poet är hon fortfarande en vildvuxen begåvning, en rolldiktare, en iscensättare, en berättare, en provokatör. Inte sällan spretig, en smula flaxande mellan den poetiska traditionens riktigt långa associationskatalog och det allra senaste Kinas allra senaste blickfång. Och alltid med spjärn mot det lättsamt ointressanta.

GÖRAN SOMMARDAL



Yin Lichuan

Skådande öga

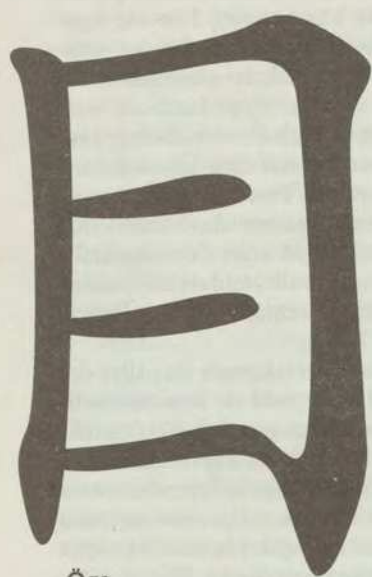
Detta öga
 kan ännu skåda en liten pojke som sitter på huk och plockar på lek bland soporna
 kan ännu skåda en ung mor tvålfagert doftande
 kan ännu skåda en klunga hopträngda hus där det blåser och regnar in
 kan ännu skåda krökta ryggar djupt nere i de vattenfyllda risfälten

Jag på tåget, lever de sina liv i kupéfönstret
 Jag reser förbi dem, de reser förbi
 mitt huvudstadsöga, för detta ögas skull
 hoppas jag att de fortsatt ska leva detta liv, med söderns sedvänjor
 så flärdfria. Aldrig bygga några
 höghus och gallerior, och må barnen aldrig leka
 med en transformer av budda-krigare,
 och kvinnorna aldrig använda Chanelle,
 och riset aldrig planteras av annat än människohänder,
 och om husen inte läckte in, vad skulle poeterna
 skriva för dikter

Detta är alla era urbana landsmäns
 uppriktiga förhoppning, som stammar ur vår djupaste övertygelse
 precis som våra utländska vänner som kommer till Peking, suckar och
 kluckar, med hjärta och smärta:
 Och dessa pittoreska, mänskliga bakgårdar? Så fyllda av intressanta rättor,
 och flugorna är så verkliga, och gammelmormor som schasar bort myggen, ack ja!
 Country road!
 Ett sådant stortartat landskap i förvandling!

Inför våra utländska vänners skådande öga,
 kan jag inte annat än fördöma höghuset där jag bor,
 samt då och då inställsamt le mot flugorna invid vägen
 så att mitt öga på tåget åter må skåda
 bondbyarnas barn som älskar avskräde och växer upp bland sopor
 och föder nya barn som kan föra folksjälens dängor vidare.

12/6 2000



Öga.

Dikter: Yin Lichuan
 Översättning: Göran Sommardal

Den som har vanärats slåss till sista blodsdroppen

ÄRANS ÅTERKOMST | Västvärlden borde känna igen islamisternas motiv.

I början av Serdar Arkars film *Kurtlar Vadisi* (Vargarnas dal, 2006) skildras en konfrontation mellan amerikanska trupper och en liten turkisk enhet. Den ägde rum den 4 juli 2003, under Irakkrigets första skede. Turkarna håller till på en utpost som de, efter avtal med den amerikanska militärledningen, har inrättat på kurdiskt område. När de får syn på ett amerikanskt förband, tror de först på ett vänskapligt möte – men de upptäcker snart att de allierade aldrig haft för avsikt att dela herraväldet över landet. Förtvivlad ringer den turkiske officeren till sina överordnade för att få tillåtelse att kämpa mot de hopplöst överlägsna amerikanerna. Men nej. Turkarna avvärjas inför den lokala befolkningens ögon, får var sin säck över huvudet och tas till fånga.

Skammen, förödmjukelsen och förlusten av ära blir för stor för den turkiske officeren. Han kan inte gå vidare vare sig som soldat eller som man. Han tar sitt liv. Men innan dess skriver han ett sista brev till en fiktiv vän, agenten Polat Alemdar, som bryter upp för att hämnas sin kamrat och döda den ansvarige amerikanske officeren. Och så börjar en historia som i allt väsentligt liknar en västerländsk actionfilm med Sylvester Stallone, Chuck Norris eller Jean-Claude van Damme i huvudrollen, fast med omvända, turkisk-nationalistiska och muslimska förtecken.

När filmen visades denna vår på tyska biografer – på turkiska språket, och för en nästan uteslutande turkisk publik – började genast en häftig debatt om hur långt en demokrati kan gå i sin

I regel utlöser dagens kränkta, västeuropeiska ära därför inte lika radikala åtgärder som en gång i tiden. Det brukar räcka med en ursäkt, ett samtal eller en klapp på axeln.

tolerans av islamsk fundamentalism. Än en gång ställdes upplysningens tradition mot den religiösa fanatismen, än en gång kämpade det öppna samhället mot en sluten kultur och än en gång efterlystes ett beslutsamt försvar mot islamismens attack på västvärlden. Men ingen talade om att filmens främsta, drivande kraft varken är av religiös eller nationalistisk karaktär, utan består i ett motiv som är – eller en gång var – lika välkänt i alla västländer som det fortfarande verkar vara i de islamiska: äran, eller mer precist den kränkta äran. Detta motiv går att spåra genom hela filmen. När de turkiska agenterna insisterar på att döden skall vara ett hantverk och ingen industri, när de onda, civilklädda amerikanerna ställs mot de mer eller mindre goda, uniformerade (som måste sätta livet till), och när hjälten blir allvarligt sårad men ändå fullföljer sin uppgift.

Av

Thomas Steinfeld

Kulturchef på *Süddeutsche Zeitung*.

Rester av en liknande föreställning om ära finns kvar även i västvärlden, närmare bestämt i Förenta staternas bild av sig själv. *Honor, courage and commitment* lyder den amerikanska marinkårens valspråk. Den amerikanska militären må i mycket, inte minst i värnningstekniken, likna en armé av legosoldater. Men äran finns kvar i dess ideologi. Den återspeglas i tron på ögonblicket när den enstaka människan känner sig fullständigt enig med kollektivet. Här finns också en övertygelse om att ärans tid är inne, när den enstaka människa måste resa sig ur kollektivet, därför att faran har dykt upp och därför att det är bara hon som kan avvärja den, på egen hand men till förmån för alla. Här finns också kvar en förhoppning om att kollektivet kommer att respektera dådet och skydda gärningsmannen. I Förenta staterna står föreställningen om äran och dess kodex inom en kontinuitet som sträcker sig oavbrutet från revolutionen till dagens krig.

DEN AMERIKANSKA marinkårens paroll skulle i dag vara otänkbar i Västeuropas samhällen. Hos oss uppträder äran nämligen inte längre under eget namn. Begreppet har försvunnit, kanske med undantag för dem som berövats det mesta av sin rätt att förfoga över sig själva, som till exempel fångar eller utlännningar i vissa situationer. Erfarenheten av ära och kränkt ära lever ändå kvar hos de flesta. Men den har antagit en mjukare, mer psyko-logiserad gestalt än den gamla "äran" och heter numera självkänsla, identitet eller respekt. I negativ mening talar man om mobbning, förnedring eller dåligt självförtroende. I regel utlöser dagens kränkta, västeuropeiska ära därför inte lika radikala åtgärder som en gång i tiden. Det brukar räcka med en ursäkt, ett samtal eller en klapp på axeln. Filmen *Vargarnas dal* slutar däremot med att den turkiske hjälten stöter sin dolk i den amerikanske officerens hjärta – och vapnet kan i det här fallet inte vara någon-ting annat än en kniv, därför att amerikanerna i filmen litar på sina väldiga kulsprutegevär och undviker varje konfrontation man mot man.

Äran frodas i krigiska, militariserade samhällen. Det är äran som håller samman nibelungarna när de till sist dukar under för hunnernas vilda övermakt. När indianerna menade att de inte kände till någon smärta, så var det för ärans skull. Adolf Hitler talade om en "ärofull stormakts" förpliktelser, när tyska trupper överföll Polen i september 1939, och fem år senare, när nästan allting var förlorat, uppmanade han än en gång det tyska folket

att återupprätta sin nationella ära. Snart därefter försvann äran, därför att den förknippades med alltför många katastrofala erfarenheter. Och i den mån staten utvecklade starka institutioner för att ta itu med svåra konflikter inom ett samhälle eller – som inom Europeiska unionen – till och med motsättningar mellan nationalstater, försvann också behovet av manifesterad ära.

Utvecklingen har gått så långt att många europeiska arméer, som den tyska eller den svenska, numera nästan bara fungerar som civila institutioner, med en stark byråkrati och stor anställningstrygghet för sina medarbetare. Ordet "ära" förekommer främst som lösenord för radikalt konservativa grupper inom försvarsapparaten. I övrigt figurerar soldatens ära enbart som ett annat uttryck för människans värdighet, så som den skyddas av grundlagar och författningar. En armé som inte längre känner till begreppet "ära" är dock på något sätt handikappad. Den vill inte längre veta av en människa som är beredd att dö och att döda andra – en omständighet som till exempel i filmen *Vargarnas dal* utnyttjas till att framställa turkiska soldater som individer, medan de amerikanska nästan uteslutande uppträder som alltför tungt beväpnade grupper av i princip svaga människor.

UTANFÖR VÄSTEUROPA, och framför allt i samband med den pågående revolten mot västerländska samhällen och deras ledare, har äran blivit ett återkommande motiv i kampen. Den manifesteras i form av en turkisk film, som vänder kränkning till hämnd, likaså under förra höstens massuppror bland invandrarungdomar i Paris eller som ideologiskt ackompanjemang till ett partisankrig i de arabiska länderna. När äran vänds emot representanterna för (mer eller mindre) civiliserade samhällen, möts begreppet av en stor osäkerhet, till stor del eftersom det påminner om deras eget och uppenbarligen föga begripna förflutna.

Än i dag finns det inte något islamiskt land där de civila institutionerna är så pass utvecklade att staten kan agera som tredje part i alla inbördes motsättningar. Men så sent som för hundra år sedan fanns det knappast heller någon västerländsk stat i vilken civilsamhället fungerade utan öppna och våldsamma inre och yttre konflikter. Idén att det kan finnas någonting som är starkare än den individuella, borgerliga existensen var ett kännetecken också för den moderna, västerländska nationalstaten fram till första världskriget. I upproret mot västvärlden och den radikala islamismens övertygelse om att kollektivet måste vara av större betydelse än den enskilda människan, kommer denna föreställning nu tillbaka. Men den västliga tron på individens autonomi tycks ha blivit så fundamental (för att inte säga radikal) att den inte ens verkar vilja känna igen sin egen härkomst.

OSÄKERHETEN KRING begreppet "ära" har fått en del felaktiga omdömen till följd, inte minst från politikernas sida. När tusentals ungdomar, för det mesta barn till arabiska eller afrikanska invandrare, gjorde revolt i Paris förorter förra hösten talades det visserligen om att de var, är och kommer att vara utan

Ty äran tycker alltid att den agerar i självförsvar. Den kan inte bete sig annorlunda, den är av princip lika måttlös som den är lätt att väcka.

chans till integration i det franska samhället eller åtminstone utan chans till någon form av avlönat arbete. De flesta förslag om vad som skulle kunna göras för att förbättra ungdomarnas situation gick ut på att skapa utbildningsmöjligheter och arbetstillfällen. Kort sagt ville man ge "ett perspektiv" åt de "förtvivlade". Ungdomarna själva däremot verkade ha en väsentligt nyktrare föreställning om den egna situationen. När de trädde framför kamerorna för att förklara sig själva (och det gjorde de ofta och gärna), så talade de visserligen om bristen på utbildnings- och arbetstillfällen, men enbart för att illustrera en så mycket större anklagelse: att deras svårigheter att få jobb skulle tillhöra samma kategori av själslig misshandel som den franska polisens ständiga trakasserier och inrikesministerns fula ord om "pack" och "avskum", som skulle avlägsnas med hjälp av en "högtryckstvättare". Med andra ord talade ungdomarna i den kränkta ärans anda.

När den kränkta äran ger sig ut på gatan för att kasta sten på

I ärans tjänst.
I västvärlden finns ärebegreppet kvar inom militären, åtminstone den amerikanska.

ILLUSTRATION:
CLAES JURANDER



polisen, slå ner oskyldiga och elda upp bilar sker det alltså inte i första hand för att tvinga fram en ändring av skolväsendet eller på arbetsmarknaden. "Ständigt heter det att vi borde respektera än den ena, än den andra", som en demonstrant uttryckte det inför den församlade pressen, "men vem respekterar oss? Så länge vi håller oss lugna bryr sig ingen ett dugg om oss." Den kränkta äran gör revolt för att kräva respekt från staten och för att den vill hämnas för att ha blivit utesluten ur de franska samhället. Den brist på syfte som kännetecknade upproret är en direkt följd av denna avsikt: revolten handlar ju inte så mycket om att besegra en motståndare utan om att hävda sig själv, varför antalet brända bilar per natt eller antalet insatta eller sårade polismän spelade en så stor roll för demonstranternas själsliga bokföring. När ungdomarna kallade sig själva för *gueules d'Arabe*, arabkäftar (och därmed använde den franska rasismen och dess skällsord på sig själva), skedde det därför i medvetenhet om att också de är födda i Frankrike och franska medborgare som vill åtnjuta samma aktning som alla andra. Detta är inte ett uttryck för en substantiell fientlighet utan en besviken idealism, och känslan av bottenlös förnedring borde vara av samma slag som hos amerikanernas turkiska vapenbröder i början av *Vargarnas dal*.

ÄRAN, FÖRKLARADE filosofen Georg Wilhelm Friedrich Hegel för nästan tvåhundra år sedan med en vacker tysk formel, är *das Verletzliche schlechthin*, det "sårbara som sådant". Därmed menade han att äran i praktiken fungerar som en nervös känsla som bara väntar på att bli utmanad. Och att det första som märks av äran är en känsla – en diffus känsla av att utmanas och sedan av att stolt avvisa. Bara i ett senare skede, om över huvud taget, tar denna känsla formen av en tanke. Ty äran tycker alltid att den agerar i självförsvar. Den kan inte bete sig annorlunda, den är av princip lika måttlös som den är lätt att väcka. Hos äran finns därför alltid en potentiell förlorare, övertygad om att han (det är i regel en man) i nästa ögonblick måste ta till nödvärn, för att hävda sig mot en tänkt förnedring. Hegels uppfattning om äran är därför inte särskild hög. Han räknar äran till de romantiska, tillgjorda bevekelsegrunder som används av människor som gör för mycket väsen av sig själva. I stället, menar han, borde det vara statens uppgift att rikta denna subjektiva, vilseledda energi mot mer samhällsnyttiga ändamål.

Men det finns någonting hos äran, som Hegel – på grund av sitt intresse för staten och dess institutioner – missar med flit: att det ofta handlar om en religiös, för att inte säga sakral känsla, som ingår i varje kollektivs inre organisation, så länge som detta kollektiv begrundar sin egen existens i mytiska former, det vill säga som en metafysisk, icke-pragmatisk skapelse. Bibeln talar därför också om "Guds ära". Äran i denna mening förutsätter en absolut makt, som står ovanför all mänsklig ära, en makt som ändå samtidigt gör den mänskliga äran möjlig. Denna makt är lättast att känna igen när den möter oss i gestalt av en kejsare, en kung eller furste, som i det gamla europeiska feodalsamhället. En sådan person förkroppsligar äran och kan följaktligen aldrig komma i konflikt med den. Och om fursten berövar en annan människa hennes ära, så tar han bara tillbaka någonting som är hans – och den andra människan får sedan försöka klara sig utan detta så gott hon kan. Det feodala samhället skiljer på ära och person; här är äran självklar och offentlig.

Men suveräna furstar finns inte längre. Feodalstaten har också försvunnit. Den religiösa äran – som en gång i tiden, på grund av fursteväldets religiösa legitimering, var förknippad med feodalstaten – har däremot aldrig försvunnit i de islamiska länderna. Äran upplever nu en våldsam blomstring i den arabiska världen. Det är säkerligen möjligt att komma på ett antal historiska förklaringar till denna renässans: nationalstatens sena och påtvingade uppkomst i denna del av världen, de misslyckade försöken att modernisera de islamiska länderna enligt västerländska mått alltså sedan 1800-talet, kvarlevnaden av stammen eller klanen och dess krigiska traditioner, bristen på starka nationella institutioner. På det viset kan man kanske förklara mycket av hur dessa samhällen fungerar, kanske också varifrån beredskapen kommer för ett partisankrig mot västvärlden. Däremot inte varför det islamiska upproret mot västvärlden och framför allt mot Förenta staterna har, åtminstone från islamisternas sida, tagit formen av en kamp för just äran.

Den främsta orsaken till detta borde vara själva krigets karaktär: det utkämpas som ett moraliskt legitimerat fälttåg, där den

mäktigaste staten i världen i sitt försök till självförsvar överskrider alla territoriella och statliga gränser. Kriget äger inte rum som en konflikt mellan stater, varför den gamla folkrätten har förlorat sin betydelse. Bortom slagfältet finns bara terroristen – en privatperson som åtagit sig en av princip ond uppgift och som inte har någon stat bakom sig.

Den respekt som en soldat i fiendeläget kan räkna med gäller inte terroristen. Det onda som han förkroppsligar kan bara förintat, helst på ett sådant sätt att också potentiella sympatisörer blir avskräckta – med den yttersta konsekvensen att skillnaden mellan krigare och civila suddas ut och att hela folkgrupper framstår som en enda sammansvärjning mot det goda och rätta.

ÄRAN, SOM DEN ÖVERLEVDE i de västerländska civilsamhällena, har undergått en lång process av demokratisering. Den feodala äran var ju begränsad till en tydligt definierad grupp inom samhället, en grupp som ensam förfogade över äran och som bara motvilligt tillät att också akademiker eller förmögna handelsmän ägde en ära. Men därmed började en utveckling som förändrade dess karaktär: gradvis förlorade äran sin offentlighet. Den ingick mer och mer i varje människas psykologiska grundutrustning, och steg för steg upphävdes skillnaden mellan ära och person – med den uppenbara konsekvensen att det aldrig utkämpades så många dueller som under decennierna just före (och kort efter) det feodala systemets sammanbrott under det första världskriget. Det betyder samtidigt att äran snart kunde utmanas med vad som helst. "Åropunkten" blev osäker, godtycklig och äran därmed mera ambivalent och farligare än någonsin tidigare. Till och med denna syn på ära verkar de som gör uppror mot det västerländska samhället ha lärt sig av oss.

Vi vet också att äran, som en form av självmedvetande, ligger mycket nära den religiösa tron – den är av samma absoluta, abstrakta kvalitet och ställer samma krav på personlig konsekvens, identitet och offerberedskap.

Förvånade står vi nu inför denna revolt som inte kan leda till någonting annat än till årtionden av lidande, förlust och smärta för en hel världsregion – förvånande, men också igenkännande. För vi vet hur äran fungerar, och vi vet att oändligt många araberna måste uppfatta denna västerlandets krigsföring som en total negation av deras rätt till självbestämmande, oavsett vilken skurk Saddam Hussein må ha varit. Vi vet också att äran, som en form av självmedvetande, ligger mycket nära den religiösa tron – den är av samma absoluta, abstrakta kvalitet och ställer samma krav på personlig konsekvens, identitet och offerberedskap. Och vi vet att äran är farlig just därför att det finns ett element av förlösning i den.

SLUTLIGEN VET VI OCKSÅ att det knappast går att skilja mellan det religiösa stoffet och de bakomliggande sekulära motiven, vi vet att behovet att försvara sin ära kan anta en religiös skepnad utan att enbart vara grundad i religiös övertygelse. Ändå föredrar vi att förklara kriget som en principiell religiös eller till och med kulturell konflikt – så som vi ville förvandla det egna samhällets fiender till så främmande varelser som möjligt. Typiskt nog är det framför allt européerna som använder sådana universella modeller för att förklara vad kriget egentligen handlar om. De amerikanska befälhavarna tycks åtminstone syfta rakt på *le point d'honneur*, den för självaktningen mest känsliga punkten, när de kallar de islamistiska kämparna för *unlawful combatants* och behandlar dem därefter.

När filmen *Vargarnas dal* gjorde skandal i Tyskland, så skedde det också därför att ärokonfliktens båda partner (om man får säga så) tycks ha förstätt varandra så utomordentligt väl – utan att alltför mycket ta till de kulturella världsförklaringsarnas ideologi, även om den värsta amerikanska skurken ackompanjeras av några kristliga symboler och även om det förekommer en schejk som uppfattas som religiös ledare (som inte yttrar mycket mer än vaga moraliska uppmaningar). Så är det med äran: den ena vet vad han måste sära, den andra vad som finns att försvara. ■

En desperat epok skördar vad den sådde

En defekt i dagens amerikanska samtidskänsla kan spåras tillbaka till 1970-talet. Neurotiska strömningar präglade både politiken och populärkulturen, och en hel värld blev rädd att flyga.

I VÅRT HISTORISKA MEDVETANDE tycks 1970-talet fortfarande vara ett tomrum, ett gränsland som inte har tagits i anspråk av någon. Perioden framställs ofta som en historisk parentes inklämd mellan två högljudda och färgsprakande extremer. 1970-talet är årtiondet mellan vänster och höger, hippies och yuppies, kollektivism och individualism. Men vad var egentligen 1960-talets arv och ur vad uppstod 1980-talet? Kan man identifiera en avgörande brytpunkt någonstans under 1970-talet? Eller är det möjligt att skönja en epok med en egen historisk identitet, ett decennium vars tankegods, influenser och tidsanda på ett tydligt sätt särskiljer sig från andra?

1970-talets kulturhistoria är fortfarande en oskriven berättelse på de flesta håll, men på senare tid har ett antal amerikanska historiker satt sig för att författa den. Talande nog har decenniet inget eget namn, utan faller ofta under rubriken *Post-Sixties*, något som avslöjar den långa skugga 1960-talet ännu kastar över senare decennier. Två nyutkomna böcker om 1970-talet är Philip Jenkins *Decade of Nightmares* och Andreas Killens *1973 Nervous Breakdown*. Även om man får intrycket att författarna är representanter för två helt olika generationer historiker – Jenkins den väletablerade historieprofessorn från Penn State och Killen den yngre med en relativt färsk doktorsexamen från New York University – är deras gemensamma fokus, på det kollektiva undermedvetna, på neuroser och mardrömmar, ingen tillfällighet.

I sökandet efter det typiska 1970-talet har båda stannat för sammanbrottet som följde på upp-brottet, resignationen som följde på indignationen, implosionen som följde på explosionen. Perspektiven skiljer sig dock åt. Där Jenkins söker berätta Reaganerans förhistoria har Killen ett bud på en specifik brytpunkt många år innan Reagan tog makten.

Av
MARIE CRONQVIST

1973 NERVOUS BREAKDOWN Watergate, Warhol, and the Birth of the Post-Sixties America

Andreas Killen

Bloomsbury Publishing PLC 2006 (312 s.)

DECADE OF NIGHTMARES The End of the Sixties and the Making of Eighties America

Philip Jenkins

Oxford University Press 2006 (352 s.)

1973 VAR ÅRET SOM TOG avsked av 1960-talet, menar Killen. Tesen är inte gripen ur luften, för i historieböckerna är redan 1973 året för en lång rad politiska sammanbrott, från USA:s slutliga nederlag i Vietnam till oljekris och Watergate. Killen menar dock att kraschlandningen var betydligt mer djupgående än så. Vid slutet på den mest omfattande boomen i kapitalismens historia tog en ny samtidskänsla vid, präglad av svaghet, förvirring och nederlag snarare än styrka, säkerhet och seger. USA var plötsligt en nation i djup identitetskris. Liksom att Virginia Woolf en gång hävdade att "on or about December 1910 human nature changed", innebar 1973 i Killens ögon ett fundamentalt brott, ett slut på den amerikanska segerkulturen. Det var ett *annus horribilis* då den stora berättelsen om Amerika förlorades och en ny och betydligt mer osäker tid inleddes.

Amerikas kärleksförhållande till bilen matades av oljekrisen; studentuppror och radikalism klingade av. Erfarenheterna i Vietnam hade gradvis under senare delen av 1960-talet förmörkat den förut så stolta berättelsen om amerikanskt världsherravälde genom överlägsen teknologi. Historien tycktes inte utvecklas i imperiers utan i nationella frigörelsekampers favör. "On or about 1973" var den amerikanska drömmen plötsligt inte särskilt gångbar ens i USA.

Jenkins mer politisk-historiskt orienterade skildring lägger stor vikt vid högerens återkomst i början av 1970-talet. Inrikespolitiskt markerade Nixons jordskredsseger i presidentvalet 1972 slutet på 1960-talets progressiva liberalism och var en händelse som bådade för Reagans makttillträde knappt ett decennium senare. Johnsons vidlyftiga visioner om *the Great Society* och dess optimistiska krigsförklaring mot fattigdomen i amerikanska städer, kryddad med en anseelig dos social ingenjörskonst, ersattes av en betydligt mörkare debatt om narkotika och kriminalitet i den undre världen. Konservativa påtryckargrupper fyllde Nixons första år vid makten med äskanden om återinförande av dödsstraffet med hänvisning till vad man menade var en epidemi av drogrelaterade brott. Den amerikanska staden var inte längre en symbol för möjligheter och välstånd utan för problem och dekadens.

På det socialpolitiska planet betydde dock 1970-talet i lika hög grad genombrott och möjligheter som stagnation och kris. 1973 utnämner Killen till år noll för de kulturkrig som än i dag utmärker amerikanskt samhällsliv. Det rättsfall som kom att kallas *Roe vs Wade* innebär en framgång för abortförespråkarna och ledde till en mer liberal abortlagstiftning. Även i kampen för de homosexuellas rättigheter var 1970-talet en framgångsepok, fram till dess att 1980-talets aids-epi-



Attentatet mot Ronald Reagan 1981. Populärkulturens aggressivitet och filmstjärnedyrkan resulterade i politiskt våld. Inne i högen av livvakter och nedskjutna presidentmedarbetare ligger den Jodie Foster-besatte attentatsmannen John Hinckley.

FOTO: ARIEL SKELLEY/CORBIS

dem vred klockan tillbaka till hedenhös. Men den revolution som framför allt överlevde 1960-talet var den kulturella. Kreativiteten flödade, och ett ivrigt experimenterande kännetecknade områden som musik, film, konst och livsstil. Medan 1960-talet handlade om att vara den man är, handlade 1970-talet om att bli den man ville vara. Frågan var om man i denna tillblivelse, denna utbrytning ur kollektivismens och den politiska korrekthetens trygga kokong, skulle blicka bakåt mot ett mytiskt 50-tal eller framåt mot en gryende postmodernism?

INOM MUSIK OCH KONST banades det väg för postmodernismen, och Andy Warhol gick vid 1970-talets början i bräsch för dekonstruktionen av det tidigare decenniets pompösa allvarsdjup. "The 70s are empty", förkunnade Warhol, vilket särskilt innebar frihet från politiska konventioner. Själv slog han vid denna tid ett slag för kändisestetik, bland annat i sin egen tidskrift *Interview*, och på hans dukar mångfaldigades nu inte bara Jackie Kennedy och Marilyn Monroe. Stor uppmärksamhet fick den serie Maoporträtt han började producera under hösten 1972, där han medvetet förvandlade en av den radikala vänsterns hjältar till revolutionär kitsch.

Musikindustrin såg liknande tendenser, och klassiska album, som genom sin blotta titel skvallrar om de Warhol-inspirerade stämningarna 1973, är The Kinks *Everybody's In Showbiz* och Lou Reeds *Transformer*. Protestrock hade blivit glamrock och ett ivrigt testande av gränser, där en mytisk popstjärna och *gender bender* vid namn Ziggy Stardust, alias David Bowie, i början av 1970-talet blev en frontfigur. Till och med Jesus

hade blivit *Superstar* i den framgångsrika musikalfilmen från 1973.

1960-talsradikalismen hade måhända mattats, men 1970-talet bjöd ett löfte om en ny sorts radikalism, denna gång med individen i fokus. För vad fanns kvar att revolutionera efter 1968 om inte individen själv? Liksom avreglering och privatisering kom att bli 1970-talets mantra inom den amerikanska finansvärlden, upptaxerades det personliga i förhållande till det kollektiva inom kultursfären. Författaren Tom Wolfe fängade tendensen genom sitt begrepp "the Me Decade", introducerat i boken *Mauve Gloves & Madmen, Clutter & Vine* från 1976. Nu kunde allt skapas från scratch; alla var potentiella kändisar.

Ziggy Stardust och Warhol i all ära, men för amerikanen i gemen blev det mer och mer uppenbart att 1970-talsmänniskan på intet sätt var fri, utan överallt instängslad. Konspirationsteorier och föreställda katastrofscenarier, vilka fick ett ordentligt uppsving under årtiondet, var ett resultat av tidens existentiella ångest. Thomas Pynchons roman *Gravitationens regnbåge* vittnade om den utsträckning i vilken den allomfattande konspirationsteorin nu blivit en av huvudberättelserna i amerikanskt samhällsliv. Pynchon blandade resonemang om konspirationer inom vapen- och oljeindustrin med inslag av parapsykologi, behaviorism, tarotsymbolism och talmystik.

Till paranoian med gotiska eller ockulta inslag kan också räknas den så kallade "stora ufo-vågen", en lång serie utomjordiska besök i framför allt södra USA under sensommaren och hösten 1973. I november visade en gallupundersökning att 15 miljoner amerikaner hade bevittnat en sådan farkost. Ufo-fenomenet skapade en ny fångenskaps-

AXESS | RECENSERAR

The Conquest of Nature
David Blackburn
s. 41

Om det tyska naturlandskapets omvandlingar i modern tid skriver Johan Östling.

The Accidental Empire
Gershom Gorenberg
s. 42

Martin van Creveld berättar om de israeliska bosättningarnas uppkomst och deras motsägelsefulla betydelse för landets inrikespolitik.

Last Days of the Renaissance
Theodore K. Rabb
s. 43

När slutade renässansen? Anna Maria Forssberg funderar över en problematisk periodisering.

Empire's Workshop
Greg Grandin
s. 45

En studie om nyimperialistisk kontinuitet synas av Rickard Lalander.

The Theory of Corporate Finance
Jean Tirole
s. 46

Aktiva ägare skapar mindre plats för företagsledningars snedsprång, skriver Gunnar Wetterberg.

Current of Music
Theodor W. Adorno
s. 46

Erik Wallrup läser en tänkare som inte trodde på musikkonstverkets reproduktion.

berättelse med inslag av tidens upptagenhet vid psykologisk programmering, hjärntvätt och hypnos. En av årets största biografsuccéer, William Friedkins *Exorcisten* om den faderlösa och av djävulen själv besatta tonårsflickan Regan O'Neill, anknöt till samma tema, om än i en katolsk, religiös kontext.

Utanför Hollywood hette verksamheten inte exorcism, utan avprogrammering. Problemet var att vilsna ungdomar flockades till kulter och kristna fundamentalistiska sekter, som hade uppkommit i slutet av 1960-talet i takt med nedgången i medlemsantal hos större samfund. Den mest kända var den så kallade Moonsekten, med sin blandning av kristendom och hårdför antikommunism och känd framför allt genom tillämpandet av massbröllop där unga människor parades ihop med varandra i syftet att framavla en överlägsen människors.

PHILIP JENKINS HAR I TIDIGARE böcker fördjupat sig i de sociokulturella mekanismer som styr moralkonservatismen och nyhögern i USA. I linje med sin tidigare forskning menar han i *Decade of Nightmares* att moralpaniken från mitten av 1970-talet ökade lavinartat i landet och bäddade för högerns återkomst och Ronald Reagans tillträde till makten. Vridningen åt höger hade inte enbart utrikespolitiska grunder, i syfte att skapa trygghet i en värld av eskalerande kallt krig mot Sovjetunionen och mot nya fiender som Irans ayatollor och OPEC-staterna. Högervändningen var också kulturell. Omkring 1980 var USA omgivet av presumtiva hot mot vardagsamerikanen och dennes familj. Ingen kunde anses vara utom fara för psykotiska seriemördare, peder-

FORTS. PÅ NÄSTA SIDA ...

... FORTS. FRÅN FÖREGÅENDE SIDA

filer, narkotikalangare, djävulssekt och ett tilltagande oprovocerat gatuvåld. En samhällelig rädslokultur etablerades, där fruktan för "ondskans makter" överfördes från utrikespolitiska skeenden till vardagen. USA var både omgivet och penetrerat av synliga och osynliga fiender.

Men vad var det egentligen som hade gått fel? frågar sig Andreas Killen. Den värld som var löftet i 1950-talets USA och som tycktes stå på gränsen till förverkligande under 1960-talet var bara ett stort skämt 1975. Ett flertal amerikanska filmer, däribland George Lucas *American Graffiti* och Terrence Malicks *Badlands*, andades brytningstid och villrådighet, inte sällan kopplat just till ungdomars psykologiska sårbarhet och det samhälleliga våldet. I konstnärlig form blev det

verkligt den "globala bygemenskapen", för att använda den samtida medieforskaren Marshall McLuhans välbekanta begrepp. I televisionen förmedlades den nya tidens vision om delaktighet. Televisionens förmedling handlade om verkligheten i dag. I långt mindre utsträckning var den en narrativ anordning för att förmedla berättelser ur det förflutna.

EN POÄNG SOM VARKEN Killen eller Jenkins gör särskilt mycket av är att televisionen under 1960-talet också utvecklades i symbios med kalla krigets rymdkapplöpning. Inte minst den tv-sända månlandningen 1969 skapade bilden av rymden som *the final frontier*, den yttersta gränsen. Rymdskeppet Enterprise i tv-serien *Star Trek* var sinnebilden av Noaks ark, ett samhälleligt mikrokosmos, en Planeten Jorden i miniatyr på uppdrag

Kapningar och gisslantaganden betraktades under 1970-talet i högre grad som en generationskonflikt än som en politisk konflikt.

uppbrutna hemmet ett mikrokosmos i våldsam förvandling och en analogi för social kalibralik.

Det var uppenbart att kvinnor och män inte levde lyckliga tillsammans i alla sina dagar. Allt fler kvinnor rymde från det Betty Friedan en gång benämnt "det bekväma koncentrationslägret". I början av 1970-talet arbetade för första gången i historien fler amerikanska kvinnor utanför än i hemmet. Antalet skilsmässor dubblades från 1965 till 1975. Ingenstans blev förändringen tydligare beskriven än i Erica Jongs *Rädd att flyga* från 1973. Bilden av Isadora Wing på jakt efter sin egen röst i ett psykologiskt landskap präglad av det knapplösa knullet, *the zipless fuck*, blev på sitt sätt en mäktig uppgörelse med 1950-talets genus-system. Samtidigt utgjorde denna bild en utmärkt gödning för nyhögerns berättelse om den motbjudande uppluckringen av samhällelig moral.

Smärtsamma och våldsamma uppbrott åskådliggjordes inte minst genom televisionens ökade genomslag. Det glada familjelivet hade varit ett centralt tema i två av det sena 1960-talets mest framgångsrika amerikanska sitcoms, *All in the Family* och *The Brady Bunch*. 1973 kom den logiska kulmen på familjetemat inom televisionen med en teknologisk och innehållslig innovation, *television vérité*, som dock först flera decennier senare har gjort sitt segertåg över världen. Världens första dokusåpa, *An American Family*, dokumenterade det sönderfall som drabbade en familj i Santa Barbara i Kalifornien. Andreas Killen, som analyserar denna dokusåpa i detalj, kopplar tv-seriens tematik till två dominerande rädslor i efterkrigstidens USA: den hotade kärnfamiljen och massmediernas invasion av privatlivet. Det allseende kameraögat kunde nu inte bara låta ett krig långt bort i Sydostasien utspelas i vardagsrummet. Den kunde på motsvarande sätt uppsöka samma vardagsrum och i offentligheten avslöja dess idealbild som ett simpelt falsarium.

Vid sidan om de direktsända Watergate-förhören var *An American Family* 1973 års största medie-händelse. Med dessa två satsningar stärkte televisionen sin trovärdighet som en seriös verklighetsförmedlare, eftersom allt skedde i realtid. Samtidigt befäste televisionen naturligtvis sin position som gestaltare av just verkligheten. Det som fanns på band var verkligt. En av 1960-talets mest framträdande vänsterradikaler Abbie Hoffman noterade förändringen i verklighetsuppfattning, när han torrt konstaterade att om hans egen tids revolutionärer styrde kosan mot fabriken, så gav sig 1970-talets revolutionärer i väg till tv-stationen.

Televisionen hade vid 1970-talets början för-

i universum, förmedlat i det mest demokratiska av alla medier. Eller, som McLuhan uttryckte det: "På rymdskeppet Jorden finns inga passagerare, bara besättningsmän."

Även för helt vanliga luftburna resenärer krympes tidrummet på ett revolutionerande sätt. 1965 översteg antalet flygpasagerare för första gången antalet båtpasagerare över Atlanten, och 1970 års introduktion av flygplansmodellen Boeing 747 demokratiserade färdstättet ytterligare. Det tidiga 1970-talet präglades också av storslagna visioner inom den civila luftfartsindustrin. Megaterminalen Dallas/Fort Worth, som invigdes 1973, skulle bli världens största flygplats – "det största och mest betydelsefulla offentliga byggprojekt sedan pyramiderna" – till ytan större än hela Manhattan och förmöget att hantera mer flygtrafik än LaGuardia, JFK och Newark tillsammans.

Aerodromen var inte heller längre bara en plats och flygandet inte bara ett sätt att färdas. Flygandet skapade en särskild kultur och en särskild estetik – och en särskild ångest. Det eskalerande massfenomenet flygrädsla gick stick i stäv med all statistik, enligt vilken människor var säkrare i ett flygplan än hemma i sitt eget sovrum. Enligt en lång artikel i *New York Times* i augusti 1973 var 25 miljoner amerikaner rädda att flyga. Flygrädsla var plötsligt en åkomma som drabbat inte bara en lång rad framträdande skådespelare såsom Joan Crawford, Tony Curtis och Ronald Reagan, utan anmärkningsvärt nog även ett antal kulturpersonligheter med uttalat intresse för science fiction såsom Ray Bradbury, Isaac Asimov och Stanley Kubrick. Självhjälpsmanualer översvämmade marknaden och flygrädsan ledde även till grundandet av ett särskilt Institute for the Psychology of Air Travel i Boston. Flygandet i sig ansågs symbolisera framgång, makt och sex. Flygrädda torde följaktligen ha problem med någon eller samtliga av dessa tre aspekter, och behandlingen skulle lämpligen utformas i överensstämmelse med denna psykoanalytiska insikt.

Ångesten kanaliserades i 1970 års film *Airport* med Burt Lancaster i huvudrollen. Filmen var en prototyp till en ny genre av katastroffilmer som blev populär under 1970-talet. Men rädslan var också reellt befogad i en tid då flygplansdramer och kapningar var legio. Vintern 1973 hade flygplanskapningarna blivit ett sådant problem att en ny lag genomdrevs om att samtliga amerikanska flygplatser skulle installera magnetröntgen. Samtidigt ansåg experter att flygplanskaparens eller

gisslantagarens typiska profil hade förändrats från en politisk aktivist med radikal agenda till en ensam galning.

Typexemplet var den desillusionerade försäljaren Samuel Byck, vars misslyckade försök att kapa ett flygplan och styra det rakt in i Vita huset fiktivt återberättas i filmen *The Assassination of Richard Nixon* från 2004. Liksom i Bycks fall ansågs eventuellt angivna politiska mål blott vara förevändningar för att kunna skaffa sig oinskränkt herravälde över en egen slutna värld: i flygplanet, i fängelset eller i bankvalvet. Kapningar och gisslantaganden betraktades i en amerikansk föreställningsvärld under 1970-talet i högre grad som en generationskonflikt än en politisk konflikt. Därför, framhåller Killen, fanns ett behov av att psykologisera inte bara terroristen själv utan också hela den kultur som alstrat honom.

DEN TANKE SOM FRAMFÖR ALLT dröjer sig kvar efter läsningen av Jenkins och Killens böcker är att det i högre grad än ett *Post-Sixties* tycks röra sig om ett *Anti-Sixties*, ett medvetet eller omedvetet omstörtande av den tidigare epokens värden och ideal. Med hjälp av olika angreppssätt hävdar dessutom båda att en kalenderbaserad decennindelning gör kulturhistorikern en otjänst. Specifika årtal som 1970 och 1980 markerar snarare 1960-talets respektive 1970-talets höjdpunkter än inträdet i en ny tid. Men medan Jenkins tecknar ett konservativt 1970-tal som löper mellan 1975 och 1986, stannar Killen för ett enda prismatiskt år genom vilket resten av årtiondet kan skönjas.

En lika vanlig som irriterande tendens i amerikansk historiografi, som också drabbat delvis Jenkins men framför allt Killen, är det nationella navelskåderiet. Många skeenden var unika för USA, men 1973 var exempelvis ett krisfyllt år inte bara där. Hade Killen aldrig så lite blickat utåt mot skeenden i andra länder, från militärkuppen i Chile till oljekrisens globala dimensioner, hade förmodligen argumentationen kunnat stärkas åtskilligt. Dessutom hade han kanske upptäckt att det gisslansyndrom han på var och varannan sida hänvisar till faktiskt var ett fenomen och ett begrepp just 1973 i ett bankvalv på Norrmalmstorg.

Ingen av författarna kan heller dölja sin underliggande fråga: Vad är egentligen den fundamentala defekten i dagens amerikanska samtidskänsla? Båda söker förklaringen i 1970-talets ångestfyllda kollektiva mardrömmar om upplösning och hot och den moralpanik som omgav både politiken och populärkulturen. Tidsparalleller som dessa haltar förstås, men det är samtidigt frestande att använda författarnas diagnos över sjukdomstillståndet. Mycket av 1970-talet spökar onekligen i 2000-talets Amerika: Vietnams återkomst, de frekventa konspirationsteorierna, kändiskulten, högkonjunkturen för katastroffilmer, priset på och kontrollen över oljan, striderna kring aborter, dödsstraff och samkönade äktenskap, televisionen som regissör av verkligheten, paniken kring härdsmältan i kärnfamiljen och – sist men inte minst – den påtagliga rädslan att flyga.

Frågorna om vad som kännetecknade 1970-talets USA och vilka år det rör sig om är därmed kanske fel ställda. Kanske ska vi, tillsammans med den journalist i *New York Times* som här förleden reflekterade över likheterna mellan krigen i Vietnam och Irak, helt enkelt ställa frågan: Kommer 1970-talet någonsin att ta slut?

Erövringsens makt och naturens kval

THE CONQUEST OF NATURE
Water, Landscape and the Making
of Modern Germany

David Blackburn

Jonathan Cape 2006 (497 s.)

MÄNNISKANS HERRAVÄLDE över naturen har mycket att lära oss om det mänskliga herraväldets natur. I alla tider har människan interagerat med naturen, och hennes drömmar har ständigt projicerats på haven, bergen och ångarna. Hennes vilja att kontrollera och tygla landskapet har harmoniserat med samtidens starkaste strömmar och mäktigaste intressen. När människan har underkuvat naturen har hon också röjt något av sin egen natur.

Så skulle mottot för historikern David Blackburns nya bok kunna lyda. Det är en fascinerande studie av människans föränderliga förhållande till geografin och biosfären under ett kvarts årtusende. Mer precist handlar hans bok om Tyskland från mitten av 1700-talet intill vår tid, ett geografiskt område i Europas hjärta, där inbyggarna ständigt har gått i närmkamp med naturen. Målet har varit att betvinga, besegra och behärska landskapet: träsket skulle dräneras, floderna tämjäs, vågorna kuvas. Blackburn kallar följaktligen sin bok *The Conquest of Nature*, ett uttryck för det betraktelsesätt som under de gångna århundradena varit det förhärskande. Framställningen vilar på en solid grund och är ytterligt väldokumenterad med talrika hänvisningar till nautiska periodika och preussiska dagböcker såväl som östtyska industrirapporter och *Zeitschrift für das gesamte Turbinenwesen*.

David Blackburn, historieforskare vid Center for European Studies vid Harvarduniversitetet, är väl skickad att skriva denna bok. Han hör till de allra främsta uttolkarna av det tyska 1800-talet. Redan för över tjugo år utmanade han och Geoff Eley den då förhärskande *Sonderweg*-tesen i tysk historieforskning, när de i en uppmärksam bok ifrågasatte föreställningen att det fanns en normalväg i europeisk historia som Tyskland hade avviker från. Sedan dess har Blackburn publicerat flera uppslagsrika studier, som bidragit till den vitalisering av forskningen om modern tysk historia som inte minst anglosaxiska akademiker har stått bakom. I likhet med många amerikanska och brittiska yrkeskamrater hämtar han mycket av sin styrka ur utmärkt förtrogenhet med materialet, osviklig stilkänsla och förmåga att ständigt söka upp nya fruktbara kunskapsområden.

När han nu anlägger ett miljöhistoriskt perspektiv på Tysklands förflutna, återknyter han på sätt och vis till en gammal historiografisk tradition. 1800-talshistorikern Heinrich von Treitschke fyllde sina sidor med geografiska iakttagelser, och under 1920-talet gick tyska forskare i bräsch för ett nytt slags regionalhistoria, som koncentrerade sig på mänsklig interaktion med landskapet. Nazisternas idéer om *Lebensraum*, *Geopolitik* och *Ostforschung*, där vetenskapen ingick förning med rasideologin, förändrade allt detta. Medan franska historiker även efter 1945 kunde kalla kapitel i sina böcker för exempelvis *La Terre et les Hommes*, skulle tyska kollegor orsaka rama-



Den andra skapelsen. Målning av Johann Joseph Leyendecker (1810-1867) föreställande det stora blybergverket i Meckernich, 1854.

FOTO: AKG IMAGES

skri om de döpte det till *Land und Leute*, ett språkbruk som omisskännligen associerades med nazismen. En hel historievetenskaplig riktning var stigmatiserad.

SEDAN ETT ANTAL ÅR har man emellertid upplevt en rumslig vändning (*spatial turn*) i delar av humanvetenskapen, varvid sammanflätningen av tidens och rummets dimensioner åter har hamnat i centrum för forskningen. Blackburn inspireras av detta och är samtidigt väl medveten om traditionens belastning på tysk botten, men för honom är själva utgångspunkten att geografiska och ekologiska projekt i stor skala bäst förstås som avspieglingar av tidens ideologiska strömningar. Tyskarnas erövring av naturen får följaktligen av Blackburn sin historia indelad i tre distinkta faser, var och en förbunden med sin tids idéer och intressen. Under 1700-talet präglades betvingandet av naturen av Preussens upplysta despoti, medan man under 1800-talet hämtade sin kraft ur tankar om nationalism och revolution som hörde århundradet till. Under den tredje fasen, 1900-talet, bedrevs kampen under demokratis, kommunismens eller nazismens standar.

Fredrik den stores utdikning av sumpmarken Oderbruch under 1700-talets senare hälft utgör bokens utgångsläge och replikpunkt; gång på gång återvänder Blackburn hit för kontraster och komparationer. Han ser torrläggningen av den vidsträckt våtmarken utmed Odern västra sida i dagens Brandenburg som ett inslag i kungens program att skapa ett starkt, konsoliderat Preussen.

Detta storskaliga företag hade sin utrikespolitiska pendang i de maktpolitiska expansionssträvandena och sin inrikespolitiska motsvarighet i en reformpolitik med absolutistiska förtecken. Men dräneringen av de otillgängliga, vattenmätade nejderna gav inte bara utdelning i omfattande landvinster, som kunde bereda väg för en betydande kolonisation av sachsare, württembergare och franskspråkiga bosättare västerifrån. Utdikning och torrläggning köptes på samma gång till ett högt ekologiskt pris. När Blackburn skall reda ut denna besvärliga balansräkning visar han prov på ett sällsynt sinne för sakernas komplexitet: å ena sidan innebar det att ogästvänliga, stinkande träsk förvandlades till bördiga och beboeliga områden, å andra sidan medförde det

att en osedvanligt rik fauna (varg, björn, lodjur) försvann för alltid. 1800-talsromantiker som Theodor Fontane (hans *Wanderungen durch die Mark Brandenburg*, utgivna mellan 1862 och 1889, återgav bilder från ett svunnet, obefläckat Oderbruch) gjorde det enkelt för sig när de hävdade att ett paradiset hade förlorats, men det gjorde också de som såg erövringen av sumpmarkerna som en otvetydig seger över naturen.

BLACKBOURN FÖRLORAR NÅGOT av denna blick för processernas janusansikte när han fortsätter in i 1800-talet. Här är han i stället mån om att gendriva uppfattningen att tysken i allmänhet var en bakåtsträvande, irrationell mörkman, främmande för världsligt framåtskridande och industriell utveckling, det vill säga samma tanke han förfäktade i *Sonderweg*-debatten i början av 1980-talet. Han har heller inga problem att övertygande demonstrera att teknikvurm och framstegsbejakelse grep omkring sig lika mycket i Tyskland som någonsin i Storbritannien eller Frankrike under 1800-talet.

I fylliga fallstudier exemplifierar han sin tes. Den energiske, visionäre ingenjören Johann Gottfried Tulla inkarnerar ett av det tidiga 1800-talets mest spektakulära projekt, "tämjandet av den vilda Rhen". Under loppet av flera decennier reglerades och förkortades den viktiga floden i väster på ett sätt som fick avgörande konsekvenser för samfärdsel, köpenskap och integration. Omgestaltningen av den nordtyska Jadebukten är ett annat stort företag som Blackburn skärskådar. Här anlades Wilhelmshaven som örlogshamn i mitten av 1850-talet efter stora ingrepp i naturen, ett tecken så gott som något på att Preussens marina ambitioner var i stigande.

De grandiosa planerna – dammar, ångbåtskanaler, hamnanläggningar – för Blackburn in i en större inramning som knappast är kontroversiell: de var alla utslag för seklets progressiva anda och betjänade alla framväxten av en helgjuten nationalstat. Uppslutningen var mangrann bland framåtsträvande liberaler, socialister och nationalist. Naturskydd och teknikambivalens förblev i mångt och mycket de konservativas sak fram till slutet av 1960-talet.

1800-talsspecialisten Blackburns kunskaper om dessa skeenden är överväldigande, så överväldigande att han emellanåt förlorar fokus och gli-

der iväg i digressioner. Aningen förvånad konstaterar man därför att de bästa kapitlen i *The Conquest of Nature* är de som behandlar 1700- och 1900-talen.

PARADNUMRET ÄR otvivelaktigt den inträngande analysen av samspillet mellan rasistisk ideologi, geopolitisk strategi och rumslig expansion i Tredje riket. Prypjatsträsket, en vidsträckt, oländig våtmark i de polsk-vitryska gränsnejderna, blev under 1930-talet objekt för nazisternas fantastier. Den tyske geografen Martin Bürgener karakteriserade området i en bok från 1939 som ett av de minst utvecklade i Europa, men framhävde att man medelst kraftfulla hydrologiska insatser kunde dränera det och skapa livskraftiga jordbruksarealer av danskt eller nederländskt format.

I vägen för de storslagna visionerna stod emellertid slaver, judar och den polska staten, av hävd av tyskarna betraktade som passiva, utvecklingshämmande element. Lösningen måste därför vara politisk, med andra ord rasideologisk: ett landskap som beboddes av en överlägsen ras formades i nazisternas föreställningsvärld i harmoni med naturen, medan underlägsna raser aldrig kunde leva i naturlig samklang med omgivningarna utan bara framkalla degeneration. Här fanns alltså en biologisk förbindelse mellan folk och land: det genuint tyska landskapet var välordnat, mångfasetterat och levande.

Idéer om ras, land och folkmord underbyggdes således de grandiosa projekt som sjösattes vid krigsutbrottet och som innefattade omflyttning av folktyskar, torrläggning av vattensjuka marker och eliminering av oönskade befolknings-element. Målet var att expandera det stortyska rummet österut genom att skapa ett rent och välmående landskap i de förut så ogästvänliga polska träskmarkerna. Krigets fortsatta framfart ändrade dock förutsättningarna, och det enda som fullföljdes var utrotningen av judarna.

Nazismens ekologiska program var inte bara monumentalt och utåtriktat, utan inrymde även konservativt naturskydd av äldre märke och inslag som i dag framstår som framsynta. Flera av Nazitysklands främsta miljödebattörer påbörjade också utan vidare friktion nya karriärer efter kriget, däribland Alwin Seifert, en tongivande landskapsarkitekt i nazistisk tjänst som under 1950-talet kunde fortsätta sin bana i Förbundsrepubliken. Efterkrigstiden får tyvärr annars som så ofta karaktär av summarisk epilog i Blackbourns bok. Ekonomiskt under, destruktiv östtysk industripolitik, begynnande västtysk miljörelse, framväxten av ett grönt parti – allt passerar hastigt revy.

LITE LÄNGRE DRÖJER HAN DÅ vid fördrivningen av folktyskarna i andra världskrigets efterdyningar. Dessa etniska tyskar, 12–13 miljoner till antalet, vidmakthöll under efterkrigstiden minnet av ett förlorat *Heimat* i öster. I den hembygds-kultur som odlades återkom berättelser förlagda till de polsk-tyska gränsområdena som alltsedan Fredrik den store hade retat fantasin. Efter återföreningen 1990 har emellertid premisserna förändrats i grunden. Lösningen på geografiska och miljöpolitiska problem söks nu allt oftare i mellanstatligt samarbete mellan Tyskland, Polen och Tjeckien, ett samarbete som väcker minnet av gamla mellaneuropeiska oförrätter till liv men som lika ofta bär på förhoppningar om en mer konstruktiv relation mellan människa och natur.

JOHAN ÖSTLING

Politikens kris är bosättarnas livsluft

THE ACCIDENTAL EMPIRE
Israel and the Birth of the Settlements
1967–1977

Gershon Gorenberg

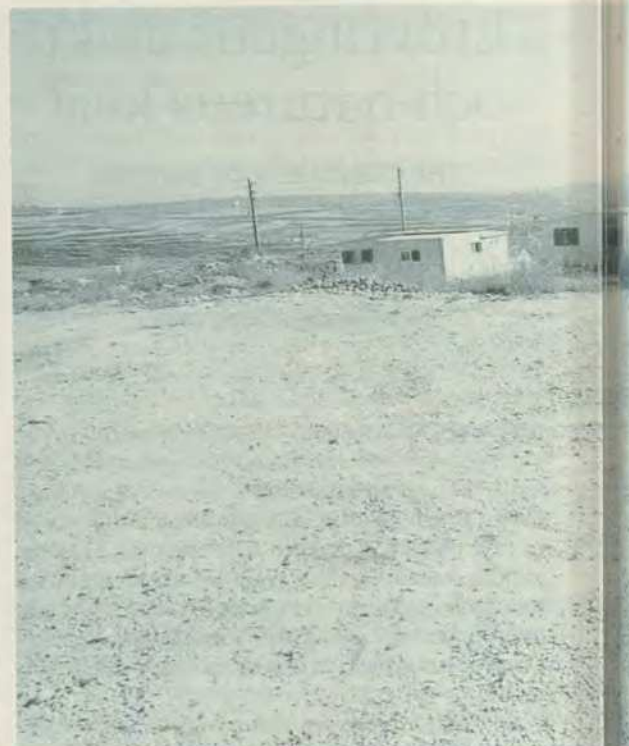
Times Books 2006 (464 s.)

I MÅNGA ÅR HAR MÄNNISKOR, både i och utanför Israel, betraktat de judiska bosättningarna på den ockuperade Västbanken – fram till mitten av 2005 även de i Gazaremsan – som ett av de främsta hindren för fred i Mellanöstern. Det är möjligt att den uppfattningen överensstämmer med det verkliga förhållandet, men med tanke på hur Kassamraketerna har fortsatt att falla över södra Israel även sedan man utrymt Gazaremsan finns det anledning att tvivla. Gershon Gorenbergs *The Accidental Empire* handlar emellertid om en annan fråga, nämligen hur bosättningarna uppstod och vilka faktorer som gjort det möjligt för dem att utvecklas som de har gjort.

Gorenberg är en israelisk författare och journalist. Som han presenterar historien var Israels "imperium" verkligen ett fall av oavsiktlig tillväxt, ett resultat av många motstridiga krafter utan större samordning och än mindre planering. Innan krisen bröt ut i maj 1967 fanns det inte någon i Israel som på allvar förväntade sig att det skulle bli krig, och en överväldigande majoritet hade sedan länge accepterat de då gällande gränserna som permanenta och definitiva. Men sexdagarskriget kom som en fullständig överraskning och slutade i en lika fullständig seger, och efter det började saker och ting förändras. Nästan från den första dagen fanns det ledande israeler som av strategiska och försvarspolitiska skäl önskade att Israel skulle behålla åtminstone en del av de ockuperade områdena, och det fanns andra israeler – ibland var det till och med samma israeler – som insåg att om landet utvidgade sina gränser innebar det att man utsträckte sin makt över ett stort antal motvilliga palestinier, äventyrade sin demokrati och att detta skulle leda till internationella förvecklingar av olika slag. Detta dilemma började hemsöka Israel redan innan vapnen tystnat och gör det på många sätt fortfarande.

Regeringen var redan från början fast besluten att behålla Jerusalem, en stad som har varit helig för judar långt innan någon ens hört talas om vare sig kristna eller muslimer. Bortsett från det fanns det bara en sak som alla israeler kunde enas om: att man inte skulle lämna tillbaka någon mark annat än i utbyte mot fred, en fred som efter Khar-toumdeklarationen, i vilken arabstaterna fastslog sin vägran att erkänna eller förhandla med Israel, såg ut att vara längre borta än någonsin.

Åsikterna gick som vanligt starkt i sär. Försvarsminister Moshe Dayan såg saken ur ett militärt perspektiv och menade att de viktigaste områdena var Västbankens kullar och östra Sinaiöknen ned till Tiransundet. Hans långvarige rival, biträdande premiärministern och arbetsminister Yigal Allon, ansåg att Golanhöjderna och Jordandalen var viktigast. Varken premiärminister Levy Eshkol eller Golda Meir, som efterträdde honom 1969, lyckades lösa de här meningsskiljaktigheterna. I stället utnyttjade de oenigheterna för att bevara sina egna ställningar.



En bön för Västbanken. Bosättningarnas expansion och de motstridiga inrikespolitiska strategierna.

Särskilt Golda Meir gjorde det till en konst att inte fatta beslut.

Eftersom Israels högsta ledning var förlamad började olika grupper ta skulden i egna händer. Några drog fördel av Dayans önskan att behålla kullarna och förhindra egypterna från att återvända till Gaza och byggde de första bosättningarna på Judeens och Samariens kullar samt i Gazaremsan och Sinaiökens nordöstra hörn (Rafa). Vänstergrupper utnyttjade Allons beslutsamhet att behålla Golanhöjderna och Jordandalen och byggde de första bosättningarna i de områdena. Vissa grupper var sekulära, medan andra bestod av religiösa fanatiker. En del finansierades av Jewish Agency, en organisation som sedan länge hade fört en tynande tillvaro men som såg kriget som ett historiskt tillfälle att blåsa nytt liv i sin verksamhet.

Mycket litet av den här verksamheten var ett resultat av konsekventa beslut på regeringsnivå. Enskilda ministrar hade visserligen sina egna informationskällor. Några av dem besökte de nya bosättningarna och gjorde vad de kunde för att hjälpa till. Så blev, till exempel, de första bosättarna på Golanhöjderna klassificerade som arbetssökande och hörde som sådana hemma under arbetsminister Allon. Men regeringen som helhet kände inte till mycket av det som pågick och blev i många fall informerad först i efterhand.

EFTER OKTOBERKRIGET 1973 avgick Golda Meir i juni 1974 och ersattes av den förutvarande generalstabschefen Yitzhak Rabin. Rabin hade tillbringat åren 1968–73 som Israels ambassadör i Washington D.C. och inte spelat någon framträdande roll när det gällde att besluta vilka bosättningar som skulle byggas eller var och när. Han var varken hök eller duva utan en pragmatiker. Det kan inte ha funnits många politiker som var så genuint ointresserade av religion, ideologi eller historia som han var. Rabin försökte ignorera dessa faktorer för att uppnå vad han kallade för en "förnuftig kompromiss" med de kringliggande arabländerna och med palestinerna. Vad han menade var en överenskommelse som skulle leda till fred genom att en stor del av marken återlämnades till palestinerna, medan några av de i



Israels "imperiebyggande" skedde i klyftan mellan djupt

FOTO: WILLIAM KAREL/SYGMA/CORBIS

strategiskt avseende viktigaste besittningarna förblev i israeliska händer. I politiskt avseende var hans regering svag. Den klarade inte att sätta stopp för bosättningarna, särskilt inte dem som byggdes av den högerextrema religiösa rörelsen Gush-Emunim – "De troendes block". Blocket sponsrades av det Nationella Religiösa Partiet, som i sin tur ingick i Rabins koalition och vars makt växte under hela 1970-talet.

Alltihop var i själva verket ännu mera komplicerat. Rabins försvarsminister, Shimon Peres, var sedan länge en av hans rivaler. Peres hoppades få efterträdare Rabin som premiärminister och intrigerade hela tiden mot honom. Därigenom hindrade han, bland annat, Rabin från att agera så kraftfullt mot anhängarna till Gush-Emunim som premiärministern kanske hade önskat. Det var Peres, denne självutnämnde fredskämpe, som såg till att de första bosättningarna utanför Nablus kunde byggas. Sedan fanns Allon, som en gång hade varit Rabins överordnade och mentor och som i sin ställning som utrikesminister fortsatte att stödja bosättarna på Golanhöjderna och i Jordandalen. Allon bidrog därigenom till att förhindra varje möjlig överenskommelse med Jordaniens kung Hussein. Förvånande nog stödde Allon även de religiösa fanatikerna i Hebron, något som kan ha berott på en önskan att gottgöra att han som ung officer inte hade lyckats erövra staden 1948.

UNDER MITTEN AV 1970-TALET, då den amerikanske utrikesministern Henry Kissinger med stöd av president Gerald Ford utsatte Rabin för starka påtryckningar att gå med på en överenskommelse, enligt vilken stora delar av Sinai skulle återlämnas till Egypten, var premiärministern helt enkelt inte stark nog att stå emot det tryck från olika håll som han var utsatt för. Det bör dock sägas att arabländernas och palestiniernas vägran att sluta fred annat än efter ett fullständigt israeliskt tillbakadragande från de ockuperade områdena spelade bosättarna i händer. Bosättarna agerade, medan de israeliska ministrarna planerade, intrigerade och tvekade. Gorenberg har helt rätt, när han säger att dödläget var den grogrund som fick bosättningarna att blomstra.

Bortsett från en kort epilög är det här Gorenberg sätter punkt för sin berättelse. Det är därför nödvändigt att påminna läsaren om vad som hände sedan. Våren 1977 lämnade det Nationella Religiösa Partiet till slut Rabins koalition och fällde hans regering. I de efterföljande valen kom Menachem Begin till makten. Begin var helt annorlunda både som människa och som politiker. Han hade växt upp i Warszawa. 1939 flydde den då 26-åriga Begin från Polen, där han lämnade både den ungdomsrörelse, BETAR, som han hade lett och sin familj bakom sig. Familjen dödade senare i Förintelsen. År 1943 kom han via Iran fram till vad som då var Palestina. Från den stunden fram till 1948 ledde han terroristernas revolt mot de brittiska mandatmyndigheterna. Därefter ledde han högerpartiet Herut (senare Likud) som hade som sitt uttalade mål ett återupprättande av Israel inom dess bibliska gränser. Under de nitton åren från 1948 till 1967 tycktes detta mål vara fullständigt realistiskt. Israels seger i sexdagarskriget 1967 och i ännu högre grad Begins seger i valen tio år senare innebar dock att det framstod som möjligt att vidmakthålla Israels herravälde över, om inte allt det land som nämns i Bibeln ("från Euftrat till Nilen") så åtminstone över hela Israel väster om Jordanfloden såväl som Golanhöjderna.

Resultaten lät inte vänta på sig. När Begin tillträdde 1977 fanns det i alla de ockuperade områdena tillsammans bara omkring 11 000 judiska bosättare. När han avgick sex år senare var de ungefär 100 000 – till och med efter att bosättningarna i Sinai hade avvecklats till följd av fredsöverenskommelsen med Egypten – och då ingår inte de tiotusentals bosättare som fanns i östra Jerusalem i denna summa. De flesta var varken religiösa fanatiker eller idealistiska kibbutzmedlemmar, vilket hade varit fallet i början av bosättningarnas historia, utan vanliga israeler.

I en tid som präglades av betydande ekonomiska påfrestningar var det i första hand de fördelar som regeringen utlovade som lockade dem: lägre inkomstskatt, möjligheten till en större bostad med en liten trädgård och kanske en *country club* som byggts för statens pengar. År 2005 hade deras antal stigit till nästan en kvarts miljon. Tvärtom förhoppningarna hos en del av de första bosättarna kom de aldrig i närheten av att förändra den demografiska balansen i områdena, som fortsätter att väga tydligt över till palestiniernas fördel. Däremot lyckades de skapa en mäktig lobby.

Delvis tack vare egna ansträngningar, delvis tack vare ekonomiskt stöd från utlandet, utgör bosättarna nu ett överväldigande hinder för alla israeliska planer på att utrymma områdena, just som Begin och än mer Ariel Sharon, hans jordbruksminister, hade avsett.

GORENBERGS SKILDRING SLUTAR alltså just då antalet bosättare började skjuta i höjden, vilket kom att ge dem betydande makt i den komplicerade väv som den israeliska politiken utgör. Den är icke desto mindre fylld av fascinerande information, varav en hel del är nytt, om hur de första bosättningarna skapades och växte.

Gorenberg är förvisso snarare journalist än historiker, och som journalist ger han många detaljer av skeendena som kanske inte skulle ha tagits med i en mer akademiskt hållen framställning. Han gör berättelsen personlig, även om det tvingar honom att föra in flera andraplansfigurer och följa dem.

Men detta är småsaker. Trots några smärre felaktigheter är Gorenbergs bok på det hela taget väl

disponerad och tydligt skriven. Allteftersom läsningen framskrider blir även stilen mindre didaktisk och mera jordnära. En lingvist kan säkert se författarens hebreiska skymta alldeles under ytan på hans engelska.

Utomlands, och nuförtiden även i Israel, demoniseras bosättarna ofta som människor, som på grund av girighet eller ren envishet, utgör det viktigaste hindret för ett israeliskt tillbakadragande från områdena och därmed en länge emotsedd fred. Det är osäkert om den uppfattningen har överlevt händelserna under juli och augusti 2006. Men det råder inte något tvivel om att den som intresserar sig för bosättarna, och de bosättningsar som de har byggt, har mycket att hämta i Gorenbergs informativa och bitvis fascinerande arbete.

MARTIN VAN CREVELD

Översättning: Henrik Celander

I epokernas garn

LAST DAYS OF THE RENAISSANCE
And the March to Modernity

Theodore K. Rabb

Basic Books 2006 (280 s.)

JAG DELTOG FÖR NÅGRA ÅR SEDAN i ett seminarium för doktorander i historia och litteraturvetenskap vid École des Hautes Études en Sciences Sociales i Paris. Seminarielidaren, en fransk litteraturprofessor, inledde en dag seminariet med att be var och en av deltagarna att skriva ned när 1600-talet började och slutade. De flesta fattade galoppen, eller trodde i alla fall att de gjorde det, och skrev att 1600-talet slutade 1715 – Ludvig XIV:s dödsår. När det gällde 1600-talets början var buden mer spridda – 1598 (Ediktet i Nantes), 1618 (början av 30-åriga kriget) eller 1610 (Henrik IV:s död). Några skrev helt enkelt 1600 respektive 1699, men det jag minns bäst är att några av seminariets deltagare, de som ansågs vara mest lovande, vägrade att delta i övningen och ifrågasatte den i starka ordalag.

Jag förstod inte då vad som var så kontroversiellt, men jag tycker fortfarande att övningen var en nyttig insikt i periodiseringens godtycklighet och betydelse. Att dela in historien i epoker är inte bara att göra det lättare att skriva uppslagsböcker och översiktsverk. Det är att ge perioderna mening – och det är inte minst att konstruera historia som en vetenskap.

Allt detta är historikern Theodore K. Rabb mycket medveten om, när han i sin nyutkomna bok försöker skapa nya periodiseringar. När slutade renässansen? lyder hans huvudsakliga och ganska originella fråga. Vanligen är det snarare när renässansen började som brukar diskuteras, eller om den över huvud taget ägde rum. En äldre uppdelning mellan den mörka, stillastående medeltiden och den ljusa, dynamiska renässansen har ifrågasatts av moderna forskare. Vissa ser ingen mening alls med renässansen. Enligt dem levde såväl Dante och Petrarca som Martin Luther under medeltiden.

Rabb argumenterar i sin bok för att använda begreppet renässansen snarare än den "tidigmoderna" epoken. Med en anglicistisk ordvits avfärdar han det sistnämnda begreppet, eftersom det inte klargör när "tidig" blev "modern". Självt har Rabb ambitionen att förklara just detta. Han menar att man genom att avgöra när renässansen tog slut också kan säga något väsentligt om när den moderna tiden började.

I ett medryckande inledningskapitel argumenterar Rabb för att det hör till historikernas uppgifter att förklara historisk förändring, och att det därför är viktigt att identifiera när viktiga omvandlingar ägde rum. Han betonar att det funnits avgörande ögonblick i historien och menar att historiker ofta är alltför fega: så fort de uppmärksammar en viktig förändring lägger de ändå till en brasklapp om kontinuitet. Följaktligen fokuserar Rabb i stället på historiens vattendelare, och välkomnar de motexempel han väntar sig ska följa på läsningen av hans bok. Kanske blir han mer sannspädd än han skulle vilja – det är nämligen lätt att resa invändningar mot hans bok. Problemet är att han på samma gång är alltför konventionell och alltför vågad.

EFTER RABBS UTMANANDE inledningskapitel har man som läsare höga förväntningar. Därför framstår följande periodisering som lite av en antiklimax:

Omkring 400–1000: den mörka tiden
Omkring 1000–1350: den blomstrande medeltiden
Omkring 1350–1700: renässansen
Omkring 1600–1650: renässansens kris
Omkring 1650–1700: renässansens sista dagar
Omkring 1700–1900: revolutionernas tidsålder
1900–i dag: den moderna tiden

Varken den tidsmässiga placeringen av medeltiden eller av renässansen känns ju särskilt spektakulär. Och att låta revolutionernas tidsålder pågå i hela tvåhundra år förefaller stå i rakt motsättning till de stora orden om historiens viktiga brott från inledningskapitlet. Bokens viktigaste, och mest kontroversiella, tanke är att renässansen hamnade i kris under 1600-talet och att detta ledde till modernitetens födelse. Rabb låter emellertid sin framställning börja långt tidigare, och faktum är att det är en riktigt bra översikt över medeltiden och det som jag trots allt gärna kallar den tidigmoderna perioden. De tekniska, politiska och kulturella förändring-

förlängningen organisationen av de framväxande staterna. En viktig tanke för Rabbs resonemang är att renässansen är en period då de styrande omfamnar kriget med glädje – ända tills förödelsen i Trettioåriga krigets spår blir alltför uppenbar.

Traditionellt brukar ju renässansen, pånyttfödelsen, förknippas med återupptäckandet av antiken, och denna koppling finns givetvis också hos Rabb, liksom intressanta resonemang om renässansens bildvärld och arkitektur. Samtidigt präglades tidsandan på ett avgörande sätt av vidskeplighet. Att de stora häxprocesserna ägde rum under denna era är knappast en slump, enligt Rabb.

RENASSANSEN BAR EMELLERTID på sin egen undergång, enligt Rabb. Detta låter ju snyggt och spännande, men är det sant? Även om det givetvis finns stora skillnader mellan världen som den ser ut i dag och som den gjorde för fyrahundra år sedan, har jag svårt att se de dramatiska brott som författaren skisserar. Det finns mycket som talar för att vår kultur snarare är en arvtagare till renässansen än dess antites.

Men nu predikar ju Rabb knappast kontinuitetens evangelium. Från till den förändring som skulle komma såddes, enligt författaren, vid 1600-talets början. Han diskuterar de klimatförändringar som gjort att 1600-talet



FOTO: IBL

ibland har kallats den "lilla istiden" och de olika uppror och inbördeskrig som präglade på 1640- och 1650-talen. Det

Krutets entré på historiens scen förändrar inte bara krigföringens förutsättningar utan också i förlängningen organisationen av de framväxande staterna.

arna presenteras underhållande och lättfattligt. Statsbildningsprocessen skildras på ett initierat sätt och Rabbs konsthistoriska utflykter förhöjer läsoplevelsen ytterligare.

Det är helt enkelt en utmärkt bok för den som intresserar sig för epoken och som inte har alltför stora förkunskaper. På den period som Rabb kallar den mörka ödsas inte många ord, men han är mer utförlig när det gäller medeltiden. Hans skildring av medeltidens sammanblandning av politik, lag och samhälle samt kyrkans dominans är en bra bakgrund till hans huvudsakliga ämne.

Vad kännetecknar då renässansen? En viktig faktor är just att de världsliga furstarna växt sig tillräckligt starka för att utmana påvemakten. En annan företeelse som sammanfaller med renässansen är pesten; det första stora utbrottet äger rum vid 1300-talets mitt, och vid 1700-talets början har den nya rationaliteten kraftigt minskat epidemins härjningar.

Krutets entré på historiens scen förändrar inte bara krigföringens förutsättningar utan också i

är lätt att instämma i hans resonemang, om man har exempelvis England eller Frankrike för ögonen, men när Rabb hävdar att det ägde rum både uppror och en statskupp i Sverige på 1640-talet blir jag mer tveksam. Visst fanns det politiska oroligheter, men något uppror bröt aldrig ut, och när det gäller statskuppen är det osäkert vad Rabb över huvud taget syftar på. I hans framställning utgör i vilket fall som helst 1650 en brytpunkt: de inbördes stridigheterna är slut och de nya staterna är konsoliderade. Detta är en rimlig slutsats, även när det gäller Sverige, även om skeendet var långt mindre dramatiskt än Rabb antyder.

Den viktigaste krisen var trettioåriga kriget. Detta långvariga, blodiga och kostsamma krig skulle, enligt Rabb, komma att förändra Europa i grunden. Kriget och den vetenskapliga revolutionen, menar Rabb, var de två fenomen som ledde till att renässansen tog slut och revolutionernas tidsålder tog vid. Den kritiska perioden för båda dessa omvandlingar var 1600-talets andra hälft.

När det gäller den vetenskapliga revolutionen

är det inga problem att vara överens med Rabb. Han menar att 1600-talets andra hälft innebar en minskad tro på det övernaturliga och ett genombrott för det rationella tänkandet. Under denna period slutade man också att se tillbaka på antiken som ett ouppnåeligt ideal och menade i stället att den egna samtiden hade kommit lika långt eller även längre än de antika tänkarna och konstnärerna. Särskilt intressant i sammanhanget är det bittra gräl, *querelle*, som pågick mellan "den gamla" och "den moderna" falangen i Frankrike i många år med utgången att de moderna avgick med segern.

Rabb menar också att religionens betydelse minskade under 1600-talets senare del, och det är nog sant, men hans exemplifiering är inte helt trovärdig. Han framhåller den ökade religionsfriheten i England i slutet av 1600-talet, men nämner inte att Ludvig XIV vid samma tid återkallade ediktet i Nantes, vilket ledde till att Frankrikes protestanter tvingades emigrera. Detta är inte det enda exemplet på att Rabb, i sin vilja att argumentera för sin sak, väljer exempel som inte är helt representativa. Trots detta anser jag att Rabbs analys av den framväxande rationaliteten är intressant och övertygande.

När det gäller Rabbs andra punkt finns det betydligt större problem. Han hävdar nämligen att Trettioåriga krigets fasor ledde fram till en allmer utbredd pacifism, också hos de

styrande, under 1600-talets senare del. Både inom konsten och litteraturen, menar han, kunde man se framväxten av en mindre heroiserande inställning till kriget.

Rabb kommer med många intressanta exempel på författare och konstnärer som uttryckt skepsis mot kriget, men det är lätt att komma med motexempel. Även om sättet att tala om kriget förändrades, vilket är mycket möjligt, är det svårt att se en förändring i praktiken. Ett otal krig under 1600-talets andra hälft och 1700-talets början visar att maktavarna visserligen använde sig av det nya fenomenet diplomati men inte tvekade att ta till vapen. Och även om Trettioåriga kriget överträffar många krig i mänskligt lidande, eftersom det pågick så länge inom samma geografiska område, var Österrikiska tronföljdskriget eller Stora nordiska kriget knappast några tebjudningar heller.

DEN VETENSKAPLIGA revolutionen utmanade många av renässansens grundvärderingar och bidrog till att epoken övergick i en ny era. Men när det gäller pacifismen är det svårare att se att den verkligen hade den betydelse för samtiden som Rabb hävdar. När vi kommer in i det Rabb kallar revolutionernas tidsålder är det närmast omöjligt att finna den. Våldet och kriget känns sorgligt beständigt. Det förefaller inte helt övertygande att betrakta dagens krigiska samhälle som en antites till 1600-talets krigiska samhälle.

Rabbs försök till periodisering är både påfallande djärv och påfallande traditionell. Det är som traditionell historieskrivare han lyckas bäst. Hans skildring av den övergripande utvecklingen är pregnant och läsvärd. När det gäller hans djärvare

teser om den växande pacifismen och renässansens slut är dessa mindre övertygande.

Ändå måste man beundra Rabb för att våga trampa upp en egen stig bredvid den asfalterade landsvägen. Sådana periodiseringsförsök av till synes välkända och väl avgränsade bidrar till att skapa nya perspektiv och därmed ny mening åt det förflutna.

ANNA MARIA FORSSBERG

Nyimperialismens snickarbod

EMPIRE'S WORKSHOP
Latin America, The United States and
the Rise of New Imperialism

Greg Grandin

Metropolitan Books 2006 (286 s.)

ÄR DET MÖJLIGT ATT SPÅRA USA:s utrikespolitiska agerande i Mellanöstern, och framför allt den senaste utvecklingen i Irak, till USA-närvaro i Latinamerika sedan årtionden tillbaka?

I ljuset av George W. Bushs aggressiva utrikespolitik driver New York University-historikern Greg Grandin denna tes i sin nya bok *Empire's Workshop*. Latinamerika har, i författarens ögon, fungerat som en experimentverkstad för utrikespolitik, krigföring, spionoperationer och ekonomiska och ideologiska strategier. Grandins bok är tillkommen under den utdragna USA-ockupationen av Irak, vilket tydligt färgat innehållet och inspirerat författaren till att söka historiska paralleller mellan Irak och Centralamerika. Är det vi ser i dagens Irak en fortsättning på något som initierats tidigare?

Parallellen är vid närmare eftertanke inte långsökta. Vicepresident Dick Cheney jämförde år 2004 demokratibygget i Irak med USA:s intervention i El Salvador under 1980-talet. Aktörerna är i stort desamma: Otto Reich, John Negroponte, Elliott Abrams, John Poindexter och Oliver North är några som har fått framträdande positioner i Bush-administrationen.

Det är numera inte längre politiskt inkorrekt att tala om imperialism, neo-imperialism eller anti-imperialism. Konceptet imperialism har upplevt ett slags renässans efter att ha undvikits i närmare tjugo år i den akademiska världen. Rent konceptuellt innebär neo-imperialismen ett system där en eller flera nationer dominerar över andra på ojämlika ekonomiska villkor. Neo-imperialismen grundas inte främst (som gamla imperiesystem) på att vissa stater rent politiskt sätter sig över andra, utan snarare på deras ekonomiska överlägsenhet. Redan i introduktionskapitlet klargör Grandin att Latinamerika fungerade som själva plattformen för USA:s imperialistiska strävanden. Latinamerika blev en skola, där utrikespolitiska funktionärer och intellektuella fick lära sig det som statsvetarna brukar benämna "soft power". Grandin avstår dock från att gå närmare in i debatten om begreppet nyimperialism och väljer att i stället fokusera på den rent empiriska händelseutvecklingen i Latinamerika i samband med USA:s operationer på kontinenten.

Stora delar av boken har snarare en journalistisk än en vetenskaplig karaktär, ett medvetet stilstrategiskt val hos författaren som både dramatiserar och gör innehållet lättillgängligt. Undersökningen är exempelvis späckad med berättelser

kring de amerikanska huvudaktörerna. Dessa illustrerar motsägelsefullheterna i den amerikanska policyn för Latinamerika. I ena stunden citeras hur Richard Nixon instruerade en ung Donald Rumsfeld om USA:s geopolitiska prioriteringar: "Latinamerika betyder ingenting [...]. Så länge vi har varit där har folk inte brytt sig ett smack om Latinamerika." Samme Nixon porträtteras längre fram i boken, då han reagerar på Salvador Allendes triumf i Chile. En rasande Nixon skriker: "That son of a bitch, that son of a bitch!" När Nixon uppmärksammar minen hos den närvarande chilenske ambassadören, skyndar han sig att tillägga: "Nej, inte ni, herr ambassadör, jag menar den där bastarden Allende", för att sedan fortsätta att beskriva hur han skall krossa Allende.

Nixon gav CIA order om att pressa Chiles ekonomi till smärtgränsen, och miljontals dollar gavs ut för att destabilisera nationens ekonomi och uppmuntra landets militär till aktion fram till kuppen den 11 september 1973, då Pinochets diktatur etablerades. Grandin uppmärksammar återkommande Vita husets preferenser för stabilitet snarare än demokrati i Latinamerika.

ÅR 1981 OFFENTLIGGJORDE den nyvalde presidenten Ronald Reagan sin strategi för att få ordning på El Salvador: "Man kan inte bekämpa ett inbördeskrig och genomdriva reformer på samma gång [...]. Man gör slut på kriget, därefter går man vidare med reformerna." Väl i aktion expanderade Reagan in i absurdum det program för nationsbyggande som Jimmy Carter hade inlett, fortfarande under demokratiparollen. Reagan iscensatte djupgående samhällsförändringar, vars like inte setts sedan Vietnam, och detta i ett land som USA inte hade besegrat i krig och därmed inte kontrollerade.

Reagan bröt likaledes med det diplomatiska protokollet i Nicaragua och krävde att sandinisterna skulle avbryta väpnandet av rebeller i El Sal-

Nicaragua. I bokens slutkapitel summerar Grandin kopplingen mellan Centralamerika och Irak. "George W. Bushs samtliga maktmissbruk – manipulerandet av underrättelseenheter och massmedier, byggandet av en krigsinteragentur som opererade oberoende från Washingtons utrikespolitiska etablissemang, den olagliga avlyssningen, bevakningen av antikrigsaktivister – har alla sin omedelbara föregångare i Reagans Centralamerikapolitik." Grandin anser att dessa företeelser retrospektivt kan ses som den första offensen av USA:s nya högerflygel efter bakslagen under 1960- och 70-talet.

GRANDIN LYFTER ONEKLIGEN fram de mörkaste sidorna av USA:s interventioner i Latinamerika. Även om Vita Huset i början av 1980-talet officiellt framhöll att respekt för mänskliga rättigheter var grundläggande för utbildning av militär personal i exempelvis El Salvador, innebar årtiondet en återgång till kontraterrorverksamhet, innefattande tortyr och dödsskvadroner.

Grandin tillhandahåller källor som bekräftar förekomsten av den så kallade "tortyrmanualen", som distribuerades av USA till central- och sydamerikanska säkerhetsstyrkor under 1970- och 80-talet. Det var en handbok från Pentagon som beskrev metoder som designats för att "bryta ner motståndskraften" hos fångar. Som läsare drar man slutsatsen att USA:s ambitioner att ge utbildning i mänskliga rättigheter antingen var ett fullkomligt fiasko eller en rökridå för att dölja det egna imperialistiska maktutövandet.

Det är förvisso inte helt nya uppgifter som Grandin kommer med, flera forna dödsskvadronsmedlemmar har erkänt att de tränats i tortyr av amerikanska specialister. Man får anse att Grandin har starkt empiriskt stöd för sina slutsatser, även om kritiker skulle kunna hävda att hans urval varit aningen tendentiöst. Han skriver från ett uppenbart politiskt vänsterperspektiv

Konceptet imperialism har upplevt ett slags renässans efter att ha undvikits i närmare tjugo år i den akademiska världen.

vador och Guatemala. Grandin sluter sig till att det därmed var i Centralamerika som nationalisterna använde det kalla kriget som en moralisk kamp mellan gott och ont. En religiös aspekt var således närvarande, något som Grandin hävdar går tillbaka till 1980-talets Centralamerika, då Reagan och Vita huset mobiliserade den kristna nyhögern i sina ambitioner att stödja Contras i Nicaragua.

I sin analys av imperialistiska strategier spårar Grandin USA:s Centralamerika-operationer till hur bilden av USA förändrats i världen genom årtiondena. Efter andra världskriget var bilden av USA generellt positiv. Därefter följde en rad händelser som påverkade bilden av Amerika i världen negativt, inte minst Grisbuktsskottet i Kuba 1961 och Vietnamkriget. USA:s operationer i Centralamerika kunde därmed ses som en strategi för att putsa upp bilden av nationen efter Vietnam. USA behövde visa upp ett vinstkapital vid utrikespolitiska operationer och hade inte längre opinionsmässigt eller politiskt råd med krig som innebar så höga dödssiffror bland de egna styrkorna. I Centralamerika kunde USA så att säga i demokratins (och stabilitetens) namn välja "rätt sida" politiskt för att motverka vänsterrörelser, val som var avgörande för exempelvis det ekonomiska och militära stödet till Contras i kampen mot de folkvalda sandinisterna i

och det är följaktligen de republikanska presidenterna som granskas hårdast i hans bok.

Grandin kunde dock ha varit aningen försiktigare med begreppsanvändningen. Det laddade begreppet "folkmord" skulle kräva en definition, både av folk, samt i förlängningen också av krig. Det är givetvis extremt viktigt att påtala USA:s historiska skuld för händelseutvecklingar i världen, men en sådan diskussion måste föras med vetenskaplig professionalism. I en sådan debatt är det av avgörande vikt att faktiskt klargöra vad USA verkligen är direkt eller indirekt skyldigt till.

Ett problem för alla böcker inom genren anti-amerikanism är nämligen att de i praktiken blir omöjliga att skriva utan en kraftig reduktion av vad som ska ingå i studien. Förenta staternas utrikespolitik innehåller så mycket mer än bara de operationer som utmynnat i våld och krig. Givetvis kan och bör man kritisera den amerikanska utrikespolitiken för att den tillåter en sådan policy att ta plats, men samtidigt har samma försvarsmakt bidragit till att förhindra till exempel massmord i Kosovo. Vidare är det amerikanska biståndsorganet USAID världens största enskilda givare.

Men i sammanhanget kan frågan givetvis ställas om även biståndet i förlängningen kan vara en nyliberal trojansk häst. I bokens digra bibliogra-

fi finns referenser till forskare, journalister och även tidigare hemligstämplat material från FBI och andra källor. Men det är aningen märkligt att konstatera att författaren med ett fåtal undantag inte konsulterat verk ur den flora av spanskspråkiga böcker, artiklar och dokument, vilka skulle kunna ha använts för att styrka resonemang och hypoteser där författaren exempelvis lyfter fram konsekvenserna av USA:s aktioner i Centralamerika. Över huvud taget blir bristen på latinamerikanska referenser något förvånande, ja till och med provocerande.

Detta till trots utgör boken ett viktigt bidrag för att bättre förstå bakgrunden till dagens anti-imperialistiska rörelser, som exempelvis framkomsten av vänsterregeringar i Latinamerika under senare år med Hugo Chávez i Venezuela som främsta exempel. *Empire's Workshop* kan med fördel läsas selektivt och med hopp mellan de olika kapitlen efter eget intresse. Den förmedlar en angelägen bild av den historiska bakgrunden till USA:s position och agerande i världen i dag.

RICKARD LALANDER

Ägarkontroll till samhällets gagn

THE THEORY OF CORPORATE FINANCE

Jean Tirole

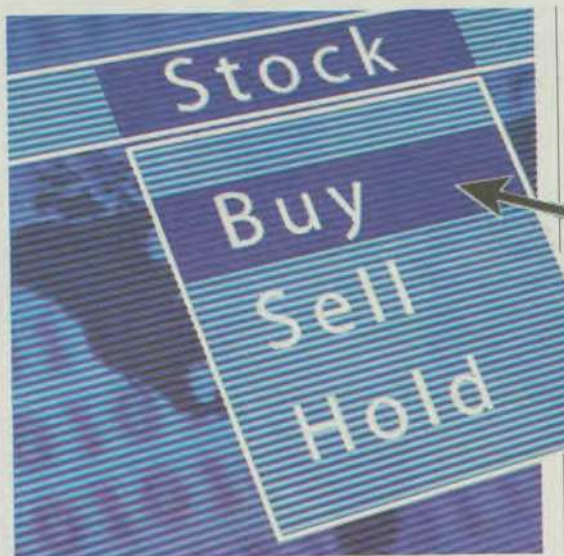
Princeton University Press 2006 (640 s.)

Under första hälften av 1990-talet var jag ansvarig för Finansdepartementets långtidsutredning, som skulle analysera de stora rörelserna i svensk ekonomi. Av allt det dramatiska som hände hörde oredan på de finansiella marknaderna till det mest svårbegripliga. Vi försökte hitta någon forskare som kunde skriva om utvecklingen, men förgäves. Alla specialister var fullt upptagna med att uppfinna nya derivat och optioner för marknaden att tjäna pengar på.

Sent omsider har jag hittat vad jag önskade mig då. Den franske nationalekonomen Jean Tirole, verksam både i Frankrike och USA, kom i början av året ut med *The Theory of Corporate Finance*. Det är en mäktig kloss, 644 sidor i generöst läroboksformat, många sidor med obegripliga övningar kring ekvationer och diagram, men däremellan nyttiga och tankeväckande översikter över vad forskningen vet och tror.

Fördelen när forskningen hinner fram till läroböcker är att den hjälper läsaren att strukturera verkligheten. De senaste 10-15 åren har vi med jämna mellanrum fått höra att någon "ny ekonomi" sett dagens ljus och satt alla kända lagar ur spel. De stackars investerare som trott på sådant mumbo-jumbo har fått betala dyrt för sin godtrogenhet. Det som förändrats är knappast beteenden och drivkrafter, men däremot de institutioner och marknader där spelet äger rum.

Tiroles bok handlar om de pengar som ett företag behöver för att finansiera sin verksamhet. I skiftet mellan 1950- och 1960-talet publicerade de blivande ekonomipristagarna Merton Miller och Franco Modigliani två artiklar som i princip gick ut på att det inte spelade någon roll hur ett företag valde att finansiera sin verksamhet. Det var likgiltigt om det skaffade sig pengarna som lån eller genom att sälja aktier. Det gjorde också detsamma om företaget delade ut vinsten som avkastning på aktier eller som ränta på lån. Mer-



Lån eller aktier. Hur ska företagsamhället finansieras?

FOTO: IBL

tons och Modiglianis teser fick ett sådant genomslag att en hel generation nationalekonomer tappade intresset för företagen och deras strukturer.

Jean Tirole – numera själv ofta nämnd som tänkbar ekonomipristagare – visar att det i själva verket finns mycket att säga om företagens finansieringsstrategier. Bit för bit benar han upp alla de frågor finansieringen ställer. Han börjar med ersättningen till företagens chefer, med ABB och Percy Barnevik som svensk fotnot, men går långt utöver nyhetsflödets vanligaste kommentarer.

EN AV BOKENS GRUNDLÄGGANDE frågor gäller valet mellan lån och aktiekapital. Aktiekapitalet låter företaget arbeta på lång sikt, lånen måste omsättas och varje nytt lånebeslut förutsätter en prövning av vad företaget utträttat. Ju mer beroende företaget är av sina lån, desto mer ingripande villkor kan långivarna ställa, samtidigt som aktier innebär att ägare utifrån får ett bestående inflytande över hur företaget styrs. I Japan och Tyskland spelar bankerna en stor roll för företagens finansiering, i USA och Storbritannien är aktiemarknaden viktigare. Det ger olika förutsättningar för företagens verksamhet.

Många av bokens dilemman handlar om förtroende. Hur ska ägarna kunna lita på att företagsledningen inte lurar dem för egen vinning? Hur ska man undvika att en styrelse samverkar med företagsledningen och blåser småspararna på deras del i företagets vinst? Sådana risker är påtagliga, men det finns sätt att undvika dem. Tirole diskuterar hur bonusprogram ska utformas för att knuffa ledningen i rätt riktning. Genomgången pekar på många intrikata fallor. Fallande aktiekurser kan locka företagsledare att ta onödigt stora risker, om de köpt optioner som inte blir lönsamma förrän vid ett visst inlösenpris. Då kan VD tjäna på att ta risker med ägarnas pengar; han har allt att vinna om chansningen går hem, men inget att förlora om spelet misslyckas.

ÄGARNAS LÖSNING blir att skaffa sig kontrollörrer, ofta genom styrelsen. Återigen uppstår frågan hur deras morötter ska se ut, så att de verkligen tillvaratar ägarnas intressen och inte litar sig med företagsledningen. Tirole påpekar att det finns så många sätt att dra egen nytta av det företag man arbetar i. Höga löner och pensioner är trots allt ganska raka metoder för en VD att berika sig. När företagen får bekosta en dyr livsstil kan det vara svårare att spåra slöseriet.

Men Jean Tirole vänder också på perspektivet. För ägaren/grundaren som vill utveckla sina idéer

har finansieringen minst lika stor betydelse. Den som är beroende av lån löper risken att bara komma en liten bit i taget, innan han måste avlägsna räkenskaper. Tirole påpekar att sådana problem egentligen talar för diversifiering, företag där olika projekt drar in pengar vid olika tidpunkter och därmed kan betala varandra. Men verkligheten talar ett annat språk. Konglomeraten blev inte särskilt framgångsrika på den tiden de var populära. Gyllenhammars äventyr i olja och sportartiklar hade sorgliga motsvarigheter i USA.

Aktier ger normalt högre avkastning än lån. Den som köper aktier riskerar att bli av med alla sina pengar om bolaget går dåligt; långivaren kan rädda sig helt eller delvis genom att tvinga företaget att sälja sin egendom. Det är risken som motiverar den högre avkastningen. Samtidigt skrämmar just risken många småsparare. Under de senaste årtiondena har indexfonderna blivit en lösning. Genom att skaffa sig aktier som speglar hela börsens sammansättning blandar fonderna riskerna och ger den enskilde spararen möjlighet att skydda sig mot riskerna i det enskilda fallet.

TIROLE VARNAR FÖR att detta beteende rymmer faror för samhällsekonomin. Ju fler som avstår från att utöva den kontroll som ägandet egentligen är förenat med, desto färre blir spärarna mot att företagsledningarna hittar på dumheter. Den privatekonomiskt motiverade lösningen kan på så vis äventyra den önskvärda balansen i företagen.

I ett avslutande kapitel tar Tirole upp politikens betydelse. Hur staten behandlar olika finansieringslösningar har stor betydelse för näringslivets förutsättningar. Stater som gynnar finansiering via aktiemarknaden ger större svängrum och fler entreprenörer. Därför blir beskattningen av förmögenheter och utdelningar en del av tillväxtens förutsättningar, även om det kan ta lång tid innan förändringarna ger resultat.

Jean Tiroles genomgång vittnar om att metoderna för finansiering förnyas hela tiden, men fördelen med *The Theory of Corporate Finance* är att den sammanställer vad man hittills kommit fram till. På så vis kan den bli ett avstamp för vad som händer härnäst. Den borde läsas av många, ekonomijournalister lika väl som småsparare och bolagsvärldens praktiker. Tirole höjer det finansiella finsnickeriet över företagsekonomins nivå och visar vilken betydelse bolagens vägval har för hela samhällsekonomin.

GUNNAR WETTERBERG

Marknadens dövande soundtrack

CURRENT OF MUSIC
Elements of a Radio Theory

Theodor W. Adorno

Suhrkamp 2006 (691 s.)

KONJUNKTUREN FÖR Theodor W. Adornos tänkande har varit starkt vikande under de senaste decennierna, medan vännen Walter Benjamins aktier stärkts på det teoretiska marknaden. Så vanvördigt kan man gott uttrycka sig, eftersom det blivit så att teorier är något man investerar i som akademiker och intellektuell – med hopp om

framtida utdelning. Anledningen till Benjamins bättre siffror är att han med sina förhoppningar på det massmediala samhället passar bättre in i tidsandan, medan Adorno, skeptikern och dystopikern, ständigt hamnar på tvären.

Benjamin såg möjligheter i den massproducerade bilden, eftersom den fick konstverkets aura att förblekna – denna rest av ett magiskt förflutet som den borgerliga kulturen gjorde en fetisch av. Men Adornos estetiska tänkande kretsade i första hand kring musiken, och skillnaderna i betingelser för konstarnas liv i reproduktionens tidsålder gjorde att deras bedömningar gick isär. Hos Adorno dödar den massmedialt förmedlade reproduktionen konstens livsnerv.

Efter att ha flytt nationalsocialisternas Tyskland hamnade Adorno i USA, där han under 1939–40 ledde musikgruppen vid *Princeton Radio Research Project*. Men samarbetet sprack; det rådde för stor skillnad i vetenskapssyn mellan den filosofiskt skolade Adorno och ledningen för det empiriskt inriktade projektet. Utgivningen av Adornos ofullbordade skrifter avslutas med de manuskript han arbetade med i Princetonprojektet, *Current of Music. Elements of a Radio Theory*. Det är en något säregen bok rent formellt, eftersom flertalet texter är utgivna på en engelska Adorno inte behärskade fullt ut, samtidigt som inledning och redaktionella kommentarer är på tyska (faktum är att inledningen översatts från engelska). Men det hindrar inte att boken är ett lika tungt tillskott som de två tidigare utgåvorna, en studie av Beethoven och en teori för musikalisk interpretation.

ADORNO UTGÅR FRÅN NÅGRA enkla iakttagelser: När musik sänds i radio uppstår en förvridning av klangen som förändrar dess karaktär (egentligen stämmer det för all medial förmedling, också hemmabions försök att återskapa klangrummet). Samtidigt tycks musiken äga rum i hemmet där radion står; det är som om man bevistade en kon-

sert. Medan Benjamin hade hävdad att reproduktionen fick mystiken kring originalet att försvinna, ville Adorno visa att klangförändringen dödade konstens mänskliga röst samtidigt som den fetischistiska föreställningen om ett original fanns kvar.

Men den medieteoretiska tankegången är bara startpunkten på ett tema som är mycket välbekant för den som läst Adorno. Publiken som lyssnar till den seriösa musiken kommer inte i närtkontakt med den. Ett kulinariskt lyssnande ersätter ett kultiverat: man lyssnar efter det välkryddade i stället för att lyssna strukturellt.

I skottgluggen hade Adorno den amerikanska radiopersonligheten Walter Damrosch, som på NBC ledde *Music Appreciation Hour*. Det var ett musikaliskt bildningsprogram som av allt (eller Adorno) att döma ledde till obildning: tanken med programmet var kanske god, men enligt masskulturens mönster förstörde man lyssnarna snarare än man fick dem att lyssna. Musiken förvandlades till något som retade aptiten, den musikaliska bildningen var skenbar, och det enda som odlades var ett förtingligande.

Adorno ägnade en hel essä åt att förintä Damrosch, och längre fram i *Current of Music* kommer hans egen version av programidén med kommen-



Skvalmusik. Radion fick, enligt Adorno, människor att längta efter standardiserad underhållning.

©BETTMANN/CORBIS

tarer, musikval och allt. Detta material påminner en hel del om vad Bo Wallner gjorde i Sveriges Radio under sent 1960-tal under rubriken *Radio-konservatoriet*. Sådant vore en total omöjlighet i svensk public service av i dag.

Men *Current of Music* innehåller betydligt mer än så. Här visar Adorno också prov på något han ofta anklagas för att ha struntat i, nämligen att gå i närtkamp med den underhållningsmusik han utsatte för en lika häftig kritik som det flacka lyssnandet på seriös musik. Det är ett besök i den "förvaldade världen", där masskulturen får konsumenterna att längta efter en standardiserad underhållning, som ska skänka förströelse. Små förändringar och överraskningar i hitlåtarna får lyssnarna att tro att de hittar någonting nytt som tillfredsställer just deras egna individuella önskningar, men mönstret är detsamma och önskningarna desamma som grannens.

FÖR ADORNO BYGGDE det liberala samhällets masskultur på samma mekanismer som kommunismen och fascismen. Han sökte auktoritära drag som förenade systemen. Det får honom i dag att emellanåt framstå i ett löjets skimmer eller, om man tar honom på allvar, som en doktrinär kritiker som redan bestämt sig för vad han ska se och höra. Nej, det är inga välinvesterade timmar att ägna sig åt hans radioteori, för den ger inga uppslag för hur man ska kunna jonglera med populärkulturella och högkulturella referenser, inte heller lämnar han efter sig någon bönbok för dem som vill sluta sig inne med en kulturell kanon.

I stället finns hos Adorno en livsprincip som 1939 inte tycktes ha framtiden för sig. Konstverken måste leva för att vara någonting, lyssnarna och läsarna måste göra verken till en del av sina liv. Det är knappast så att framtidsutsikterna är speciellt mycket ljusare i dag, fast så länge det finns liv finns det hopp.

ERIK WALLRUP

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

MARTIN VAN CREVELD

Militärhistoriker vid The Hebrew University, Jerusalem.

MARIE CRONQVIST

Fil. dr i historia vid Lunds universitet.

ANNA MARIA FORSSBERG

Fil. dr i historia vid Stockholms universitet.

JOHAN ERIKSSON

Docent i statsvetenskap vid Södertörns högskola.

DAN HALLEMAR

Frilansjournalist.

DAVID C. HENDRICKSON

Professor i statsvetenskap vid Colorado College.

MAGNUS HENREKSON

Professor i nationalekonomi vid Handelshögskolan.

KERSTIN JACOBSSON

Docent i sociologi och lektor vid Södertörns högskola.

GUNILLA KINN

Frilansjournalist.

RICKARD LALANDER

Forskare vid Latinamerika-institutet, Stockholms universitet.

JOHANNA MÖLLERSTRÖM

Civilekonom.

IRÉNE NILSSON

Lektor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet.

NATHAN SHACHAR

*Dagens Nyheter*s Latinamerikakorrespondent.

GÖRAN SOMMARDAL

Kulturjournalist, fil. dr i sinologi.

THOMAS STEINFELD

Kulturchef på *Süddeutsche Zeitung*.

CHRIS STEPHEN

Tidningen *The Scotsman*s Moskvakorrespondent.

PERNILLA STÅHL

Frilansskribent.

GUNNAR WETTERBERG

Samhällspolitisk chef på SACO och historiker.

SVERRE WIDE

Fil. dr i sociologi vid Uppsala universitet.

STEN WIDMALM

Statsvetare vid Uppsala universitet.

SIMON WINTER

Fil. dr i kognitionsforskning, driver bloggen *Infontology*.

JOHAN ÖSTLING

Doktorand i historia vid Lunds universitet.



VI HAR KOMMIT HEM

Nu finns Axess Television som digitalkanal också i Com Hem och UPC. Vi finns redan i det digitala marknätet och sänder varje helg spännande kunskaps-TV. Inte minst vårt tempofyllda samhällsblock på söndagskvällar har uppmärksammats. Många av våra egenproducerade program kan du dessutom se på vår webbplats. Besök gärna www.axess.se

Com Hem har Sveriges bredaste tv-utbud med ca 130 kanaler. Fr o m 18 november ingår Axess TV automatiskt i alla Com Hems digitala abonnemang. Välj ett färdigt paket eller skapa ditt eget med 8 Favoriter. Har du Digital-tv från Com Hem hittar du Axess TV på kanalplats 42 eller kanalplats 606 om du bor i ett f d UPC-hus.

AXESS

Skaffa dig tidskriften **AXESS**

Helår 9 nr kostar 400 kr (Norden 500 kr). Studerande 200 kr. Beställ din prenumeration: www.axess.se E-post: prenumeration@axess.se Telefon: 031-743 99 05 eller fyll i talongen nedan.

Ja tack, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr ...

- ☐ Helår 9 nr normalpris 400 kr
☐ Studerande 200 kr (posta kuvert med talong och kopia på betald
terminsräkning eller skriv ditt CSN-kortsnr här:)

Namn

Adress

Postadress

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM